

CSÁK MÁTÉ
ÉPÍTÉSZ

**CSÁK
MÁTÉ
ÉPÍTÉSZ**

Körmendi Galéria
Budapest 2003

EX LIBRIS CSÁK MÁTÉ

CSÁK MÁTÉ

ÉPÍTÉSZ

Kofi Annan ENSZ főtitkár 1998. június 27-én megnyitja, Pino Arlacchi ENSZ főtitkár-helyettes és Tóth Tibor, a Magyar Köztársaság bécsi állandó ENSZ képviselőjének vezetője társaságában az Egyesült Nemzetek Szervezetének bécsi székházában a Körmendi–Csák Gyűjtemény anyagából rendezett kiállítást. A kiállítás az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 50., illetve az Emberi Jogi Világkonferencia 5. évfordulója alkalmából rendezett bécsi nemzetközi tanácskozás kísérő rendezvénye volt.

A képen: Kofi Annan, Tóth Tibor, Pino Arlacchi, Körmendi Anna és Csák Máté.

CURRICULUM VITAE

Az utolsó békeévben, 1938-ban születtem. Ez az év a nagy lehetőségek, nagy remények és felbuzdulások, ugyanakkor a tragikus tévedések, rettenetes hazugságok és elszalasztott lehetőségek kora volt. Most, amikor ezt az életrajzot írom, már túlvagyunk az ezredfordulón és közvetlenül az Európai Unió csatlakozás előtt állunk. Ez a több mint fél évszázad így utólag visszanézve humánus, felemelő és előremutató volt, de átélni akkor, és ott lenni, sokszor látszott kilátástalannak, reménytelennek, mint őszi ködben hitehagyottan, megcsalatottan, elbizonytalanodva várakozni az őszi avaron. Volt, amikor a túlélés maga is reménytelennek tetszett, volt, amikor a gondok messze fölénk tornyosultak, megroppantották, és legyőzték az embert. Néha kétségbeesésünkben, mikor már elfogyott erőnk, csak a humorérzékünk segített a túlélésben, az a védekező csodafegyver, amely képességeinket elandalította, hitünket mégis túléléshez segítette. Budapesten születtem, növekedésem, tanulásom, alkotó éveim ide kötöttek. Kisiskolásként borzasztó volt látni a lerombolt várost, a romba dőlt hidakat, a világháború végét, ugyanígy 1956-ban a romba dőlt reményeket, mégis ezt zokogva megsíratni csak akkor tudtam, vagyis akkor adatott meg nekem, amikor Mácsai Pál barátunk – közel ötven év után – Örkény monológjának előadásában oda ért, hogy a Lánchíd romokban.

Hatalmas ív volt ez a fél évszázad, amelyben azok közé tartoztam mindig, akik tudtunk hinni és tenni hitük megvalósulásáért. Talán túl sokszor adtam ezért hálát a gondviselésnek, talán túl élesen láttam magamat és társadalmunkat. Sokszor gondoltam rá, hogy milyen lett volna, ha bárki megírja a magyar Iván Gyenyiszovics történetét az Anjouk korából, a Dózsa időkből, Esze Tamásék idejéből, Hajnóczy idejéből, a reformkorból vagy később a kiegyezés korából.

Mi lett volna, ha valaki filmnovellaként kezeli Erdély történetének epizódjait, a felvidék mozzanatait, Petőfi útját Sopronból Zágrábon túlig, Karlovácig.

Ha behunyom a szemem, expresszív képeket látok, mintha a történelmet is Sváby Lajos festette volna, elsősorban egy 1956-os ágyúlövés után kitört ablakon keresztül kiszabadult színes nagy madarat, amint váratlan szabadságával élve végigrepült az utcán a Lövölde tér felől az Andrássy út (akkor nem így hívták) irányába. Az egzotikus színes madár szabadsága éles ellentétben állt a mi szabadságunk drasztikus és tragikus elvesztésével. Azt a csalódottságot, amit akkor éreztünk, nem lehet elfelejteni. Az a csalódottság olyan, mint egy Gyarmathy Tihamér gondolati térrajz, bonyolult, összetett, történelmi és konstruktív. Nekünk itt Közép-Európában hazánk fekvése tragikus sorsunk egyik forrásává vált, egyidejűleg viszont szerencsénk megalapozója is volt. Pannóniától a Német–Római Birodalom idején túl a török hódoltságig és az Osztrák–Magyar Monarchiáig mutatott a történelem, miközben a földrajz azon változott, hogy a Mediterráneum megszűnt a világ közepe lenni, Európáról levették a hangsúlyt, a tengerek, az új világrész felfedezése, a föld körülhajózása, Európa és azon belül a Kárpát-medence jelentőségének vesztéséhez vezetett. Az évszázad úgy kezdődött, ahogy azt ma már pontosan látjuk, hogy egy félbeszakadt polgári forradalom, egy megoldatlan két nemzetiségű monarchiába testesült soknépű állam, egy örült tempóban fejlődő kapitalizmus és beszorultságunk a német és antant hatalom közé, feszültségek özönét generálta, aminek felvételére a mi kis világunk alkalmatlan volt.

Édesapám Zagyvarékason született a millennium évében a múlt század végén, édesanyám pedig

Kassán mintegy száz éve. Én pedig az eucharisztikus kongresszus évében, az államalapító Szent István halálának ezeréves évfordulójának évében. Akkor senki nem tudta, hogy mit hoz a jövő, mi lesz személyes jövője, sorsa, sőt talán, ha mondták volna neki, el sem hitte volna.

A KISGYERMEKKOR

Későbbi, egyik esztétikai professzorom, Füst Milán mondása szerint „az ember igazi otthona a gyermekkora”. Az idő és helyhatározó ilyen mesteri megforgatása a tőle megszokott zsenialitást tükrözte, nekem azonban az talán történelmi és földrajzi okokból, de alapvető igazságot jelentett. Egész életem talán legjobb barátja kassai nagyapám volt, néhai Zimmermann Lajos, aki már hatvan éve a legszebb kassai temetőben, a Rozáliában nyugszik. Egyik későbbi sírlátogatásom alkalmával tapasztaltam, hogy kriptája közös, összeépült a Maléter család kriptájával. Soha nem néztem utána, de bennem ez úgy raktározódott el, hogy az 56-os magyar honvédelmi miniszter családja és az én kassai családom ugyanoda temetkeztek. Valószínűleg nagyapámat azért szerettem a legjobban, mert ő is engem szeretett unokái között megkülönböztetetten. A gyönyörű kassai dómtól néhány háznyira laktunk, sokszor vittem gyertyát – nekem iszonyú mennyiségben – „öl”-számra a dómba. Építész hallgató koromban később az Orbán-torony gótikus sírköveit rajzoltam. Ma is bennem él somás, lénegre törő grafikájuk.

Nagyapám azért tudott nagy lenni, mert nagyanyám Fagulya Mária minden gondot levett a válláról. Így neki nem maradt más dolga, minthogy ivott és olvasott. Emlékszem arra, hogy italért a szemközi házban levő kocsmába gyerekként én mentem át, lehet, hogy nem egyedül, mint ahogy arra én ma – és már évek, évtizedek óta emlékezem. Átmentem az italért, és ott felhajtották a padlóban

lévő kétszárnyú ajtót, ahol a felhajtást két nagy vas-
karika szolgálta, lementünk a hágcson és mintha csatos üvegekbe töltötték volna, pincehűvös bort vittem haza. Nagyapám bezárkózott vele és olvasott. Jókait olvasott, néha hangosan felnevetett, azonosult irodalmával, ilyennek képzelem azóta is a katarzist. Apkónak hívták anyámék, nagyapkónak szólítottam én. Volt egy fehéregere, Nünüke névre hallgatott, bebújt a mandzsettájánál és kiült a vállára. A macskák nem bántották, megsüvegelték az egeret, akit nagyapám barátsága emelt föl. Ezt az egeret egyszer a Fővárosi Bíróságon tartott szakértői konferencia előadótermében felidéztem, és az összeszorított kockacukrokkal jelképezett feszített tartón átkelő utasaként jellemeztem a komoly hallgatóság elismerésével.

Talán van, akinek mond valamit, házunknak két épülete volt, a Kossuth Lajos utcára nézett a régi középkori ház, Molnár utca és a Sas utca, ma Orlovára nézett a modern provinciális szecessziós lakóház. Az állomásról a Kossuth Lajos utcán lehetett, egy kis parkon át – mintegy „városligeten” keresztül – a Dómhoz jutni. Kevés az idő, a hely, a papír, hogy Kassát, gyermekkorom gyönyörű otthonát jellemezzem. A Tátra, a tátrai kirándulások, a villamos, a Bankó színessé és gazdaggá tette gyermekkoromat. Otthon az emeleten is téglaboltozatos helyiségek voltak, amikor később Genfben, a reformáció emlékműve előtt álltam, a kassai polgárok falánál jutott eszembe házunk, amelyen a legenda szerint egy korábban élt magyar költőre emlékeztető emléktábla volt, aki szerintem Kazinczy lehetett, de nem az a háza, ahonnan „kassai levelei”-t írta.

Nem tudom, nem merem, nem akarom azt, ami akkor volt, ami lehetett volna, megidézni. Egészen biztos vagyok abban, hogy ebben a városban, amely fényévnire megelőzte korát, minden nemzet egyformán megbecsült volt. Persze leginkább magyar város volt, Thököly vitézeinek és a reformáció tudósainak városa, de ma is emlékszem, hogy

milyen becsületük volt a szlovákoknak, a németeknek, a lengyel kereskedőknek, a zsidó borkereskedőknek, a ruszinszkóiaknak – ahogy őket hívták – és a cigányoknak, akiknek számát Nagyida közelsége jól jellemezte, bár amikor Arany János „Nagyidai cigányok”-ját olvastam, semmit nem éreztem a valóságból. Ország Lili volt az később, akinek kassai sága bennem megpendülő. Ma már tudom, hogy a „gyertyák csonkig égnek” – Márai.

De erre visszaérek.

A kassai dómban nagyapám nagyapja kőfaragó, steinmetzer mester volt, szájhagyományuk szerint ő faragta a gyönyörű szószéket. Ha bementünk, gyakran megtettük, fent keze munkáját, lent Rákóczi sírját csodáltuk. Nekem a nemzetté válás, a nemzeti identitás, az identitástudat nem lecke volt a későbbiekben, hanem történelmi tény, adottság. Kőfaragó nagyapám nagyapja Budán volt felcser, ott élt a Tabánban, munkatársa, de főleg jó ismerőse volt Semmelweis Ignácnak. Erről talán – százötven év múlva, mint az épület egyik helyreállítója, Antall Józseffel, az Orvostörténeti Múzeum igazgatóhelyettesével Pfannl Egon baráti jelenlétében beszélgettünk is.

Kassa nekem mindmáig egy csodálatos csodaország. Kassa, Krakkó, Bautzen, Drezda, Magdeburg, Torun, Prága, Ulm, Dijon, Genf, Basel, Gdansk, Riga, Helsinki, Turku, Brassó, ott beszívott lélegzeteim és készített vázlataim adták és adják európaiságomat, azt, aminek lényege Illyés Gyula szerint hogy „így, vagy úgy, de megalkuvás nincsen, mert a langyosat kiköpi az isten”. Kassa mindmáig itt él a szívemben. Megpróbálok leírni itt most először egy konkrét eseményt, amit elmondani már sokszor megkíséreltem, de könnyeim miatt soha nem sikerült. Előrebocsátom, hogy nem tudtam a kassai bombázásról, családom megkímélt tőle, nem tudtam korábban Horthy Miklós fehér lovon volt bevonulásáról, de gyakran vol-

tam kiránduláson a Bankón, a villamos végállomástól nem messzi fekvő hegyen, ahol légelhárító megfigyelő parancsnokság volt. Különösen kedves „katona bácsik” – „tiszték” – szereplésével. Nem tudom, hogy édesanyám, talán keresztanyám, aki testvére volt, vagy netán az a cselédünk, akit ma bébiszitternek neveznénk, vitt oda, de egész csokrot kaptam a légvédelmi katonáktól a szép faragott sétatobokból. Ezeket a botokat nagyon szerettem, ragaszkodtam hozzájuk, nem engedtem el őket átmenetileg sem.

Jött azonban az utolsó kassai elköszönés órája, Pestet már bombázták, Kassát pedig el kellett hagynunk. Én a katonák által faragott botoktól nem tudtam elválni, szorítottam, öleltem őket. Biztos volt azonban, hogy mennünk kell, és valami miatt tudták velem, hogy a botokat nem vihetem. De mindenki tudta, hogy azokat nem fogom csak úgy egyszerűen elhagyni. Ragaszkodtam hozzájuk. Akkor valaki azt tanácsolta, hogy vigyem fel a padlásra és támasszam a kéménynek. Felvittem és a kémények által képezett sarokba a csokor botot oda támasztottam. Ennek ma már hatvan éve, de talán tíz-tizenöt évvel ezelőtt édesanyámmal átmentünk megmenteni és eladni középkori házunkat. És valaki megkérdezte, hogy nem akarok-e felmenni a padlásra. És eszembe jutottak a botjaim. Mint vilám, hasított belém az emlékezés, hogy kis életem és történelmünk egy szimbólumát 1944. tavaszán egy kassai padlásra rejtettem el. Megdermedtem és olyan dühvel tört rám a sírás, hogy szinte letepert, és ha ezt azóta is bárkinek el akarom mesélni, a fojtogató sírástól nem tudom. A szívem mélyén kassai maradtam, „az a kisfiú jár el hozzám, aki voltam”.

A padlásra nem mentem föl és ma sem tudom, hogy a botok fél évszázaddal keletkezésük után ott voltak-e. Ha ott voltak volna is, ez az ott már nem az, az ott volt, ez a Kassa már nem az a Kassa volt, de az a kis kihagyás, építészeti mondhatni cezura, nem látszik majd a kontinuitáson.

Számban megmaradt a Budapest–Kassa gyorsvonat étkezőkocsijában apám poharából megkóstolt sörhab komoly figyelmeztetése, hogy Aszódra – ahol éppen elhaladtunk –, a javítóintézetbe fogok kerülni, megérintett. A sörivás nem esetem. De mostanában Sopronban Kubinszky Mihály Széchenyi-díjas építésmérnök, korábban már Sopron díszpolgára, sokszor felemlíti, hogy több mint harminc éve Prágában egy szecessziós és premodern konferencián tőlem tanulta, hogy sörből mindig korsóval, és sosem pohárral kell rendelni, mert így eljutunk ahhoz a slukkhöz, amely kielégít, amúgy pedig nem.

Kassa és Sopron az építészet formái és beteljesedése, történelmünk mérföldkövei jó párhuzamot jelentenek. Párhuzamot és fényt hitem csillámszerű hullámain. Azt a hitet továbbadni, félek, csak szűk körben sikerült.

Kassa még majd mint téma szerepel életrajzomban. Azt megelőzi gyermekkorom furcsa epizódja, a háború. Ezt a háborút én törvényszerűségként élttem meg, nehéz lenne ma már megmagyarázni, hogy honnan értek a végtelenül bonyolult hatások, az első világháború igazságtalan befejezése miatt érzett keserűség kiigazításának háborús válfájának lehetősége és szükségszerűsége. Amit a magyar nacionalizmus és irredentizmus kitermelt, azt én otthon mind hallhattam, mert édesapám, aki az első világháborúba önkéntesként vonult be és a gorlicei áttörésnél igen súlyos hadirokkanttá vált, ennek az eseménynek igazán mélyen átélt áldozata volt, a HONSZ országos ügyvezető igazgatója. HONSZ a hadirokkantak országos nemzeti szövetséget jelentette. Szegény öregem addig beszélt a hadirokkantokról, a hadiözvegyekről és hadiárvról, amíg rá nem jöttek, hogy komolyan veszi és ahogy rájöttek, kirúgták. De a trianoni békekötés igazságtalansága és a revízióra való törekvés töretlenül élt és hódított. Sajnos megtudtam, hogy hova vezetett.

„Mukika és Marika Pestről jöttek falura” írt egy

komoly újságban egy komoly újságíró rólam és kishúgomról, aki két évvel fiatalabb volt és „Mukikának” szólított.

A háború végét a Csallóközben éltük át, borzasztóan gyönyörű volt. Az életnek olyan oldalával ismerkedtem meg, ami izgalmakban felülmúlhatatlan, emberi kincsekben, tartalmakban csodálatra nevelő volt.

Beszállásoltak házukba egy német alakulatot, amely páncélos részekből és szanitéc osztagból állt. Évtizedek múlva többször képezte feladatomat, hogy a tavaszi ünnepeken rövid ünnepi beszédet mondjak, mindig szóbahoztam, hogy ilyen kiváló, pontos és fegyelmezett katonákat elképzelni sem lehet. Mindig ott lábatlankodtam körülöttük. A világnak mindig minden katonája szereti a gyerekeket, így engem is megszerettek. Drezdai egység volt. Ők már valószínűleg tudták 1945 elején, hogy hamarosan véget ér a háború, és talán már készültek a drezdai viszontlátásra. És akkor történt, amit drezdai bombázásnak nevez a történelem, sok tízezer ember halála, a város lángokká válása és a folyón úszó tűz a gyújtóbombáktól. Hirtelen akkor kiderült, hogy mind, akik ott voltak velünk, ténylegesen egyedül úszták meg a családból a háborút, ott hon Drezdában mindenki meghalt. Paradox helyzet, a katona, sőt a csoport él, a feleség, a gyermekek és a szülők, nagyszülők otthon halottak. Ekkor volt, hogy minden szeretetüket rám öntötték. Elhalmoztak minden lehető finomsággal, gondoskodással, szeretettel. Ma már nem emlékszem egyikük nevére sem, meg arcára sem, de gondolkodásomat, a békéért tenni vágyást ez az esemény egész életemre meghatározta. Már akkor ott megtanultam félni, és egyben azt is, hogy félelemből soha semmit ne tegyek. Azon idők elmúltával lehetetlen lett számomra a félelem. Találkoztam később is olyan erővel, amiktől félnem kellett volna, de soha nem féltem már a háború után, akkor egy életre ki-

félttem magam. Láttam Szőny bombázását és égését, falunkon tucatszor vonult át a front, az égen tömött fehér alakzatokban húztak el a liberátorok, amiből egy megőrzött példányt később, Canberában, a háború múzeumában közvetlenül is megcsodálhattam. Akkor azonban ellenséges gépek voltak, és én a nagy melegben is a zöld lódenkabátom vettem fel és lefeküdtem a mezőn a földre, nehogy meglássanak. Úrrá lett tehát rajtam a félelem.

Történt azonban egyszer ugyanott, hogy a velünk volt kislány, aki rokonként szerepelt, szerelmes lett az egyik német tisztbe, egy elegáns nyalka szőke hadnagyba. Ezt itt nem pontosan mondtam, mert nemcsak ő lett szerelmes, hanem ők egymásba szerettek. A szőke német hadnagy ugyanúgy szerelmes volt ebbe a lányba, mint az őbelé, pedig a helyzet, amint ezt én már gyerekfejjel is tudtam, teljesen képtelen volt. A kislányt, akit mi rokonként szerepeltettük, gyönyörű fekete, göndör hajú lány volt, olyan hebron rózsája, antracit-szemű szépség, akiről mindenki tudta ránézésre is, hogy zsidó. Egy fekete, csillagszemű zsidó lány és egy szőke német hadnagy szerelme akkor Magyarországon elképzelhetetlen volt. Izzott körülöttük a levegő. Számtalan jelét adták összetartozásuknak, bár nekem erről a kérdésről még fogalmam sem volt, teljesen evidens ténynek tűnt, hogy szeretik egymást és összetartoznak. És akkor egyszer csak megszöktek. Fél évszázad is elmúlt azóta, és mindig érdekelt, hogy meg tudták-e úszni a nyilas uralmú Magyarországon egy dezertőr német tiszt és egy letagadhatatlanul zsidó lány szökését. Már gondoltam rá, hogy ezt egyszer megírom, de korai volna.

Házunk körül – aminek megmentésére utaztunk oda – félig földbe ásva és remekül álcázva német tankok lapultak, az egyik nem messze gyermekszobám ablakától. Egy reggel – mintha húsvét lett volna – arra ébredtem, hogy a tankosok begyűjtötták a motort vagy motorokat, és a tank békésen füstkarikákat pipált. A háborúban a végjátékhoz közel

félelmetes páncélosok békés füstkarikákat eregettek. A füstkarikák viszonylag sűrűn követték egymást, egyszerre három-négy is volt a levegőben. Megbabonázva néztem, azóta tudom, hogy semmi sem lehetetlen. Szinte már azóta filozófiám.

Bejött a front, magányos orosz katona kalasnyikovval a kerítés mellett, szervezett német visszavonulás, majd újra támadás, ismét visszavonulás, a pincékben, pallókon jártunk. Végül elmentek a németek és átadták helyüket az orosz csapatoknak, ezt akkor ott nem felszabadulásként ünnepeltük, köreinkben összeomlás volt, legalábbis így nevezték a háború elvesztését és azt a tényt, hogy a megszálló ellenség keletről jött és nem nyugatról. Mi ezt keserűen vettük tudomásul, egyben azt, hogy környezetünket el kellett hagynunk.

Vonattal jöttünk Budapestre, emlékszem, hogy orosz katonalányok hozzánk, a gyerekekhez nagyon kedvesek és segítőkészek voltak. Mintha zöldes keki színű egyenruhájuk és kék sapkájuk lett volna. Nekem akkor kisgyermekkoromban nem is jutott eszembe, hogy a hozzánk olyan kedves német katonák és az ugyanolyan kedves orosz katonalányok egymás ellenségei lehettek volna. Igaz, hogy édesanyám kassai lévén jól beszélt németül a németekkel és ugyanolyan jól szlovák-szlávul az oroszokkal, de azoknak a gyermekszeretetét ez legfeljebb finoman alterálta. Később, amikor párhuzamba állítottam Solohov „Emberi sors”-át és Hemingway „Az öreg halász és a tenger”-ét, az emberi sors talán emiatt tudott versenyben maradni. A kisgyermekkor világa Budapestre érkezve örökre elmúlt. De soha nem vészett el, íme itt is előkíváncozott.

A GYERMEKKOR

Olyan súlyos, veretes volt életemnek az a meghatározója, amit nehezen éltem meg, szenvedtem át, de amiből később mindig erőt merítettem. A ház, ahol eszméltem, a Szív utca 3. Volt, korábbi térképen még Két Szív utca néven találom, a Lövölde tér

és Ferdinánd-híd közé esett, karnyújtásnyira volt iskolánktól. Ezzel szinte szemben van ma az az emléktábla, amely Arthur Koestler házát jelöli, Az iskolában akkor még külön lány- és külön fiúosztályok voltak. Később az azzal összenőtt felsőerdősori fiúiskolába jártunk. Ma már nem tudom senkinek elmondani a háború utáni Budapestet. A minap valaki nem hitte el, hogy a Felsőerdősorban kétirányú villamosközlekedés volt, itt járt a sárga 46-os, akkor azt hittük, hogy örökké összeköti a Keleti és Nyugati pályaudvart. Ezt az időt a háború utáni kor jellemezte, a lassan magához térő ország és város, a frontról és hadifogságból lassan hazaszállingózó férfiak, a hit és a jelenben jobban bízó szakadatlan remény. Csak kibírni volt rossz.

Nem volt hagyományos értelemben vett normális élet, de volt utána különlegesen összetartó kohéziós erő. Először még híd sem volt a Dunán. Pontonhidakon és csónakokon lehetett átgátni. Átnézni lehetett és szörnyű romokat lehetett látni. Már csak emlék volt az őrségváltás, a Sikló és a Vár, a hegyek, mint kiránduló cél, a Szűnyogszigeten az Illik-féle halászcserje. Kijártunk viszont a Dunára fürdeni és a Dunában a vízbe zuhant vastraverzek körül az örvénylő vízben magabiztosan úsztunk. Fürdöttünk a Városligeti tóban, pedig tele volt háborús aknákkal és lövedékekkel. Ezeket a lövedékeket élvezettel szedtük szét és a legalább százféle puskaport és foszforrudakat bátran elégettük.

Valahol egy őrangyal vagy védőszentünk vigyázott ránk. Enni persze nem volt. Madzagon kötött sárga zománcos kislábas lógott a nyakunkban, a kanalat zsebünkben hordtuk, úgy mentünk a svéd konyhára zabpehely levest enni, ma is érzem. Volt egy tyúkunk, azt madzagon legeltettük a Városligetben, hálából naponta tojt egy tojást. Ezt többen irigyelték. Mácsai Istvánnak volt egy ilyen képe, a konyhai falikútra kötött tyúk.

Én nem tudtam, hogy miben hittünk. Tréfálkozva viccelődtek a felnőttek az orosz megszállókon, az

utcai vetkőztetések, a borzasztó állapotokon, de mégis az ostromnak, magának a háborúnak vége volt. Volt rendbehozni valója az országnak és a gyerekek figyeltek. Úgy figyeltünk, hogy tudtuk, az életünkről van szó. A döntő volt, hogy véget ért a háború, megszűnt a nyilas uralom, törvényessé vált a rend. Éljen a Köztársaság!

Abban a környezetben, amelyhez mi is tartoztunk, néha megdöbbenést keltett a hű munkások szabadulni törekvése, de az iparosok, a hentesek, a taxisok, az asztalosok köre el volt látva munkával. A többségnek nem fájt, hogy a régi rend mint az Atlantisz, eltűnt, hiszen végül is száz évet kellett várni a 48–49-es forradalom befejezésére. A nagybirtokok szétesztására, a földosztás, a gyárak talpra állása, a MÁV, a BESZKÁRT újraindulása, a budapesti tetők befedése, az utcáról a szemét, a sitt eltüntetés, ez az újjáépítés irreverzibilis lendülettel folyt. Részegítő tavaszok voltak.

De már valahogy ott leselkedett az ármány. Az egyik örülttől megszabadulva lassan fenyegető rémképpé vált a másik örült. Történelmünk, sorsunk megpecsételődött, ennek jelei ott kúsztak ködösen a levegőben. Nekem magamnak más volt a sorsom, de az osztály zömében átlagos életű családok gyermekeiből állt, akik behozták otthoni gondjaikat. A fiú, akinek édesapja taxisofőr volt és odaveszett a háborúban, maga mellé fogadhatta a karnagy gyerekét, akinek apját bélistázták, a másikat, akit az újságban kisserkesztettek, mert éléskamrájában élelmiszert találtak, és azt, akinek államosították húsüzleteit. Ugyanakkor megértő leereszkedéssel állt köztünk a kisfiú, akit népünk nagy vezére a Hősök terén megcsókolt, mint első úttörőt.

Egyidejűleg volt ott egy egyenruhába öltözött fiatal csapat, akik a Városliget felől jöttek a zsidó árvaházból, megkínzottak és magányosak voltak, kis emberek, akik az emberi gonoszság próbaköveivé váltak. Nem beszéltek senkivel, nem lehetett őket

szeretni, később máshová mentek, néma szoborcsoport voltak.

Nem lehet elfeledni első tanító nénim nevét, Böschat Irént. A Szív utca 36-ban, földszintes házban lakott, mindent elkövetett, hogy tudjuk, amit ismerni kell. Szinte mindenre emlékszem, beleértve Wagner bácsit, a pedellust.

Említettem, hogy az én sorsom kicsit más volt, mint a többieké, mert édesapám sorsa másként alakult. Elvitték a nyilasok zsidó személy rejtegetésének alapos gyanúja miatt, első világháborús hősi múltja ellenére. HONSZ igazgatóként volt barátai révén 1944. december 24-én, karácsonykor szabadult a bekerített Budapesten a gyűjtőből, azon a napon, amikor Sopronköhidán Bajcsy-Zsilinszky Endrét és társait kivégezték. Előbb álltam a kőhidai emléktáblánál, mint ezt az adatot megtudhattam volna, mert a szabaduló levele csak később került hozzám. A szabaduló levélben a nyilas hatóság szigorúan figyelmeztet, hogy hagyjon fel a zsidóbarátsággal. Azóta ez nekem a bürokratikus hatóság mércéje, korábban más volt. Átélté az ostromot, majd az oroszok vitték el nyugat felé „málenkij robot”-ra, hónapok múlva került vissza. Kicsit erős, és akkor is szokatlan volt, hogy egy súlyosan hadirokkant hadifogságba kerüljön, különösen hogy Ő, aki a moszkvai sugárzású Kossuth rádiót, Nagy Imrét hallgatta és aki zsidó barátai tucatjainak mentette meg az életét. De hát ilyen a háború. Sajnos senki nem segített neki, sőt valami ismeretlen a házból állandóan följelentette. A feljelentő olyan jelentéktelen volt, hogy telefonja sem volt, följelentéseiben meg kellett várnia a másnapot, addigra persze apám elment, az este házkutatásra érkező államvédelmi hatóság minket, gyerekeket ugyan mindig fölzavart, őt szerencsére sosem találta. Nekem volt olyan élményem, hogy édesanyám megmondta, hogy melyik téren melyik padra kell leülnöm, és aki mellém ült, de nem ölelhattük meg egymást, az volt az édesapám. Be-

szelgettünk úgy, hogy nem is nézhettünk egymásra, egyszer csak eltűnt és én lassan hazamentem. Soha senki előtt nem beszélhettünk róla, „Édes”-nek hívtuk, mint minden magyar családban a mamát. A kisnyilasok kiskommunistává váltak, közülük a szadisták szadisták maradtak, a verőárvát, mint alkategóriát csak később ismertem meg. Így az én helyzetem némiképp más volt, mint a többieké, különösen, hogy nyaranként gyalog végigvándoroltuk az országot. Azóta tudom, hogy minden 3–5 km-re egy savanyú szagú bádorpultos kocsmá van, ahol felejthetetlen ízű, igazi málnából készült málnaszörpöt kevert nekem, a gyerekeknek a csapos. Édesanyám elintézte, hogy egyszer a Nemzetközi Vöröskereszt Svájcba vitt, Hölsteinbe Basellandba kerültem, ahol a postamester Mohler család Hermina és Ludwig nemcsak akkor, hanem még sokáig gondoskodtak rólam, utána egy tucat magyar gyereket fogadtak, közöttük kishúgomat, Marikát is, sőt őt két ciklusra. Mire hazajött, jól tudott „svájcul”, de elfelejtett magyarul. Mohlerék gondoskodását sokáig éreztem, '56-ban csomagot küldtek, amikor kordnadrágot és csíkos ingeket és egy dűftin dzsekit csomagoltak be, ezekben jártam végig az egyetemet, sőt Nemcsics Antal tanár festőművész lefestett bennük, mert olyan jó színűek voltak. Nemcsics tanár úrtól sokat tanultam, ma pedig együtt tagtársak vagyunk a Szépművészeti Társaságban.

Ez a svájci út engem, mint gyereket társaim szemében megkülönböztetett.

Sajnos az egyik tavaszon súlyosan megbetegedtem, egyik lábam szinte lebénult, szörnyen fájt, amiközben odáig nagyon eleven, fürge fiú voltam, ezután az életemért folytatott harcban csak édesanyám révén beszerezett, a svájci Mohler család által biztosított penicillin, és egy kassai orvos barátunk, Dr. Fábián Ede, aki Heidelbergben tanult, orvos volt, segítségével örökre mozgássérültségben tudtam megmaradni. Rettenetes szenvedés volt, nagyon bonyolult összehatással.

Év végén rendszeresen elégettük orosz tankönyvünket a Köröndön, ezt én elég nehezen értettem, de szokás volt, tartottuk magunkat hozzá. Akkoriban „kisérettségi”-vel búcsúztunk a Felsőerdősor utcai Általános Iskolától, és a Munkácsy Mihály utcai Kölcsey Ferenc fiúgimnáziumba folytattuk. Itt én részben magamból, részben családomból következőleg nemcsak az osztály, de az iskola legjobb tanulója lettem, amit sokban köszönhettem az osztály kollektívájának, az iskola szellemének és Urbán János osztályfőnököm konstruktív építő pedagógiájának. Kiváló osztály volt, remek eredményekkel, ’56–’57-ben érettségiztünk, sokat elvittek közülünk, mások pedig külföldre mentek. Akikkel akkor az osztálynaplót írtam, egyszer erről beszélgettünk, Dömölki János filmrendező osztálytársam szerint erről az időről, korról és helyről csak mi ketten tudnánk remek filmet csinálni.

Az 1956-os forradalom a mi generációnk életében meghatározó volt. Ott benn pedig a Terézvárosban, az orosz katonai parancsnokság helyén a Szovjet Nagykövetség terében, a Jugoszláv Követség székházának szomszédságában, a tankok csövei alatt lehajolva elhúzott iskolai kiskocsi az egész menzakerülettel, a Képzőművészeti Főiskola meghalt diákjai mind egy történelmi fordulópontra megrendítő és elkeserítő pillanatai voltak. Később megtudtuk, de már akkor megéreztük, hogy akikben bízunk, eladtak minket, de előtte még felhasználtak.

1956-ról, utóéletéről és győzelméről egyszer még külön kellene írunk, itt most talán csak annyit, hogy mi ugyanúgy sajnáltuk az itt meghalt és nyilván ide félrevezetett orosz kiskatonákat, akik talán nem is oroszok voltak, mint a túlerővel szemben elpusztult honfitársainkat.

Nekem mindmáig feldolgozatlan meghatározó alapélményem volt a forradalom, kár hogy később sokan próbáltak belőle megélni és ezzel lejárátták, nagy a hamis proféták száma.

Érdekes, hogy az idő mindmáig nem tudott letisztulást hozni, és itt erről én sem akarok többet írni.

Nem adtam föl soha, hogy 1956-os élményeim és érzelmeim leírását megpróbáljam, mégis itt erről az életünket meghatározó élményről már nem ejtenék több szót. Nem a végéről és nem az új oktatási rendről, nem az új történelem tankönyvről, amely már személyi kultusz-mentes volt, de Lenin neve a rövid könyvben 96-szor volt leírva, egyszer két „n”-nel. Az elmenekültek között igen sok barátunk, néhány osztálytársunk és rokonaink is voltak, ezekkel mostanában újra találkozunk, negyven év más-más terepen más embert faragott belőlünk. A találkozás óriási örömet jelent mégis, bár már haltak meg közülünk.

AZ IFJÚKOR

Elköszöntünk az iskolától. Az érettségi a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban hagyományosan nagy esemény volt, különösen, hogy az oktatás nemcsak magas színvonalú, de kellően összeszerkesztett lévén, a humán tudományok a reálismeretek és a sportra nevelés is kitartási készség fejlesztése ma már úgy látom, hogy ideális volt. Egészen biztosan állíthatom, hogy ez a gimnázium többet adott a szó minden értelmében, olyannyira, hogy még az érettségi előtti évben sokunk kitanulta a könyvkötő szakmát, hogy ha nem vennének föl az egyetemre, legyen megélhetésünk. Ehhez gondoskodó tanár gondoskodó szemlélete kellett.

Amikor kicsit más volt a felvételi rendje az egyetemeken, egyetlen percig sem volt kérdéses, hogy ahova jelentkezem, oda bekerülök. Praktikus okokból az építész kart választottam, itt volt alkalmassági felvételi vizsga is, amin jól megfeleltünk. Aki előttem évekig a gimnázium legjobb tanulója volt, akkor már az egyetemen bizonyította felkészültségét, ma már Kossuth-díjas professzor, akkor hallgató, de olyan, akit az a gimnázium nevelt. Ezért

sokan voltunk, akik az építész karra jelentkeztünk és a felvételin megfeleltünk. Évfolyamunk mintegy tíz százaléka a Kölcseyből került ki. Az érettségire való komoly felkészülés és a felvételi megterhelt és átgyúrt minket, érdekes módon ez összetartozás érzése mindvégig megmaradt. De az építészet, az építészgondolkodás, az építész feladatfelismerés, a megoldási készség felismerési és döntési kényszer az egyetemi oktatás során belénk ivódott, a vérünk-ké vált, és valahogy úgy váltunk egy hivatás képviselőivé, hogy közben alapvetően emberi mivoltunkról nem feledkeztünk meg, humanitásunk mélyült. Kiváló tanáraink voltak, érdeklődésünket fokozni tudták, képességeinket felismerték és fejlesztették. Volt valami a karon, amit kötelezővé tettek, ez az építész-őszinteség, ez ma is megkülönböztet a világban minket. Minden értelemben értendő, megkülönböztet és felemel. Aki építész, az az egész világban tárgyilagos, tájékozott és helyzetfelismerő. Az építésznek az anyagok és a társadalom törvényszerűségeinek parancsát figyelembe kell venni, azon túl, de nem azoktól függetlenül szabad ember. Talán a legszabadabb ember, akit ismerek. Egész életére meghatározhatja, hogy a munkának milyen jellegű mozgásterét választja és azt tetszése szerint változtathatja. És ami a legfontosabb, nincs kiszolgáltatva. Az építésznek persze tehetségesnek kell lennie, bábornak és elfogulatlannak, viszont elkötelezettnek, aminek felismeréséhez az élet is kevés. Az egyetem végül is ezt biztosította, miközben a szakmai alapokat kérlelhetetlen biztonsággal szolgáltatta. Ez azután azt is jelentette, hogy a magyar építész a nyelvi nehézségek legyőzése után a világ minden táján, a földkerekség minden pontján magára talál és érvényesül. Illene felsorolni minden tanáromat, rövid életrajzaimban néha megteszem, itt méltánytalan lenne az óhatatlanul kimaradókkal szemben. Arra sincs mód, hogy az oktatás rendjét, menetét megismerjük. Tény, hogy amikor az ember átvergődik a különböző rostákon, felkapaszkodik a gradicsokon, fokozatosan másik emberré válik. Épí-

tésszé. Az egyetemen engem személy szerint néhány szokás tartott össze, éltetett, lehetőleg minden pályázaton részt vettem, a kötelező tárgyakat megközelítő számú fakultatív tárgyakat választottam, minden reggel gyalog átmentem a Szabadság-hídon, és minden éjszaka a rajztáblám mellett felállva meghallgattam a rádióban a műsorzáró himnuszot. Ha tehettem, kikapcsolódásként, esténként, sétám után akvarelleztem, sok száz kép megfestése után lassan elsajátítottam a vízfestés fortélyait. Érdemes lenne egyszer erről írni, mert a vizsgamódszer, az eredményre törekvés, a közlés rajzbeli lehetőségének kifejlesztésére akkor alakult ki, sok fölösleges és ostoba megmérettetés mellett, ami ma már az óvodában kezdődik és a kisiskolásoknak réme és jellemük eltorzítója. Talán néhány évtized elég lesz, hogy visszaálljon a pedagógia emberi rendje, ez oktatás, a tanítás, a szolgálat minősége. A mi tanáraink többnyire kiváló pedagógusok és jó építészetre nevelők is voltak.

Két olyan mellékes körülmény volt, vagyis inkább esemény történt, ami különös ízt és színt adott tanulmányainknak. Az egyik az a nyári körutazás volt a drezdai és weimari főiskola és az Építési Minisztérium segítségével, ami a berlini fal megépítésének idejére esett. Berlin, Bautzen, Rostock, Frankfurt am Oder, Magdeburg, Drezda, Weimar megismerésével Közép-Európa a barátunk lett. Én akkor jártam ott, amikor a berlini fal épült, a fiam pedig, amikor lebontották. Mi már nem is nagyon hittük, hogy erre az öröme életünkben még sor kerül. És ma már ez is történelem.

A másik a nyári gyakorlat volt, történetesen a miénk Pécsen, az ottani építőipari vállalatnál. Rengeteget tanultunk, a művezető és építésvezető örült, hogy taníthatnak, és több évtizeddel később is felmerült emlékek praxisomban. Náluk ugyanis a betonacél beépítésének lehetőségéről írtam kis tanulmányt, arra az esetre exponálva, ha már

rozsdásodik a betonacél. Ott nem is láttam és akkoriban másutt sem nem-rozsdás betonacélt. Három évtized elmúltával Finnországban egy tanfolyam keretében meglátogattunk egy betonelem gyárat. A vasbeton armatúrája friss, kéken csillogó acélból készült. Emlékezve ezirányú régi tapasztalataimra, megkérdeztem, hogy ennek milyen statikai, szerkesztési oka van. Elcsodálkoztak, Miért lenne ennek bármilyen statikai oka – kérdezték. Egyszerű gazdasági, pénzügyi oka van. Nem akarják, hogy a pénzük betonvasban álljon. A bankban kamatozik. És akkor rájöttem, hogy szemléletükben légyegesen megelőztek minket. A pénz-idő tényező értékelése eltérő a mienktől. Ezt azután egy pozsonyi szimpóziumon előadtam. Az amerikaiak nem is értették, hogy ebben mi volt az új vagy meglepő.

Később még sokszor hallottam pécsi barátaimról, nekem magamnak a róluk való hír mindig örömet jelentett.

Az egyetem – mint az építészkar általában – megelőzte korát a pályázatok kiírása gyakoriságában is. Mi nagyon szerettük, hogy ez így volt, sok pályázatot megnyertünk, még többen több díjat is szereztünk. Erősítendő a tendenciát, sokszor elmondtuk, hogy Arany János is a Toldit pályázatra küldte be.

Volt egy emlékezetes pályázatunk, ezt jelszóval borítékban kellett beadni. „Szégyen a tudás, de hasznos” írtuk, miután közismert a közmondás. Megnyertünk, de a díjat nem akarták kiadni, jól tudták, hogy mi vagyunk a nyertesek. Felírtuk fekete papírra: „szégyen a tudás, de hasznos”. Hoztuk a negatívot. Beszéltem. A hatást nem részletezem.

Legutolsó, már a diplomatervünkhöz kapcsolódó élmény volt, hogy a „Pécsi Múzeum és Képtár” tervünket a Művelődési Minisztérium megvásárolta. Máig büszke vagyok – lehetek rá, hogy tervünkre szükség volt. Keserű epizódja történetünknek, hogy a makettet a visszacsapódó műegyetemi folyosóajtó porrá zúzta.

Talán fontos, hogy az utolsó egyetemi években már társadalmi ösztöndíjat kaptam a Fővárosi Tanácstól. Ez az ösztöndíj magasabb volt a népköztársasági ösztöndíjnál, „jól” meg lehetett belőle élni. És életben maradni.

FELNŐTTKOR

Az én felnőttkorom, amint ez a korábbiakból kiderül, lényegesen korábban kezdődött, mint ez a fejezet, de valahogy mégis ilyen beosztást tartok indokoltak.

Korábbi szerencsétlenségem, ami társadalmi ösztöndíj vállalására készítetett, megmentett az álláskeresés gyötrelmeitől, a főváros ösztöndíjasaként a budai Várnegyed helyreállítására kerültem. Itt tulajdonképp folytattam tanulmányaimat. Lényegében most is abból élek, amit itt tanultam, A vállalat központja az Igazságügyi Minisztérium épületében volt – akkor még volt a Minisztériumnak épülete –, az én munkahelyem a Várban volt. Előtte ugyancsak itt dolgoztam, de a BUVATI műemlék osztályán, szellemileg ma is abból élek, amit ott remek tanáraitól összeszedtem.

Akkor ott a Várban építettem egy lakást magamnak, megnősültem és két gyönyörű lányom született. Azóta is legjobb barátaim, minden növendéki mozdulatukra emlékszem, túlzás lenne ezt itt papírra vetni, de nem lenne érdektelen.

A Várból a Városházára mentem, a Budapesti Műemlékfelügyelőségen dolgoztam, mintegy tíz évig. A fővárost és műemlékét alaposan megismertem, de szabadidőmben, több tucat pályázatot rajzoltam meg és adtam be. Eredményes voltam, bár pénzben ez nem mindig mutatkozott. Első munkánk volt, ketten két művel vettünk részt a Nemzeti Színház elhelyezésére kiírt 1962-es pályázaton. A két győztes művel azonosat adtunk be, a nyertes tucat közé beválasztottak, de pénzt már nem kaptunk. A pályázatok világa már ilyen.

Mindenesetre a Vörösmarty téri kultúrpalotát azal kezdtem, hogy ott nekem egy „kiemelt megvétel”, amit egyes egyedül csináltam – ítélték oda. A városrendezési főosztályon, ahol dolgoztam, nagyon sok baráttra tettem szert, utólag is becsülöm őket. Főnököm sem a pártnak, sem a szakszervezetnek nem volt tagja, ezt becsültük, bár ez azt jelentette, hogy velünk, csoportjával nagyon elbánt. Mégis szerettük. Ott mindenki tekintélyes szakember volt. Több, mint negyven pályázatot dolgoztam ki, többnyire magam is rajzoltam őket. Boldog voltam, felvettek az Építőművész Szövetségbe, lett műtermem a Várban, négyszer felvételiztem sikeresen a Magyar Tudományos Akadémia aspirantúra pályázatán, témámat nem szerették. Amikor végre az addig meg nem értett témám akadémiai ajánlott téma lett – ebből egyébként korábban a Műegyetemen már doktoráltam – késve adták tovább. Ezen megsértődtem, azonnal felmondtam és az Igazságügybe mentem dolgozni. Oda, ahol helyileg valamikor kezdtem, és ahol egy zseniális ember, Hadas János nevelt szakértővé. Évtizedekig voltam vele, műhelyt épített egy egyébként lehetetlen bürokratikus közegben. Műhelyt, alkotó műhelyt, országos meghatározó szerepben. Amikor elment, úrrá lett a bürokratizmus, meghalt a szellem, évszázadnyit esett vissza a szemlélet. Utolsó mohikánként visszamaradtam, élveztem tisztánlátásomat, azt a szerepet, amit a változó világban rám osztott a történelem. Volt, hogy a primitív hatósággal szemben már-már föladtam, de egy ilyen szituációba autóztam át a Ferdinánd (Élmunkás)-hídon, és a korlátnak dőlve tízéves régi magamat láttam, „az a kisfiú jár el hozzá, aki voltam”. Hagytam, hogy a percmemberkék elrohanjanak – történelmi veszтүkre talán.

Nagyon szép és figyelemreméltó, hogy még életünkben változott a társadalom, de talán a módja nem volt tökéletes. Miért pont ez lett volna. Mint építész, ugyanúgy, mint egész életemben, független tudtam maradni. De nem független a társadalomtól. Kölcsey a „Parainesis”-ben ugyanazt fogal-

mazta meg, mint Thomas Mann a „Varázshegy”-ben. A társaságban született ember nem önmagáé. És nagyon nehéz volt tisztán látni. Asztalomon rajzpapír, rajztáblámon felfeszített akvarellpapír, a szobrászkodáshoz minden összekészítve, bútorterveim kivitelezve a megvalósulás útján, feleségem, gyermekeim és unokáim komoly emberi életet élnek mellettem. Talán túl szép is.

Néha feltolulnak az emlékek, a mulatások a barátokkal, személyes tekintélyem és környezetem, amely hallgat rám. Tavalyelőtt Újzéládon és Ausztráliában voltam, tavaly Kínában és egy külön úton Bolíviában és Peruban, La Paz a Titikaka-tó és Matchu Pitchu vidékére is eljutottam. Többször egymás után, ahol édesanyám volt nászúton, Split, Spalato Diokletianusz palotája. Kishúgom évtizedekkel ezelőtt, én most fedeztem föl az Adriát.

Hiszek benne, hogy új vetületben komoly tekintélye van a Magyar Építész Kamarának. Annak ellenére, hogy a társadalom még nem fogékony, az építészet új utakon fog járni, még barátaim csinálják a lényegét. Én meg egyszerű tagként szemlélődom, és segítek, ahol lehet.

A Szépművész Társaság – amelynek évek óta tagja és társelnöke vagyok, remek összetétele mellett egyre több jelentősebb kiállítást tud szervezni.

Több olyan művész a tagja, akik tanáraim voltak és sokan kollégáim, barátaim. Legutóbb Bécsben, a Collegicum Hungaricumban volt sikeres kiállításunk. Én két szoborral és három akvarellal szerepeltem. Felemelő volt.

Úgy adódott, hogy évek munkájával, több szövetség együttdolgozásával sikerült a Magyar Újságírók Szövetségében létrehozni az Építészeti-, Képző- és Iparművészeti Szakosztályt. Egy szakadékot áthidalunk és sikerült a minden évben megrendezett Pünkösdi Anzix révén ébren tartani a pünkösdi fesztivál korszerű gondolatát.

Véletlen került rám a választás, de mint a Budapesti Sajtóklub elnöke, a legendás Pálffy József utóda, talán tudok tenni valamit a magyar újságírás európai elismertetéséért. Sok tagunk jelentős pozíciót tölt be, hiszem, hogy értelmes a munkánk.

Mint műgyűjtőt és mecénást, feleségemmel, Kőrmendi Annával, országosan sokan számon tartanak, ezzel a munkával az átmenet keserveit csökkentjük sok művész számára. Kölsönösen tiszteljük egymást.

Kisfiam a Magyar Művészeti Galériák Országos Egyesületének elnöke, amely számos nemzetközi szövetség tagja. Talán még több bizalmat érdemel, mint Regensburgban tanult politológus, doktorandusz, a Hans Böckler Alapítvány ösztöndíjasa, emellett a nemzetközi kapcsolatok felelőse a Magyar Formatervezési Tanácsban. Szép jövő áll előtte. Nekem különös örömömre szolgál.

Ez az életrajz végül is vázlatos, melyik nem az, de sorsom – sorsunk – talán tükröződik benne. Nemes hivatásom, két munkahelyem és két házasságom volt – s „csatában, hitben, tűzben vénülök”.

AZ ÉPÍTÉSZET

Az építészet a lehető legnagyobb öröm és leggyönyörűbb tevékenység az ember életében úgy általában, az építésszé válás egyenlő az újjászületéssel, az építész élete a legszebb emberi élet, szabadsága, mint a madarak szabadsága, szárnyalása a kormorán, a turul és az albatrosz és a kondor különlegesen szép repülésével azonos.

„Szabadságát odaadja a szélnek.”

Az építész felelőssége óriási felelősség, műve, művei az utcán vannak, van, amit mindig mindenki lát, sőt muszáj látnia akkor is, ha nem akarja. Vannak rejtett, intim részek, finom áthajlások, amiket

néhány, oda kiválasztott élhet meg csupán, a többiek előtt rejtve maradnak. Az építész felelősségét feltétlenül átértézték tanárain, egy Hajnóczy Gyula, Weichinger Károly, Reischl Antal, Major Máté, Perényi Imre, és igencsak megcsúfolták másik tanítványaik, akik a jelentőségét tudva tudták, de megélhetési okokból félreléptek.

Van ma is Európában olyan városrész, ahol az építészet általános színvonala miatt szívesen lép be az ember, mint Dortmund, Stuttgart, Helsinki szecessziós nagy premodern városrészei. Például Prágában is vannak olyan városrészek, ahová mindegy szívesen visszatérünk. Ezzel ellentétes pl. a Lőverek Sopronban, ahol a tarka építészprostitúció miatt még jó épületet sem szívesen keres meg a látogató. Az építész elhallgathatatlan, Gerő László tanár barátom írta nekem Helsinkibe – hogy szeretné velem megnézni Seunatsalot. Válaszul borzadályként Magyarországon faluközpontok, építészeti kisegyettesek tömegei mutattak rá, hogy a „jogot a népnek, az emberiség nagy szent nevében jogot” ha az intelligencia hiányával párosul, milyen károkat tud okozni.

Nagyon nehéz döbbenet nélkül nézni, hogy az emberiség ezen a téren hova jutott. Az építészet a művészetek legkülönösebbike, azt hogy egyáltalán művészet, a nagy többség nem gondolja, nemcsak nem hiszi, de nem is akarja hinni.

Az építészet különösségének egyik legfőbb eleme a kollektív megvalósulás. Könnyű kis grafikát alkotni egy-egy új stílus hajnalán, hiszen azt az ember otthon egyedül csinálja, mint a verset. Stílussá akkor válik az egész, ha katedrálisok, városrészek, emberek ezreinek munkája engedi azzá válni.

Az építészet történelmileg része volt a hatalomnak, a császárok, a pápák meghatározói voltak koruk építészetének, erőt merítettek belőle, adtak hozzá és támogatták, Erre föl egyes pitiáner

kis tirannusok, egy Sztálin, egy Hitler, egy Szaddam arra a következtetésre jutottak, hogy majd ők megmutatják, hogy az építészet őket fogja dicsőíteni. Ez nem sikerülhetett nekik. A hazugság bukásukig tartott.

Voltak viszont építészek, akik a szakma szervező erejét kihasználva vitték sokra politikailag, mint Szukarno és az egyik utolsó szovjet elnök, Jelcin. Az építész figurája, a kor és a kor szelleme, és az építészeti folyamatok kollektív megvalósulása a szakmát ilyen szempontból is figyelemreméltóvá teszik. Érdekes volt az egyetemen, hogy egy pályázatomban a szovjet építőipari kivitelezés „gyalázatos” színvonaláról beszéltem. Kedves, öreg, szeretetreméltó barátom – rengeteget gondolok rá, hiszen nála diplomáztam –, Pogány Frici bácsi behívott és nagyon finoman figyelmeztetett, hogy a szovjet technikáról nem mondjuk, hogy gyalázatos színvonalú. Ez akkor volt, a Contraszojuz épületének modern tervei megbuktak a sztálini személyi kultusz hatalomra jutásával. Egy másik pályázatomat a kiváló Major Máté tartotta vissza. 1956 után már nem kérdéses, hogy a Major–Perényi vitában kinek volt igaza. Pályázatomat beadtam, ő pedig visszaadta azzal, hogy az ő igazolása az ő tanszékén neki nem szimpatikus. Beláttam igazát, ma is él bennem ez a finomság.

Az építészet csak egyetlen úton járható, de a korszerűség különböző lehet. Nem közömbös, ha a kor a reformáció vagy az ellenreformáció kora, de a kínai nagy falnál járva – vagy az agyagkatonák lelőhelyei Xianban, vagy Mexikóban a nap és hold piramis, vagy a Matchu Pitchu jól mutatják, hogy szerepe van mind a kor szellemének, mind az építés technológiai, technikai lehetőségeinek. Az építész Bretz Gyula tanár úr anyagtana, Harasta Miklós adjunktus úr ipari építésze, Gábor László épületszerkezetei a leghatározottabban arra irányultak, hogy ne a jelennek alkossanak, a jövőre gondoljanak. Szelíden és szomorúan vettük tudomásul, hogy egymillió lakás megépülte után, több millió

ablak elkészültével elkezdtek az ablakgyártással is foglalkozni az illetékesek. Később ennél már csak az volt szomorúbb, amikor az kritizált, aki egyetlen lakást sem épített.

Az építészet, mint művészet, az építészet, mint tudomány kitermelte mindig az építészeket, mint szakembereket, a hivatás képviselőit. Aki ezt nem élte át, annak nagyon nehéz volt ebbe tevékenykedni, pedig az elején – pályám elején persze –, sok ilyen volt. Érdekes, hogy magas szintű képzettségem, különösen szerény magatartásom, aktív segítőkészségem nekem soha nem okozott szenvedést. A műemlékvédelem, ami különösen érdekelt, akkor tért új, modern utakra, egyik első felfedezésünk Csempezkopács volt. Mi már tanultunk városrendezést, a műemléki együtteseket akkoriban kezdték védeni. Az egyetemen ez különös örömet jelentett, a tudományos diákkörben kifejezetten ilyen feladatokkal foglalkoztunk, többször vezettem például Sopronba évfolyam-kirándulásokat, alacsonyabb évfolyamok tanulni vágyó csoportjait. Győr, Pécs, Veszprém, Székesfehérvár, Buda, Szentendre együttesükben is különös élményt jelentettek mindönknek. Amikor később Helsinkiben ösztöndíjas voltam, egy ideig a műemlékfelügyelőség, a Ritarihuone volt a munkahelyem. Mi ott, akkor találkozhattunk magas színvonalú építészettel és a szabad gondolkodás levegőjével. Később volt ott egy kiállításom.

Az a szó, hogy posztmodern, akkoriban képtelenségnek tűnt. Annak ellenére, hogy legjobb professzoraink is beleestek, a posztmodern nem volt sem okszerű, sem tárgyszerű, sem életképes. Lehet tudni, hogy egyszer majd ez a technika és ez a kultúra is véget ér. Tudom, hogy már járt a Kassa–Budapest vasút, amikor még sokan lovaskocsival utaztak Kassáról Budapestre, de a vasbeton, az acél, az üveg világában ettől eltérni még nem lehet.

Az építészet esetünkben természetesen már külvált tervezésre és kivitelezésre a nagy társadalmi munkamegosztás szerint, személyre lebontva azonban akkor ez még nem így működött. Kellett aki a dolgokat kitalálja és előnyt jelentett – jelent mindmáig –, a környezethez való alkalmazkodni tudás. Nagyon fontos volt, és fontos mindmáig a megvalósuláshoz a konstruktivitás és a terv gondolatmenetéhez való alázat.

Gyermekekoromban legjobb és így talán örök barátom a Rákosi-korszak üldözöttje, kitelepített volt. Ezért rendes középiskolába sem vették föl, esztélyos-marós lett. Enyhült a nyomás és már tanulhatott gépésztechnikusnak. Utána közlekedési gépészmérnök lett és disszidált. Rüsselsheimben mindenki elájult., hogy megtervezi, megszerkeszti és maga bevizsgálja a a dolgokat, többfunkcionalitás jellemezte. Remekül gitározik és fest mindemellett, és lejártá előtt hazajött szabad embernek.

Én magam már akkor eldöntöttem sorsomat, amikor a társadalmi ösztöndíjra leszerződtem, ennél jobban nem csinálhattam volna, hiszen évekre elhatároztam munkámat. Az első munkahelyem, amelyik a Várban a polgárnegyedben volt, majd a Budapesti Műemlékfelügyelőségen folytatódott a szakadatlan magántervezés és később magánkivitelezés mellett korlátlan szabadságot biztosított nekem.

„Apa, aki sokat dolgozik, olyan marad?” – kérdezte kislányom az éjszakában, amikor fölébredve azt látta, hogy rajzolok. Talán többet a kelletténél. Megterveztem talán több mint ezer lakást, beadtam sok tucatnyi pályázatot, kiviteleztem gyönyörű házakat.

Az igazsághoz tartozik, hogy nagyon szerettem az irodalmat. Versesköteteket tudtam kívülről – naponta egy-két órát olvastam vagy verset tanultam.

Szerettem a színészetet, a színházat, emlékszem, hogy 1956-ban, ősz elején, naponta jártam színházba. Akkor hallottam Szörényi Évától a „Petike jár”-t szavalni. Az országos híró, műegyetemi színjátszó körben sűgő voltam, ha már más nem lehettem. Később is mindig szerettem a színházat. Akkoriban talán a zene is más volt, másként volt megközelíthető. Székely Mihály ott énekelt az iskolánk udvarán, Ferencsik János vasárnap délelőtt egy évig szinte csak nekünk muzsikált, dirigált a Zeneakadémián, a szünet előtt Beethoven-szimfóniák sora hetenként – kéthetenként egy-egy, szünet után pedig kortárs zene. Látszott és tudtuk, hogy nagyon érti, szárnyalt mint a madár, a zenekarral és velünk a hallgatókkal egyszerre tudott kapcsolatot találni, azt hiszem, hogy ilyen remek karmesterrel azóta sem találkoztam.

Az Operaházba felsorolhatatlanul sokat jártunk, láttunk és hallottunk. Emlékszem a Trisztán és Izolda előadására, ahol melleleg szabályosan futkározott a hátamon a hideg a zenétől – találkoztam egy gimnáziumi osztálytársammal, aki az akkor 26 Trisztán előadásból huszonötöt látott. Szegény tanár volt, mégis megengedhette magának. Valahogy a könnyűzenét is komolyan vettük. A Zeneakadémián 1956 végén a színpadról hallgattuk az első fellépő Koós Jánost. Medgyasszai Mimi Adysanzonjait. Más világot tárt föl a rajzolás közben meghallgatott „musikjueszei” ahogy mondtuk és az „autofahrer” delente.

A kiállításokon sokszor hallgattuk Németh Lajost vagy Major Mátét. Amikor a budai Várba kerültem, egy remek építész világba csöppentem bele. Rados Jenő bácsi Szentháromság téri kollégiumot művezette, mindig meghatódom, amikor az előcsarnokban és a díszteremben legelső munkámmal találkozom. Dragonits Tamás tucatnyi ház tervezője és művezetője volt, Gerő Laci bácsival naponta találkoztunk. Borsos Laci bácsival a Halászbástyát újjítottuk fel. Pfannl Egon magatartásra és stílusra ta-

nított minket, de ott volt velünk Mátyóki László, Kenessey Attila, Mester Árpád, Baráth Etele, Janáki Gyuri és Pista, Thurszky Béla. Az akkor modern nagy építészek műhelymunkái voltak a mienkek, Farkasdy Zoltán „Dodi” gyönyörűen szerkesztő építész volt, Jánossy Gyurka órákat töltött velünk a „Régi Országház” nevű kocsmában, Gulyás Zoltán „Kefi” a szakma magasiskoláját mutatta.

Virág Csaba a lehető legszebbet produkálta, Kapsza Miklós finoman elegáns volt, de ünnep volt Kévés Gyurkával találkozni. A műemlékesek mint Szanyi József, Budai Aurél vagy Zádor Mihály csakúgy komoly munkát adtak, mint az emlékműnél Vadász György, vagy a Miklós-toronymál Horler Miklós. Emlékszem, amikor készen lett a Hilton, „a vörös sűn csodálkozik” címmel elismerő cikket írtam, olyan szépnek találtam a Miklós torony helyreállítást és felső befejező dallamát.

Akkoriban technikailag nehéz volt az újságírás. Boldog voltam, hogy a „Műemlékvédelem” Gerő Laci bácsi főszerkesztése mellett hozta egy-egy fényképet vagy rövid cikkemet. A Magyar Építőművészet több, hosszabb cikkemet hozta a vári helyreállításokról és a Helsinki városházáról. Szilvássy Lajos, kiváló író-főszerkesztő cikkeimet hozta a Deltában.

Ha egy kis időm akadt, rajzoltam, és akár akadt, akár nem, tervpályázatokon dolgoztam. Volt sikerem, de utólag úgy látom, hogy az alkotás öröme volt a jutalom. Nagyon nagy jutalom. Értelmet adott életünknek azon túl, hogy volt értelme ettől függetlenül is. Legjobb barátaim kislányaim voltak, növekedésük, a vadgesztenyegyűjtés a Tóth Árpád sétányon, a minden esti séta a Halászbástyán. A legnagyobb élményemet már eddig is számtalanszor idéztem, kisebbik lányom óvodás korában a játszótéren játszott, én egy terven dolgoztam – rajzoltam vagy olvastam – egyszer csak azt látom, hogy a gyerek rendet csinált, a szétszórt téglákat deponiába rakta, szóval a rendcsinálásra való hajlam a vérében volt. Ez régen általános volt, néha csodálkozom, hogy hogy tudták kiirtani a jóra való hajlamot.

Közel harminc vári ház helyreállításában volt részem, ez ott életmód volt, nem munka. Egy Tóth Árpád sétányi tetőtérbe megépítettem saját lakásunkat, annyi készpénz kellett hozzá, amennyit a menyasszonytánc hozott.

Első házaimat akkor terveztem, helyettem még Gröb Sanyi írt alá, egy olyan fantasztikus képességű és megjelenésű főépítész. Néha ma is elszorul a szívem, hogy mennyire nem tudtunk a tehetséggel gazdálkodni. Első családi házaim kétszintesek voltak, a Jánossy-féle sétányi lakások koncepciója szétfröccsent a kollégák között. Ezek a kollégák Budakeszin, Visegrádon, Balatonkilitin stb. építkeztek vagy maguknak vagy rokonaiknak. Amiket Pestre terveztem, a tervtárba kerültek. Később egyszer valaki megmutatta nekem, hogy az én aláíratlan tervemet a kerületnél valahol lemásolták s mintegy ajánlott tervként árulták. A szerzői jog sérelme elenyészett az örömhöz képest, hogy tervemet másolják. Petőfi Sándor jutott eszembe akkor, akinek saját dalait lehetett hallania az utcáról, amikor fölébredt.

Megtanultam még egészen fiatal koromban, hogy tisztán szerkesztett egyszerűségekre kell törekedni. Vagyis ha házat terveztem, soha nem emlékművet terveztem magamnak. Volt és van egy ilyen irányzat kollégáim között, hogy a más pénzén épít emlékművet az építész. Ritkán sikerült, mert a megrendelő partner ilyen alapon ritkán akar befektetni. Nagy Elemér tanárom az egyetemen és pártfogóm a finn törekvések meghonosításában, remek építész és csiszolt elme – aki már diákkori munkánkat is opponálta, megtanítván bennünket arra, hogy mi a gesztus és kritika közötti különbség – azt mesélte egyszer, hogy ő maga a maga tervezte házat bármikor megszerkeszti vagy eleve úgy tervez, hogy szerkezetben gondolkodik, ezzel szemben más után nem akar, mert nem is tudna dolgozni, a zavaros dolgok neki idegenek. Ezek után nem csodáltam, amikor Válint Tibor barátom elmesélte, ha olyan házat csinál, amit én terveztem, keres rajta és szép a ház, ha nem én terveztem, ráfizet. Erre már

az alapszter felszerkesztésekor is gondolok, ezért mővészterveimre is jellemzőek.

A korán rám szakadt hatósági munka, vagyis a műemlékvédelem engedélyezési feladatköre már eleve megtanított arra, hogy a más gondolatmenetét is tudni kell elfogadni. Ha ugyanarra a helyre nekem más elképzelésem volt, de a szereposztás szerint más tervező oldotta meg a feladatot, szoknom kellett az ő gondolataihoz, és igyekeztem azt lehetőleg elfogadni. Persze könnyű dolgom volt, mert erre a területre rossz színvonalú tervező alig tévedt, már a hozzáállás is akceptálható volt.

És ha valamivel nem törődtem, az a munkámért kapott ellenszolgáltatás volt. Persze volt olyan is, hogy építésmérnökként annál is kevesebbet próbáltak adni, mint ami jár. Körülbelül háromszor kevesebb járt, mint egy jó kőművesnek. Ezt nem vitathattam, azt azonban nem tudtam elfogadni, hogy a minimálnál is kevesebbet akartak adni. Betettem a bérmegállapítást megjegyzés nélkül,

egy sor nélkül egy borítékba, és elküldtem az igazgatónak. Másnap visszakaptam egy nyomósabb – maximális – bérmegállapítást. Rövid idő alatt lett tekintélyem, amit soha senki nem fogalmazott meg, de ha pl. öltönyt vettem a vállalatnál, más is olyat vett.

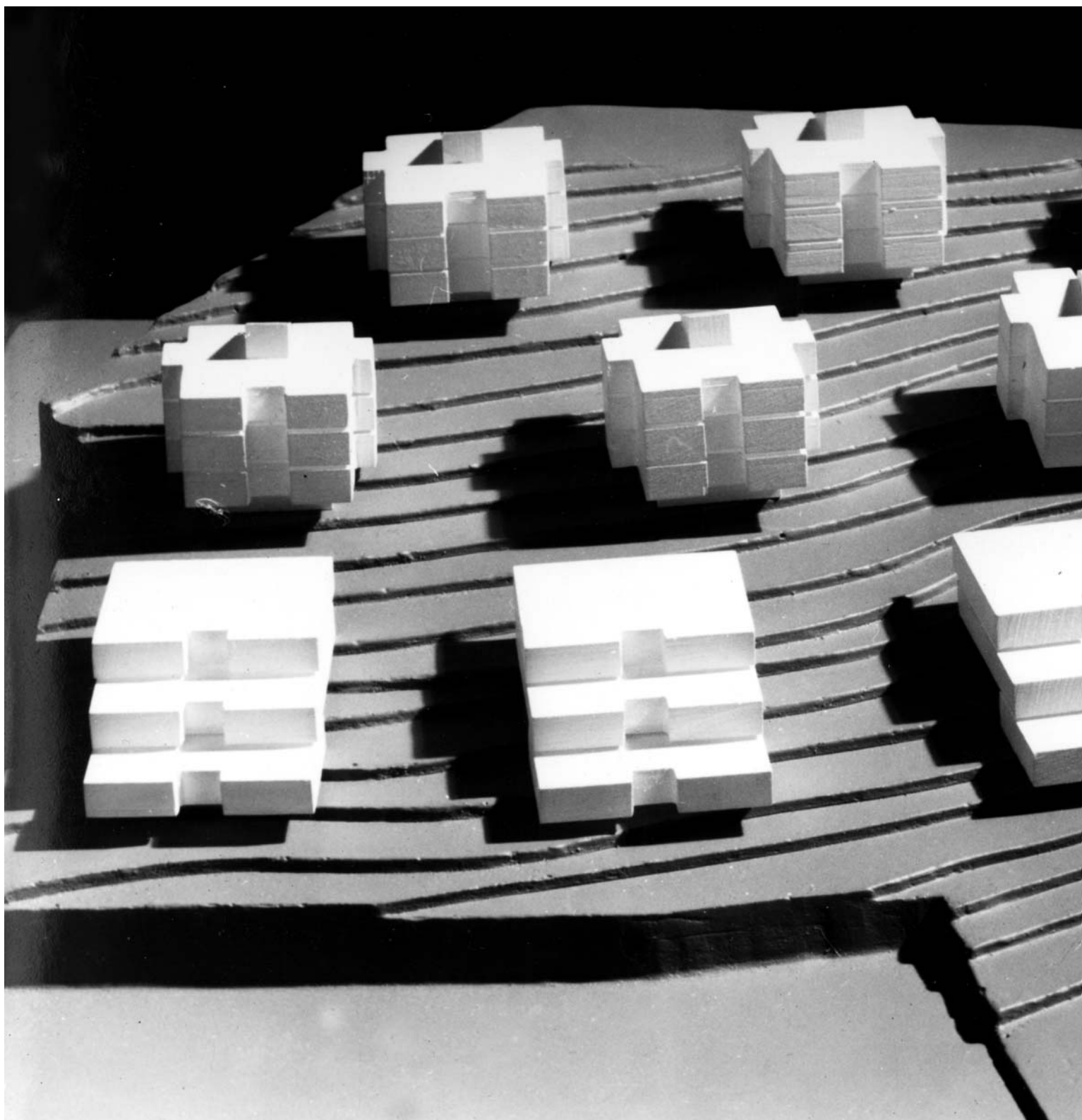
Érzékeny vagyok az építészet társadalmi megbecsülésére. Szeretném, ha ez művészetként is elismert lenne. Mindig meghat, ha Szabó István filmrendező beszél az épületekről, az építészetről. Bár másokat is érdekelne!

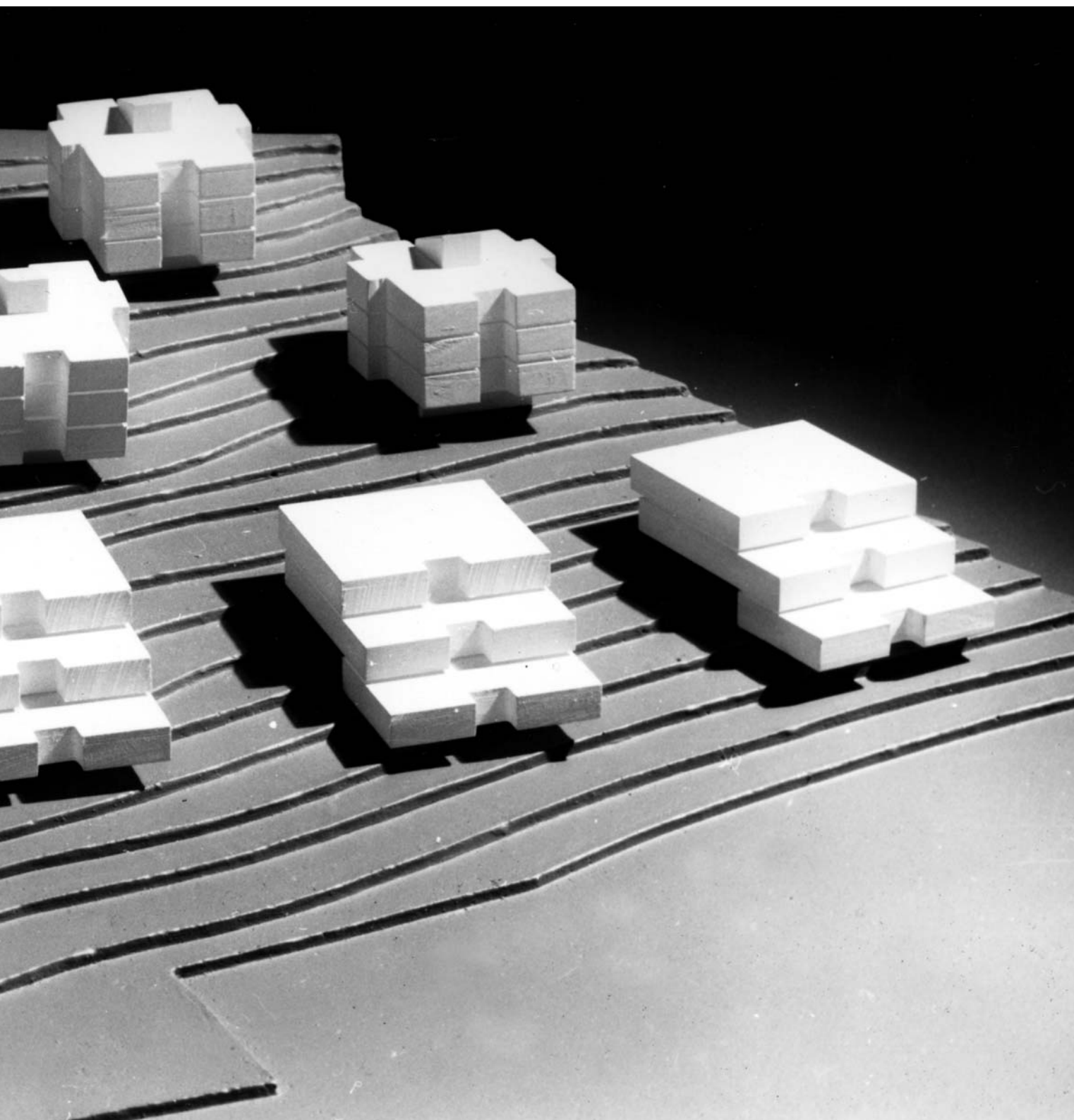
Az építészethez a zene áll legközelebb. Bartók második zongoraversenye kifejezetten épületszerű. Az építészet egyértelműen humán művészet, humán tudomány. Műszaki meghatározásait azért kell ismerni, mert ezek rá visszahatnak és persze azért is, hogy akadálytalanul alkothasson az építész. Itt aztán tényleg igaz: „nincsen Olümposz, az a költő, aki hisz és énekel”.

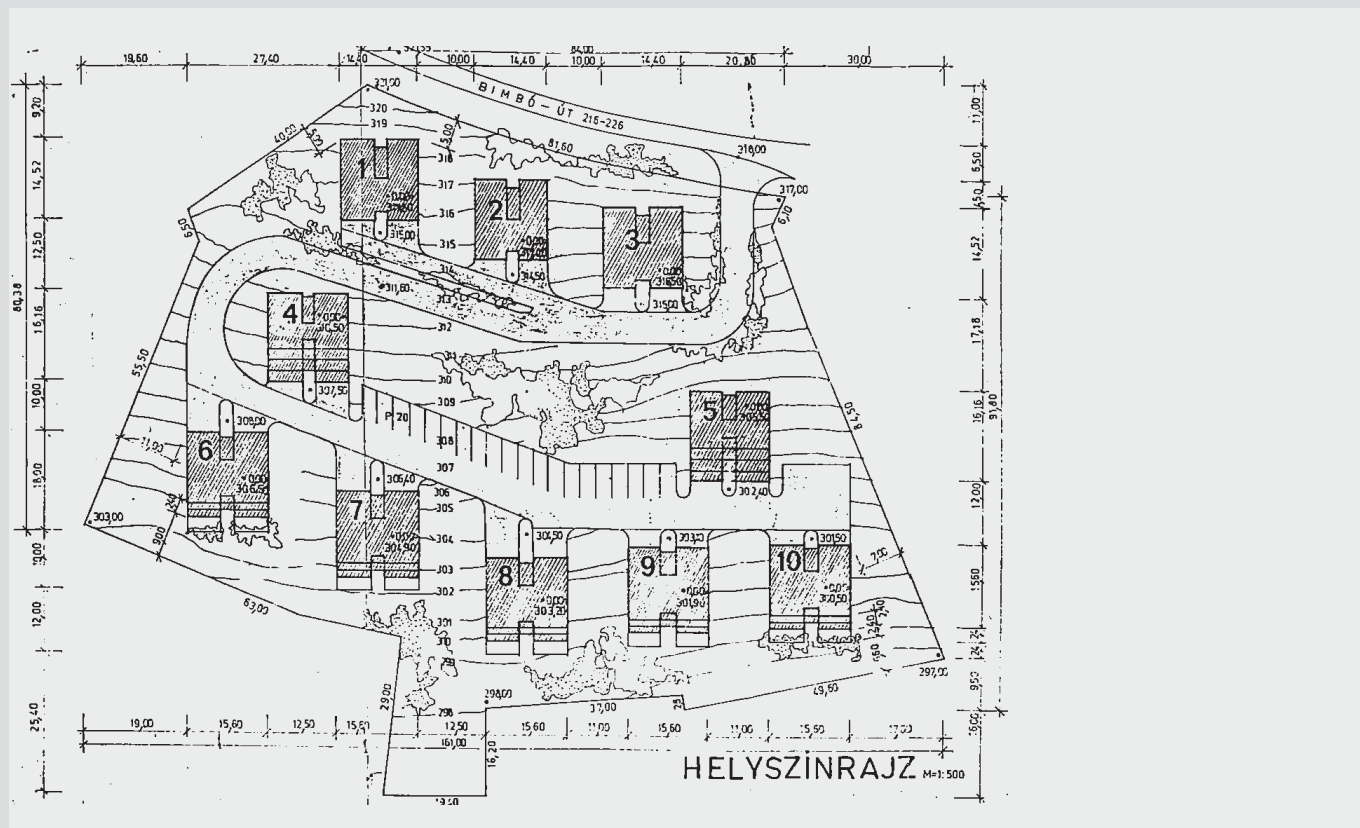
É P Í T É S Z E T

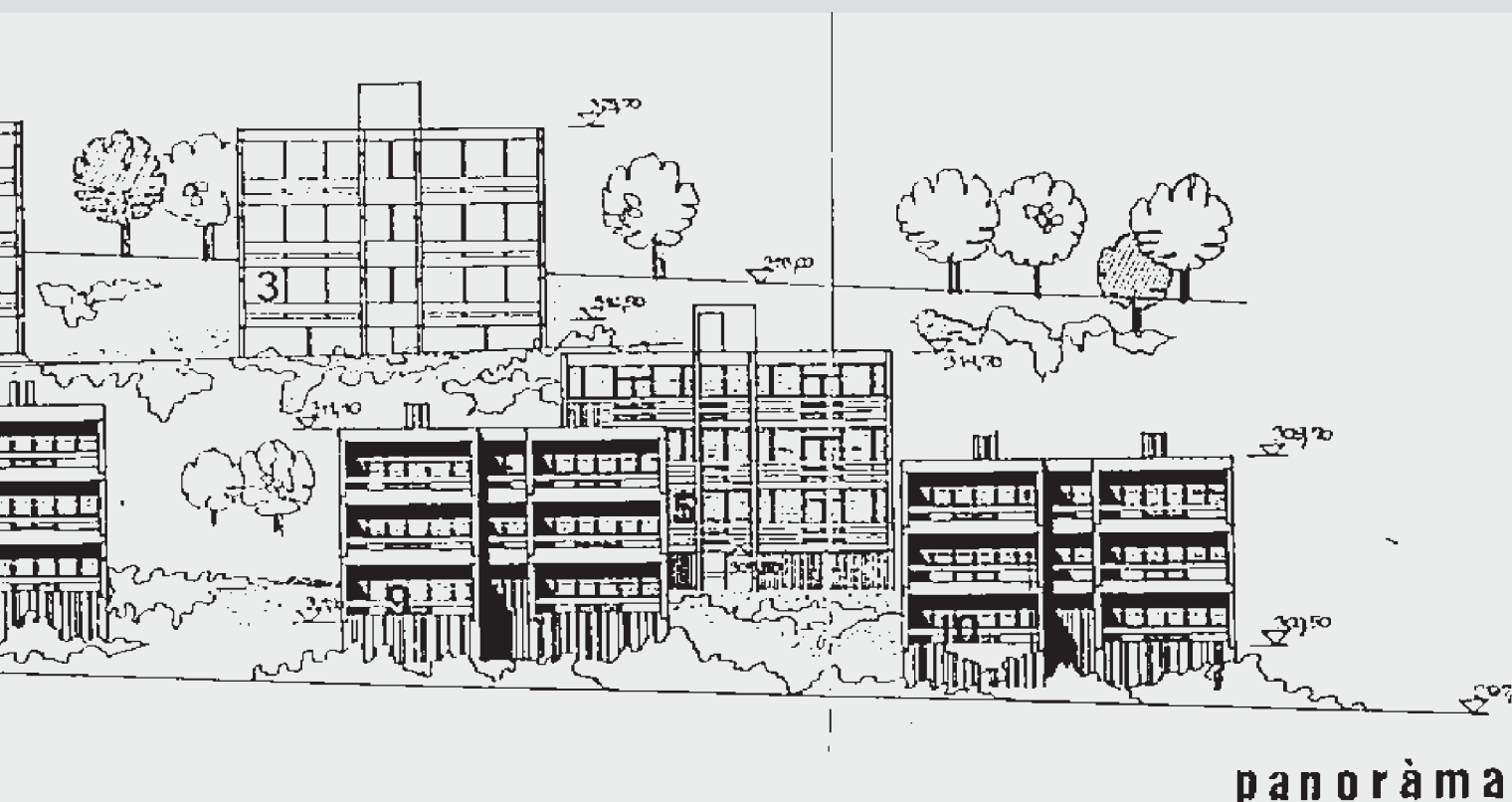
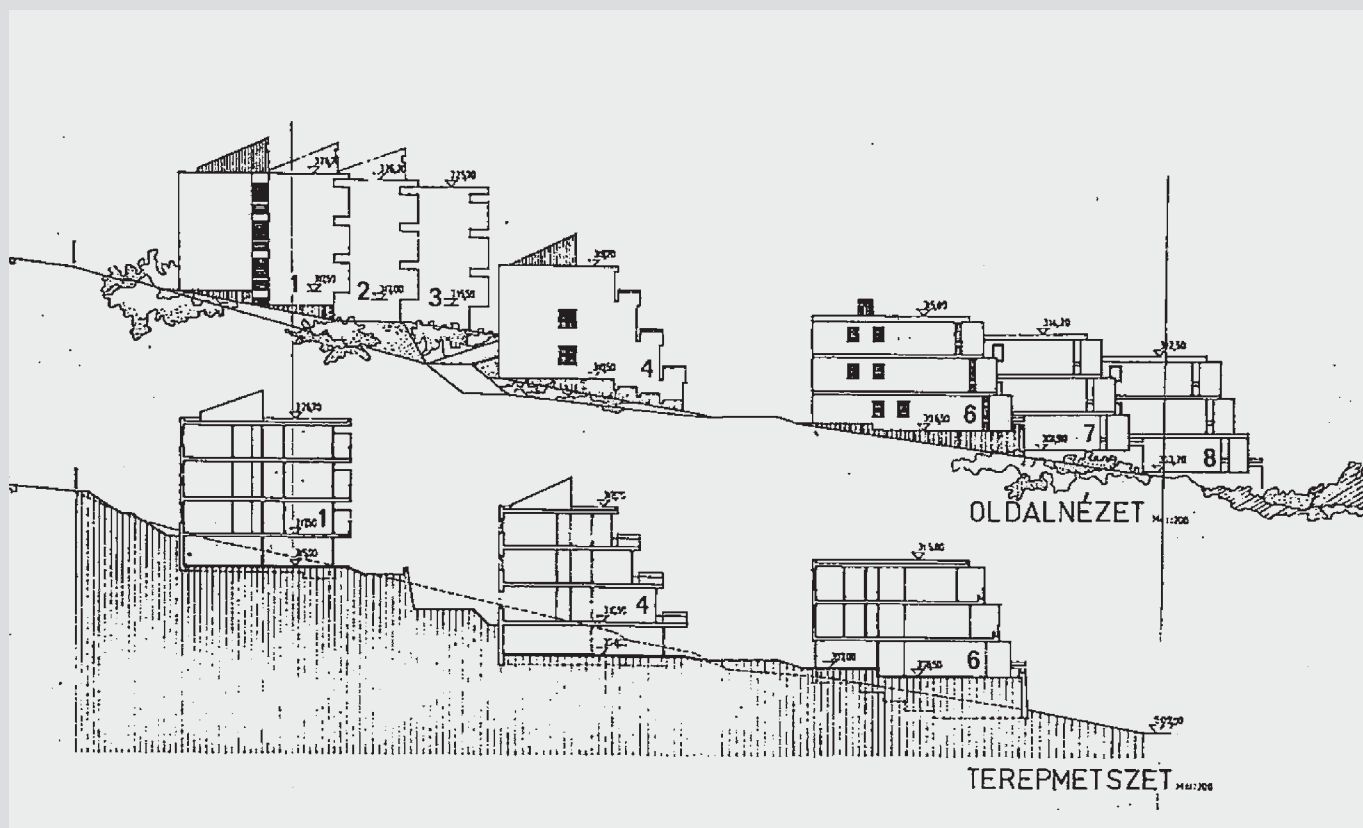
– K i m e t s z é s –

- Panoráma lakótelep,
teraszházak (1973)
Budapest, II. Bimbó út
- Fullánk átrium (1986)
Budapest, II. Fullánk utca 8.
- 2 lakásos ház irodákkal (1990)
Budapest, II. Szeréna út 11.
- 3 lakásos ház (1991)
Budapest, II. Nagybányai út 25.
- Mágnáskert Étterem (1997)
Budapest, II. Csatárka u. 58.
- Nyaraló (1992)
Zánka, Aranyhíd utca 18.
- Műemlék felújítás (1999)
Sopron, Templom utca 18.

Épületek – Budapest, Panoráma lakótelep, teraszházak (1973)

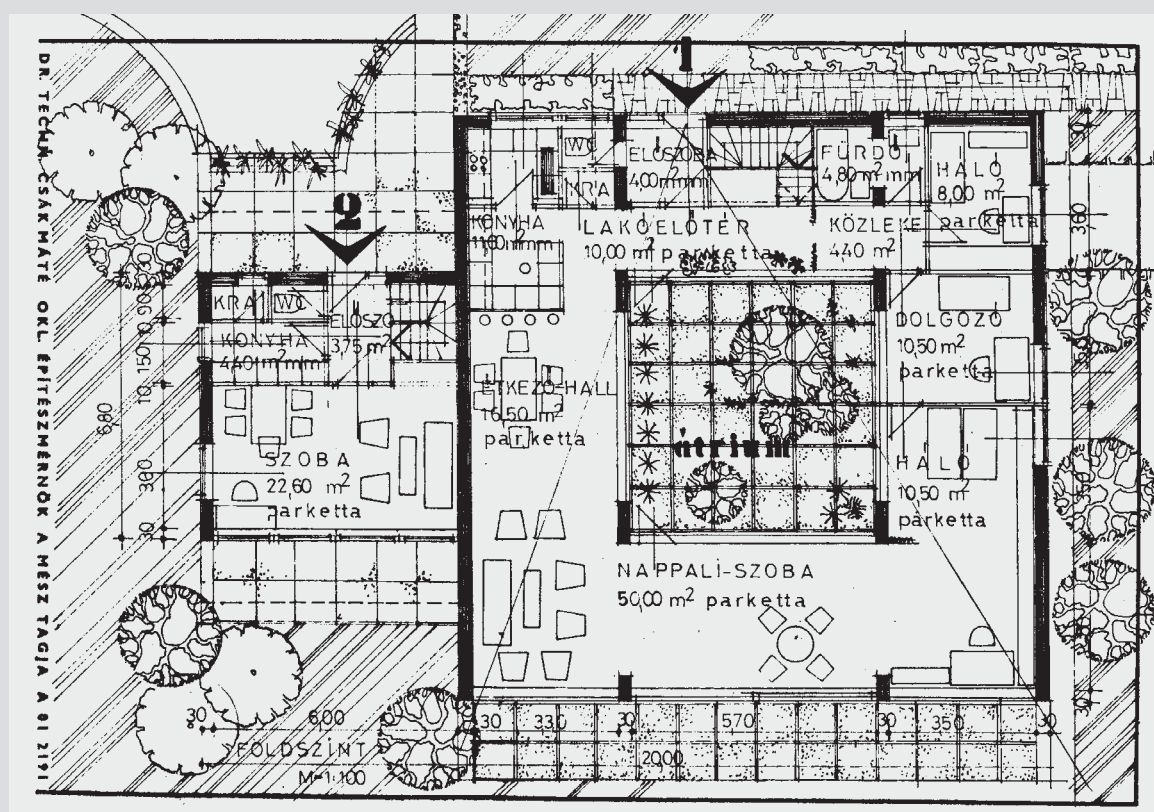
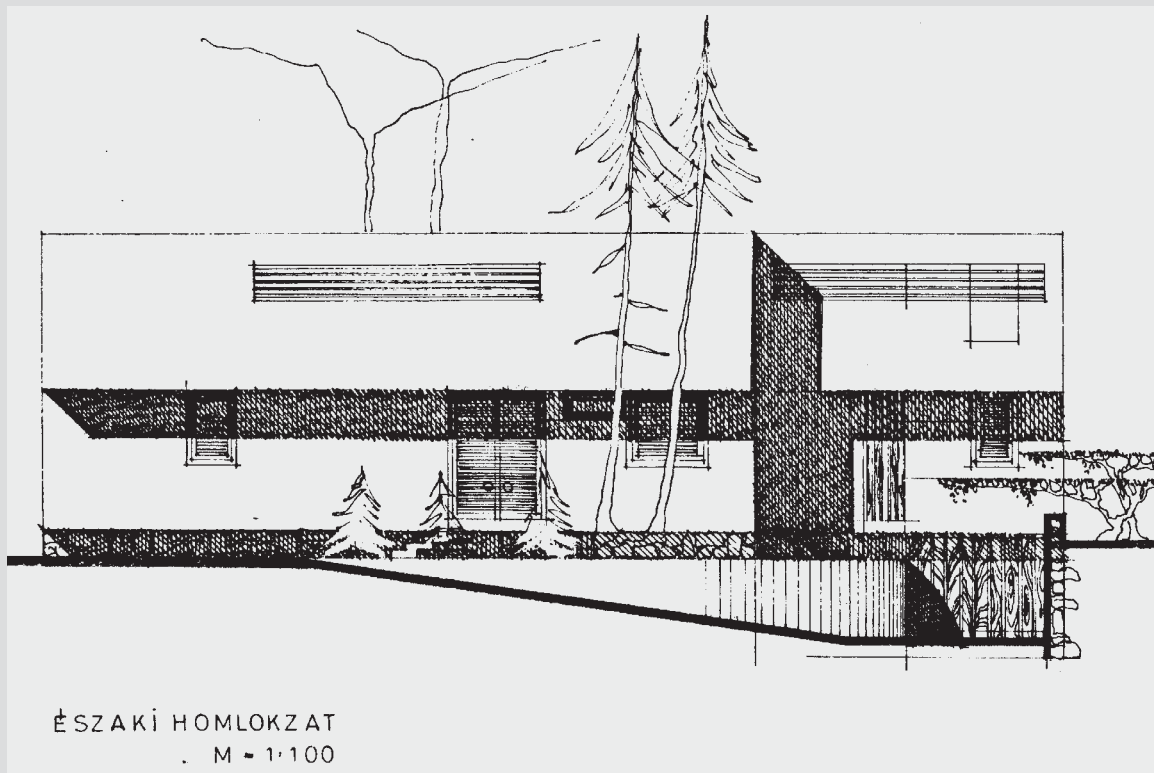

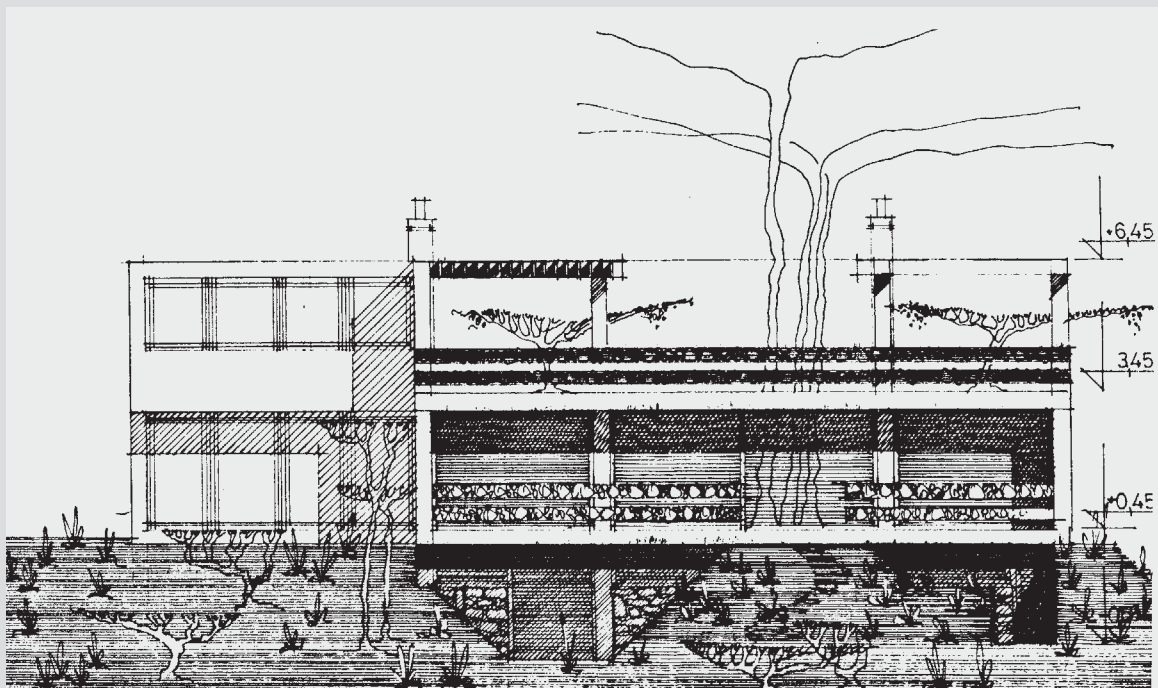

Épületek – Budapest, Fullánk átrium (1986)

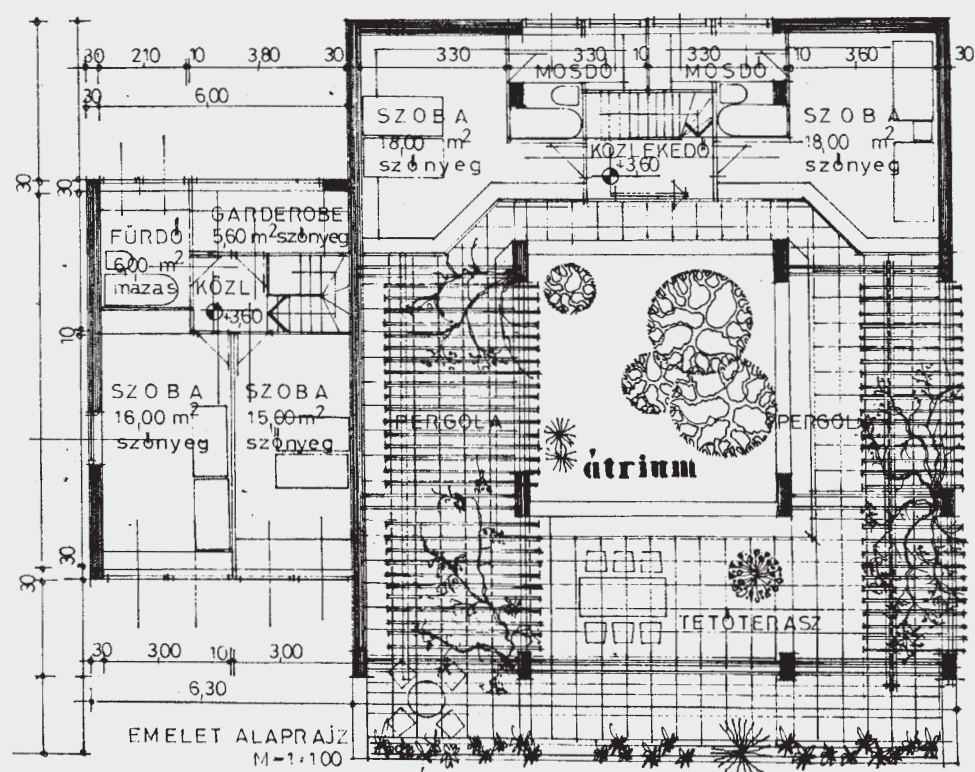

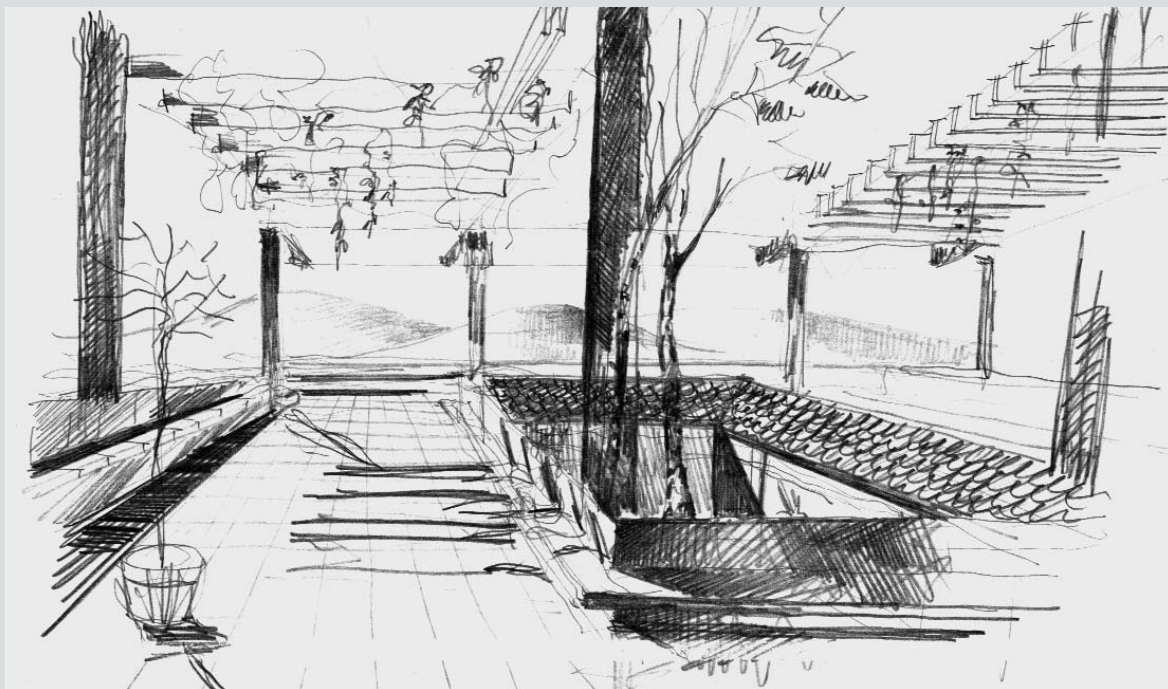

DÉLNYUGATI HOMLOKZAT
M=1:100

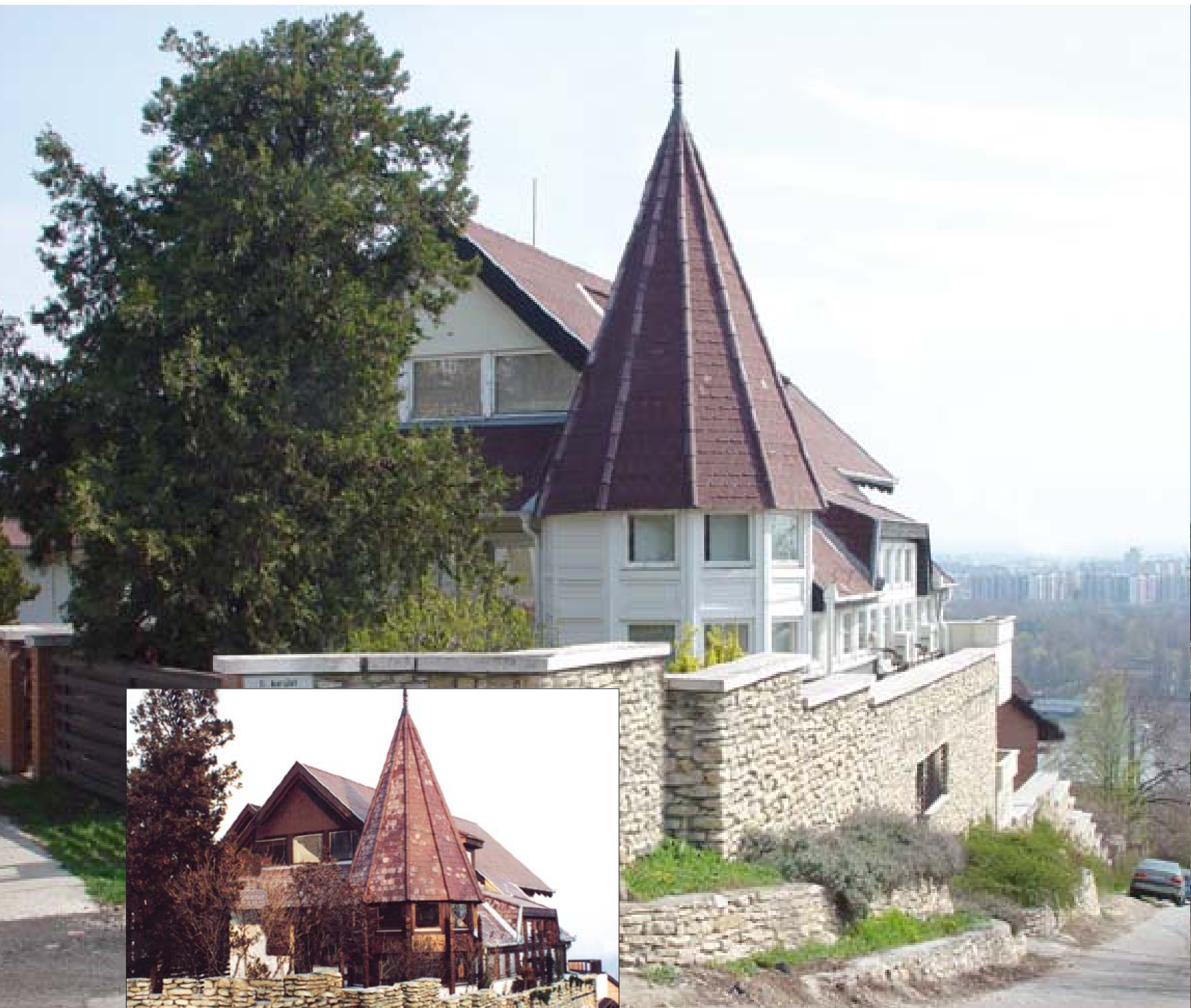

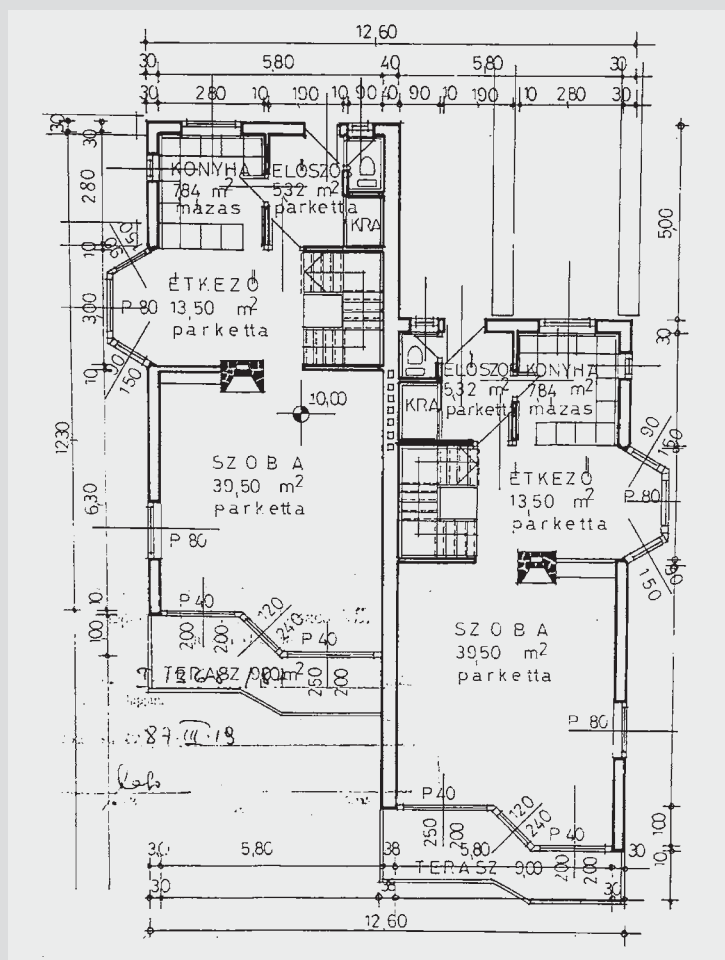

Épületek – Budapest, Fullánk átrium (1986)

Korábbi felvétel (1991)

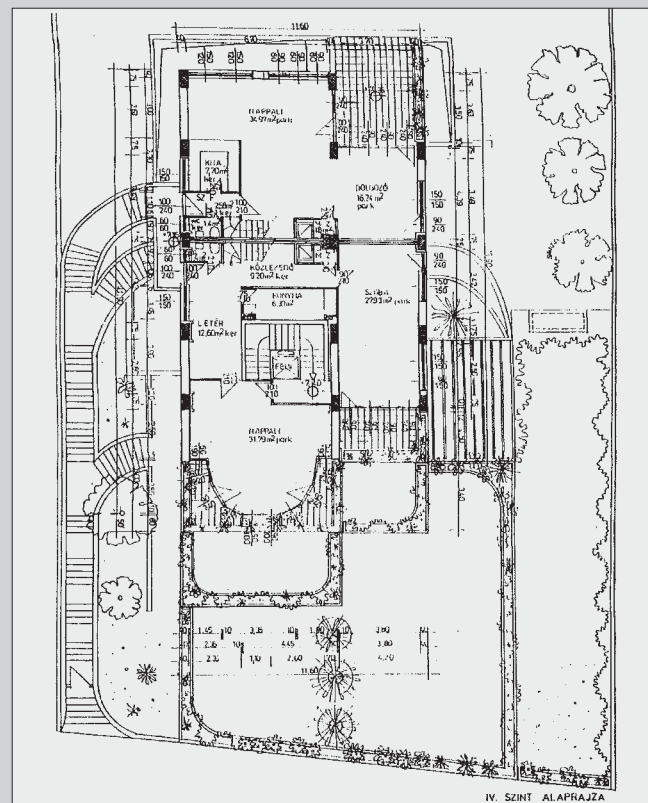
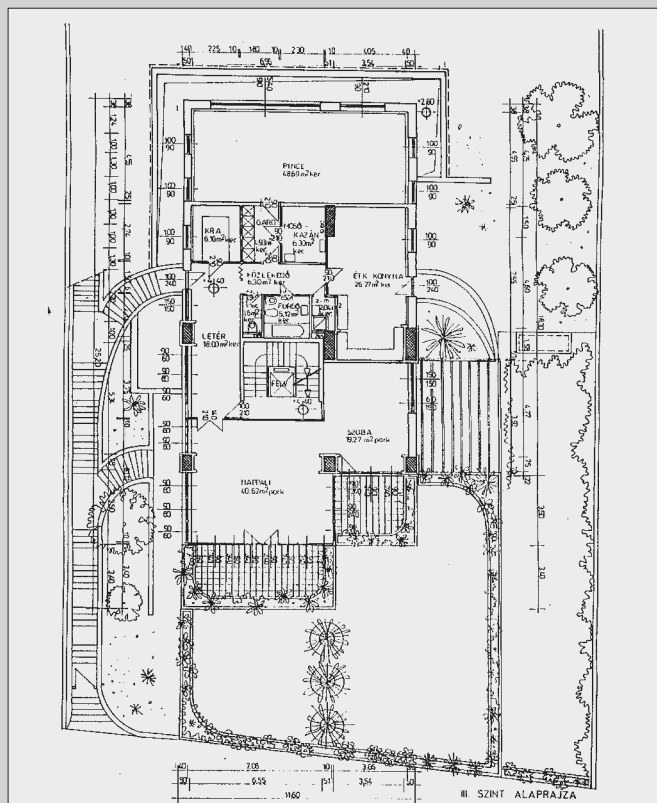
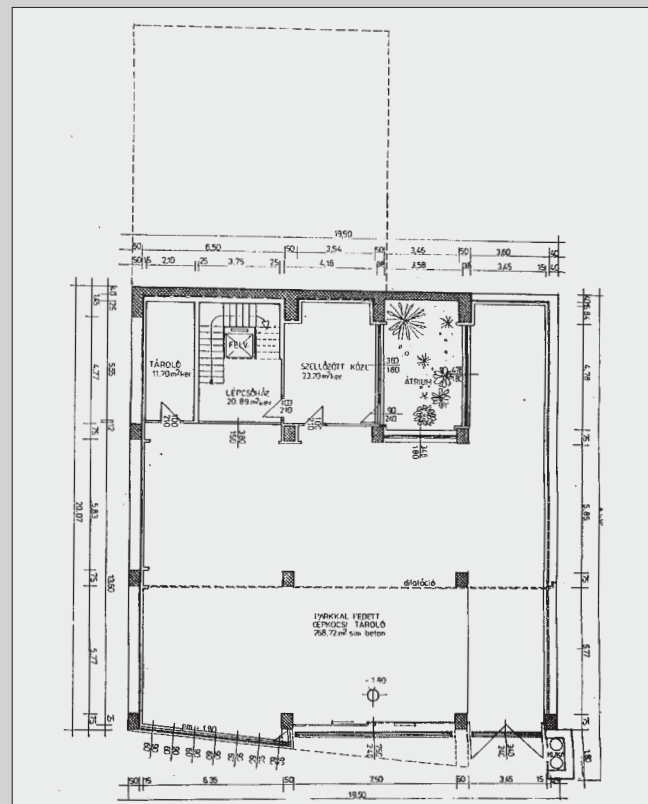
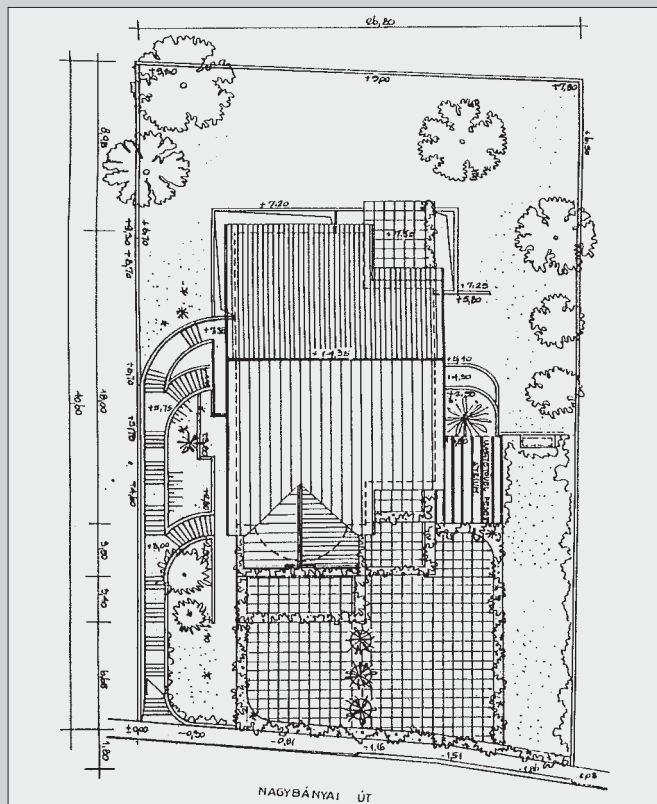

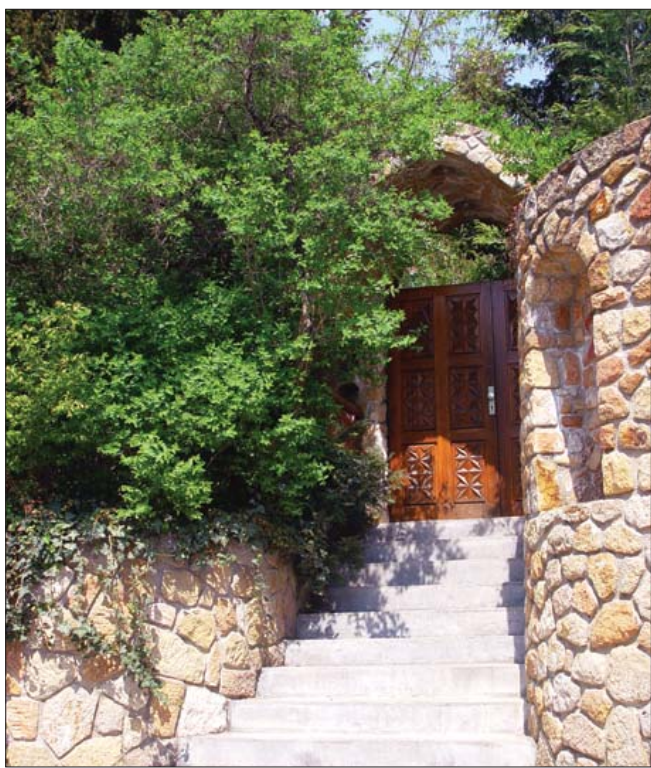

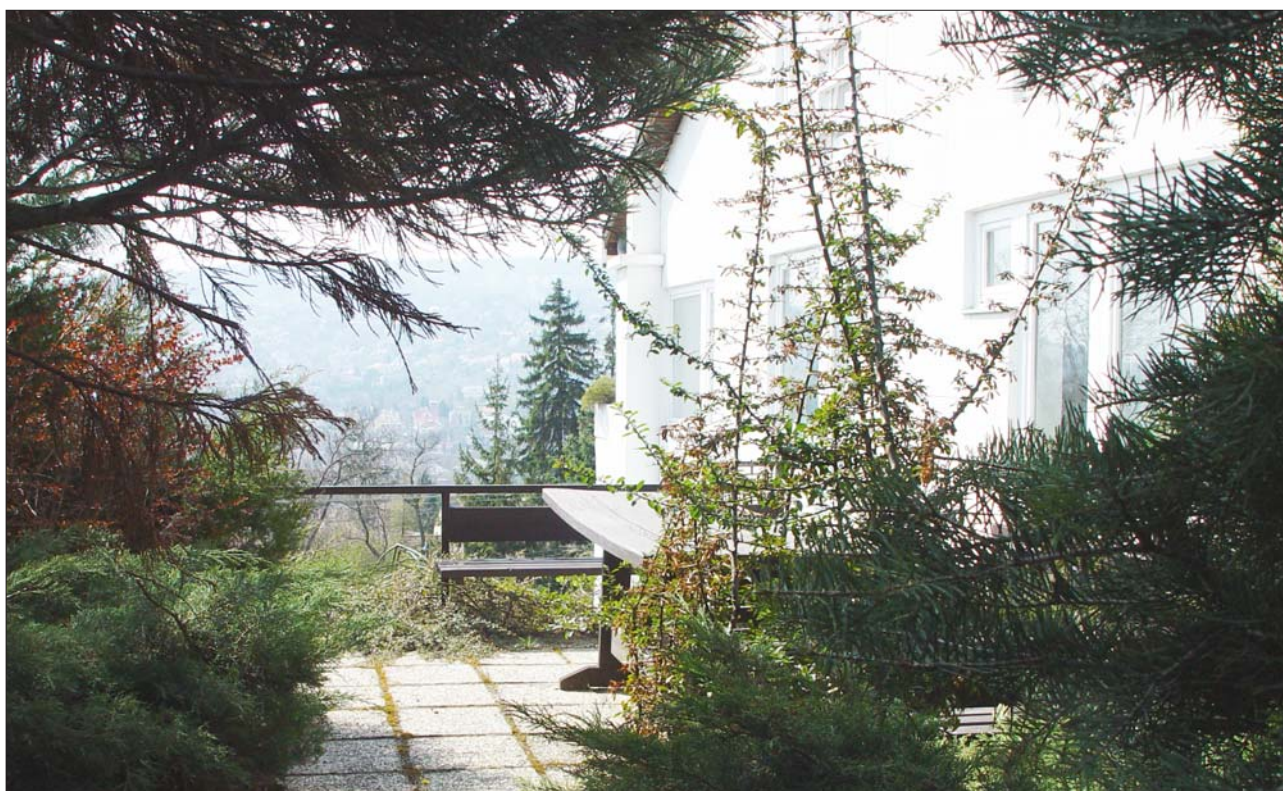

Épületek – Nagybányai út, 3 lakásos teraszház (1991)

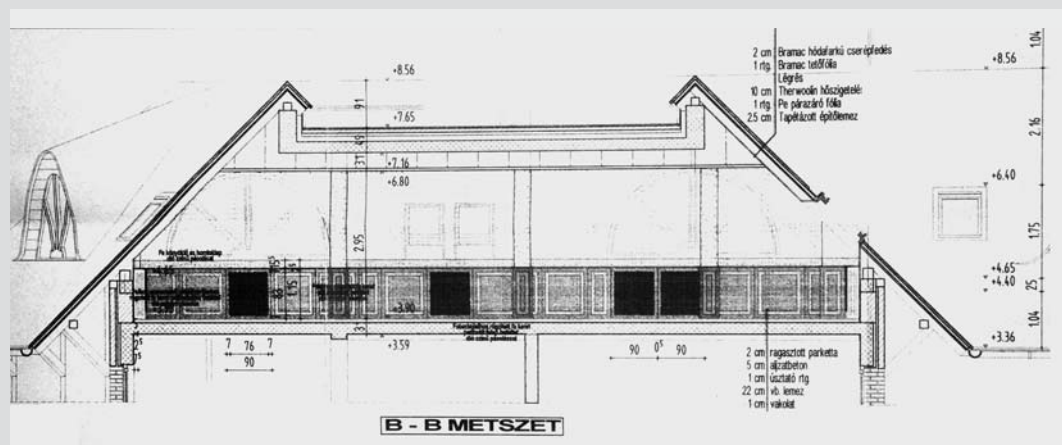
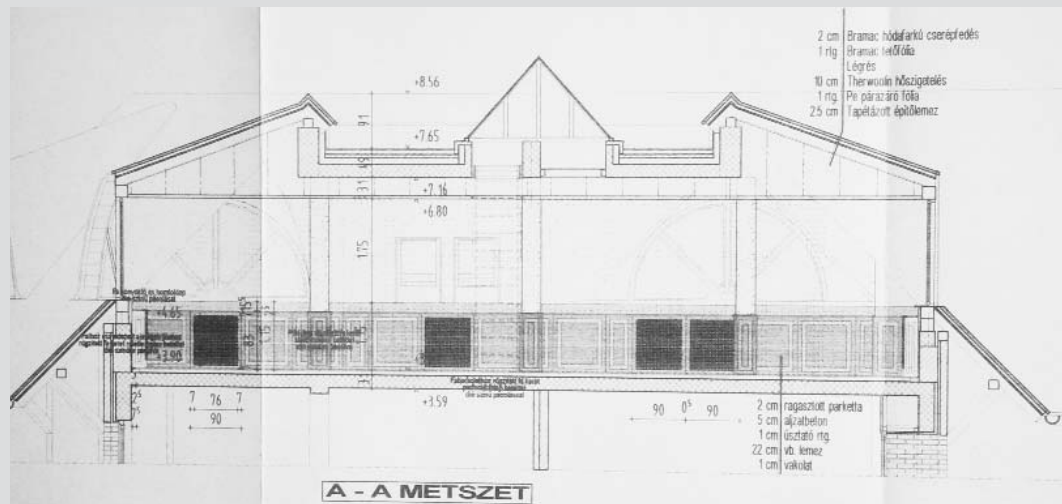

Épületek – Nagybányai út, 3 lakásos teraszház (1991)

Épületek – Mágnáskert Étterem, Budapest (1997)

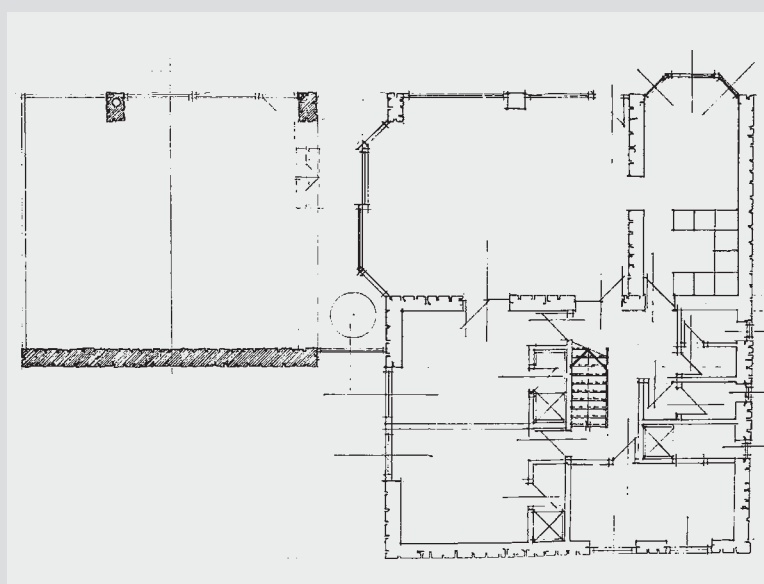

Nyaraló (1992), Zánka, Aranyhíd utca 18.

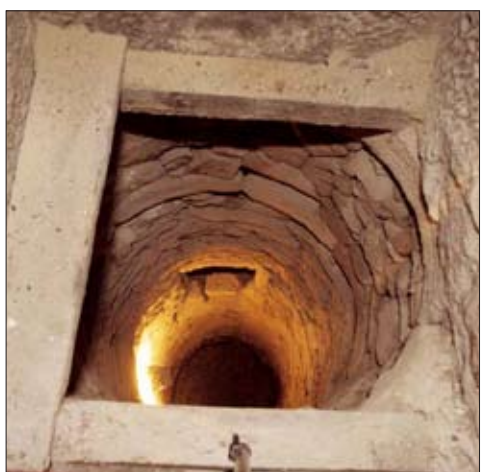
Sopron, Templom u. 18.

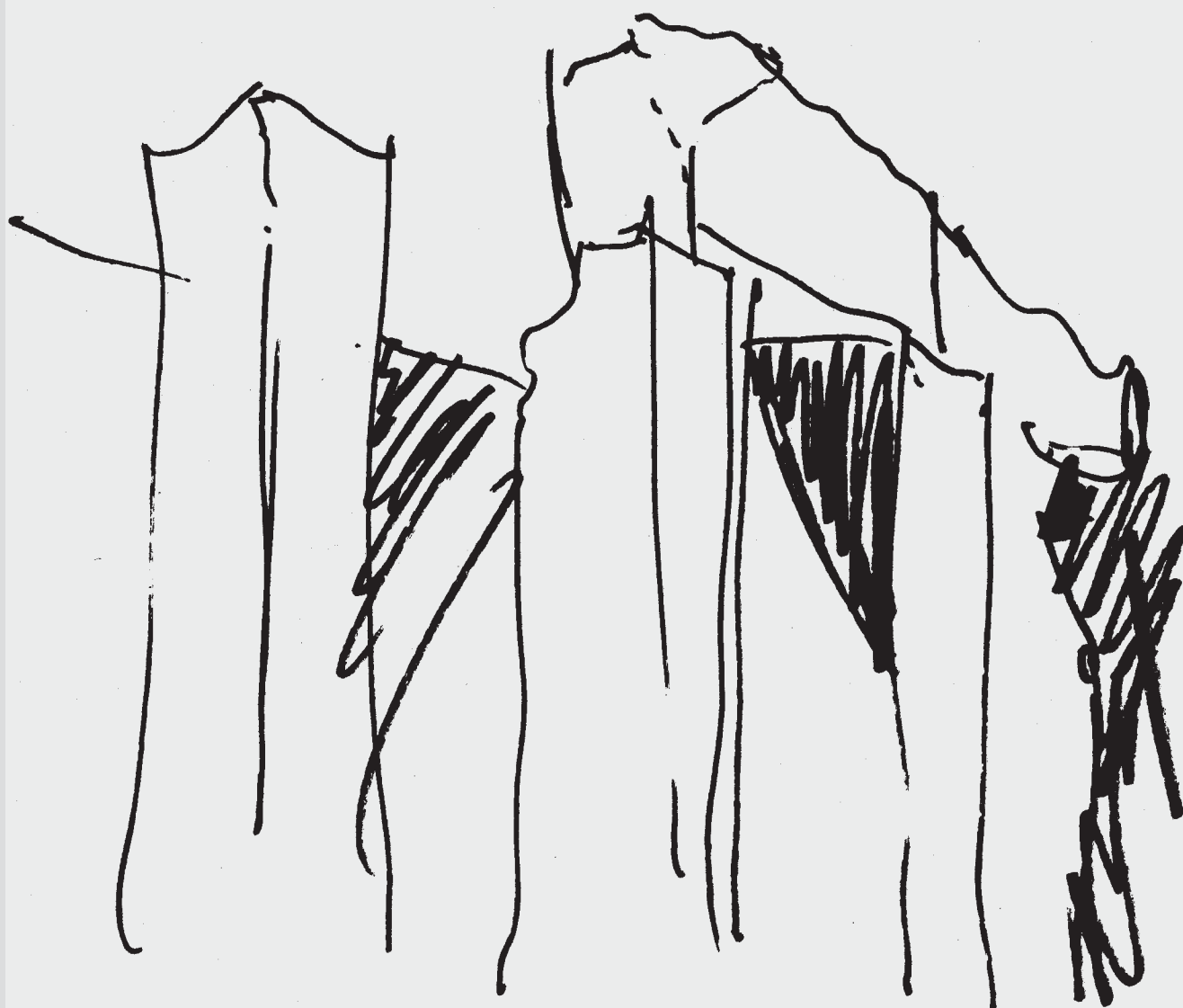

T Á R S M Ű V É S Z E T E K

Szobrászat – Festészet, akvarell – Grafika – Fotó

ГІЗЕН
ВОЛГЫТЕНЛОН
1976. 11-24
WAT

A FESTÉSZET

Az egyik legnagyobb lépés az embernek emberré válásában az volt, amikor óriási szellemi munkával hatalmas új absztrakciót, a leképzés absztrakcióját teremtette meg.

A Műegyetem rajzi tanszékén Nemcsics Antal tanár úrnál a különböző technikai eljárásokat tanultuk, marhafaggyút vettünk és földfestékek keverve durva vakolatra herakliton felraktuk, ezt azután Papp Ferenc professzorom, a világhírű geológus a vári barlangmúzeumban helyezte el. Készült ott altamírai bölénytől reneszánsz szgraffitótól minden, és mi akkor jöttünk rá, hogy több ezer évvel előttünk őkünk miben mesterkedett. Közismert, hogy amikor a lépést akarta utánózni, feltalálta a kereket, kevésbé közismert, hogy mire gondolhatott, amikor festői készítményt, új ambíciót érzett.

Én rengeteget rajzoltam már az általános és középiskolában is, ezt azután az egyetemi építész felvételnél jól kamatoztattam. Emlékszem gyermekrajzaimra, amelyek a kerületben, a Terézvárosban különböző kiállítótermekben szerepeltek, és a gimnáziumban a nagy falújságon az én szecessziós rajzom keretezte, majd nyelvtanuláshoz testvéreim iskolájába falitáblákat rajzoltam. Ma is emlékszem egy pályaudvarra, amit egy orosz nyelvórához kellett megrajzolnom. Rossz papírra nagyon jó színekkel rajzoltam. Az egyetemen a rajzi tanszék valószínűleg elvárásolt bennünket, Boross Géza bácsi volt a tanárunk, de Mazsnyik (Máriási) Iván vezette a diákkört, akkoriban a fiatal Dobroszláv tanított. Még jól ismertük Bordon Alfrédot és Ohman Bélát. Örömnép volt már akvarellezni is, sokan a nagy festők közül ma sem tudják, és talán mert nem is akarják mutatni, hogy tudják. Kár, hogy az akvarellnek itt Közép-Európában nincs olyan becsülete, mint Angliában, az alkotó tehetségek nagy száma megvolt hozzá.

Szerepet kapott benne magányosságom, amikor hosszú éjszakákon át egyedül rajzoltam pályázataimat, és talán különösen fontos, legfontosabb volt Anna, akivel egy napon van a születésünk évfordulója, nullahat-nullahét a születésnapunk. A legkedvesebb az, ahogyan másokra figyelni tudtam. Ezáltal megsokszorozódott személyiségem, de a figyelem kellett hozzá.

A hatodik kerület Budapesten az én városom. A Zeneakadémia, az Opera, a Képzőművészeti Főiskola, a színházak, ahol hetente kétszer jártam, a könyvtár, az antikvárium, a követségek, a földalatti, a sínautóbusz, a sárga 46-os, az általános iskola a Felsőerdősorban, a Kölcsey Gimnázium a Munkácsy Mihály utcában, az Epreskert, a Kodály körönd, a Benczúr utca, a Fasor, a Lövölde tér, a Király utca, a Liszt Ferenc tér, a Jókai tér, a Teréz körút, sok barátom, szülők, ismerősök lakásai, a német megszállás, a háború, az orosz tankok, és valami végtelen élni akarás. Törekvés a tökéletességre. Megvettem a vízfestéket és az akvarellpapírt, de már amikor hazavittem, csodálkoztam, hogy hogyan kerülhet egy viszonylag kis mennyiségű művészeszköz egy vagyonba. A havi fizetésemnél mindig többet hagytam ott egy-egy alkalommal. Még szerencse, hogy mi azt szoktuk meg.

Valahányszor Esztergom környékén rajzolkodok, mindig gondolok rá, hogy Le Corbusier milyen friss rajgyógó rajzot produkált a hajóról, vázolván amit látott Esztergomról.

Nekem az akvarell gyors önkifejezési forma, már említettem, hogy több évtizeden keresztül üzöm, kiállításaim számát sem tudom, bár szinte mindig emlékezem. A Magyar Vízfestők Társaságával Sárovaron a Nádasdy-várban állítottam ki, a társaságnak tagja volt a német nagykövet öxellenciája, vízfestő kollégánk. Elmentem megnézni a kiállítást és nem kellett szégyenkezni. Mi magyarok az akvarell terén igen jók vagyunk, bár a legszebbeket Windsorban és Sidney-ben láttam.

Emlékezetesek genfi kiállításaim, Ludwigsdurg regionális központ, Steinheim a.d. Murr, amelyik ősemberéről híres, nekem pedig arról, hogy a megnyitón megjelent változatlan és meggyőző szépségében építész tanárom, M. Császár Ildikó, akitől sokat tanultam és nem is tudtam, hogy ott él. Gyakran megtettem, hogy ott festettem, és később mintegy év múlva ott kiállítottam, ez Ciprus, Kuba, Havana, Genf és Trinidad kiállításaim jellemzői voltak.

Ilyen módon jól tudtam akvarellt eladni, friss színes képeimet a helyiek megvették.

Jelszavam volt, „az akvarellhez nem téma kell, hanem víz”. Pécsett az utcán akvarelleztünk és rendszeresen megállt mögöttünk, mögöttem egy ember: „festeni nem művészet” mondta. Amikor már sokadszorra mondta, megkérdeztük, hát mi a művészet? „Eladni” – válaszolta. Képeimben szerettem, ha a papír üresen, nyersen, fehérén maradt, ezek voltak a jó képeim. Azt gondoltam, hogy építész alapképzettségem végül is látszik munkáimon. De egyre minden tanítványomat, beleértve a politikusokat is – megtanítottam: „El kell engedni a medence falát ahhoz, hogy úszni tudjunk”. Sokan vannak, akiknek bátortalansága életük munkáját teszi tönkre. Ebben az egyben biztosan élen jártam, elengedtem a medence falát.

Abban, hogy el mertem engedni, neveltetésem, személyes történelmem, szenvedésem, de főleg a kis kollektívák: az osztályközösség a Kölcseyben, a tankör az egyetemen, főleg a diákkörök, Újkígyós, ahol nevelkedtem és ahol a kitartó munka lényegét megtanultam, mind-mind közrejátszottak.

Az egyetemen több kiállításunk volt és nem is egyszer engem választott a tanszék az év legjobb akvarellfestőjének. Írtak is rólam tanárain a Jövő mérnöke című egyetemista lapban. Valamely képeimet is közölték. Bár természetesnek vettem, mindmáig büszke vagyok rá.

Volt egy egészen kiváló akvarellista, Soproni Horváth József, akinek kiállítását az azóta régen lebontott Nemzeti Szalon termeiben láttuk, fia Bertalan tankörtársam volt, rengeteget tanultunk tőle. Új mélységeket fedezett föl, remek tárlatokat nyitott. Meghatódtam, amikor Horváth Berci meghívott, hogy papája felkért Sopronban egy plen air alkotás festésében való részvételre, ez a festőművész korai halála miatt nem valósult meg, de egyik képének Juhász Gyula-i címét: „Magyar táj, magyar ecsettel” többször kölcsönvettem, sőt egyik Genfben rendezett kiállításom címe is ez volt.

Akvarellezni persze közvetlenül mestereimtől, elsősorban Boros Géza festőművésztől tanultam, de később a nagy magyar akvarellisták, Mattis Teutsch, Márffy Ödön, Diossy, komoly hatással voltak rám. Czinke Ferencnek egyszer egy úti készletet ajándékoztam. Emlékszem rá, hogy mennyire szerettem volna megtartani, olyasmi volt, amit Turner is használt közép-európai körútja során. Ilyesmivel készített egy vázlatot a Walhalla csarnokáról Regensburg mellett, sokszor megcsodáltuk, de közel nem mentünk hozzá. Pedig a Duna mindig regényesen vonzott, láttuk szinte eredeténél, Regensburg, Passaunál, üdültünk mellette Steinhofnál, persze Pozsony, Bécs, Dévény, csakúgy, mint Győr, Gönyű, Komárom, Szöny, valamint Esztergom, Visegrád és Dunaújváros, Paks, Baja, de méginkább Braila hatással voltak ránk, A Duna a mi folyamunk, Jókai, Ady, József Attila felejthetetlen sorokat írtak róla.

Egyik kedves festményemet az esztergomi hídról festettem, amikor az még romokban állt, mellette az átkelő járaton mindig fegyelmezett, ősz hajú édesanyámmal álltunk, lehetett mintegy kilencven esztendő, és igyekeztem kitalálni, hogy mire gondol. Kassai gyerekkorához, bécsi iskoláihoz leginkább az tartozott, hogy nem mondta ki gondolatát. A képet egy perbáli kiállításon megvették.

Tudtam, hogy a végzett munka és az érte kapott fizetés semmilyen kapcsolatban nem voltak egymással, törekedtünk viszont rá, hogy a munkát a lehető legjobban végezzük. A munkát önmagáért végeztük, a fizetést a megélhetésért, annak érdekében kaptuk.

SZOBRÁSZAT

Szakmámhoz, az építészethez talán legközelebb álló művészet a szobrászat, mint ilyen, minden korban együtt kezelt művészet. A szobrászművészek természetesen szakosodnak, a köztéri szobrok ugyanúgy kultúránk része, mint a kispasztikák. Az egyiptomi alpművészet ismert szobrai, Kai az írnök, Nofretete, Anubisz, a Szfinszk, stb. ugyanúgy tárgya az építőművészetnek, mint a görög diszkobolosz vagy a római Forum Romanum, vagy Pompei szobrai. Én magam személyesen sok szobrást ismerek, sokan barátaim. Soktól tanultam, sokat csodáltam. Amikor a Műemlékfelügyelő-ségen dolgoztam, az Emlékműfelügyelőség vezetője kiváló hölgy volt, Zsike, azóta is kapcsolatban ál-lunk, egyik legjobb szobrászunk felesége, sajnos már özvegye.

Több pályázaton vettem részt, néha úgy, hogy szobrászművész társat és a megoldást választot-tam. Néha építész pályázathoz is szobrot alkalmaz-tam kulcsfiguraként. Szeretem ezt a műfajt és segí-tem, ha tudom, és ahol lehet.

Félresiklás lenne, ha erről sokkal többet írnék, mert a több is kevesebb lenne a szükségesnél. Meghat, ha jó szobrot látok, függetlenül anyagá-tól, nagyságától, felfogásától. A Magyar Nemzeti Galériába néha csak a szobrok miatt látogatok, a Szépművészeti Múzeum modern képtárába sok-szor viszek látogatót.

A Műegytemen a mintázás örömet okozott. Kivitelezőként magam is segítettam a szobrást a megoldásában. Szeretem ezeket a többnyire szűk-szavú embereket.

Néha a szobor magától érkezik az ember életébe, ilyen spontán szobromat a könyvben is szerepeltet-tem.

A szobor minősége a politikától független, persze a politika számtalanszor rátelepszik a létrehozóra. Emiatt a szobor, indulatként átmenetileg hozzáadó-dik, máskor pedig másik közegben ellenérzést kelt. Tény, hogy a megvalósításhoz nem ugyanakkora anyagi ráfordítás szükséges, mint egy grafikához, a bronz, a kő, az üveg, a fa különleges hozzáállást igényel. Nagybik lányommal közösen Benvenuto Cellini rajongók voltunk egy ideig, de Borsos, Pátzay, Henri Moor, Rodin, hogy csak példákat em-lítsek, csakúgy mint Mestrovic, Brancusi, Muhina, Vesznyin, Tatlin, beszédtema családunkban. Vannak közös szobrász barátaink, ha rajtunk múl-na, sokkal több szobrást támogatna társadalmunk.

A szobor térszervező ereje nekem, mint építész-nek a szobor kvalitásánál fontosabb, ezért néha meglepődöm azon, hogy milyen jó egy szobor, né-ha megértem ha sikerületlen. Nem volt soha felada-tom, hogy egyedül döntsek, de sokszor hallgatták meg véleményemet. A szobrok megítélése fokozot-tan időigényes. Hiszek a szobrászat elhivatottságá-ban, abban hogy egyre több embernek jelentenek egyre többet.

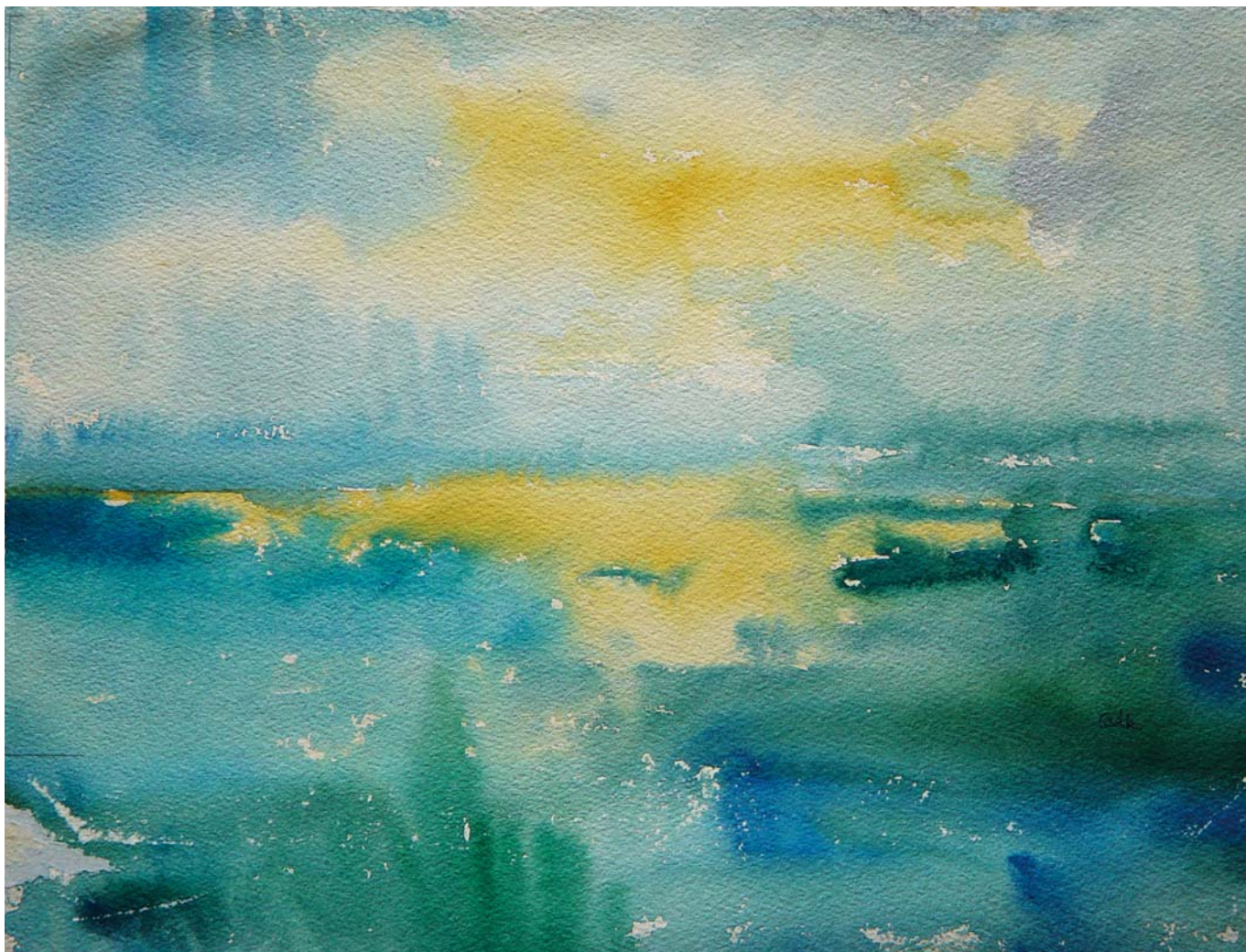
Néha meglepődöm szobrászaink passzivitásán. Több energia befektetést, ráfordítást szorgalmaz-nék, másrészt több lehetőséget adnék, és feltétle-nül több mobilt szeretnék látni. Azt gondolom, hogy egy-egy német kisváros néha többet tesz ezen a téren, mint országunk. Külön fejezet, ami-kor az épület már olyan szoborszerű, hogy zavarba hoz. Ezeket igazán szeretem, akkor is ha a Hanno-veri Magyar a Vadász Györgytől, akkor is ha a sop-roni Hajnóczy-ház a Kerényi Józseftől helyreállítva. Tehát kortól függetlenül. Időtlenül.

In memoriam Czina Sándor, 1989, bazalt, üveg

Csák Máté–Paizs László: Gubanc, 2001, vegyes technika

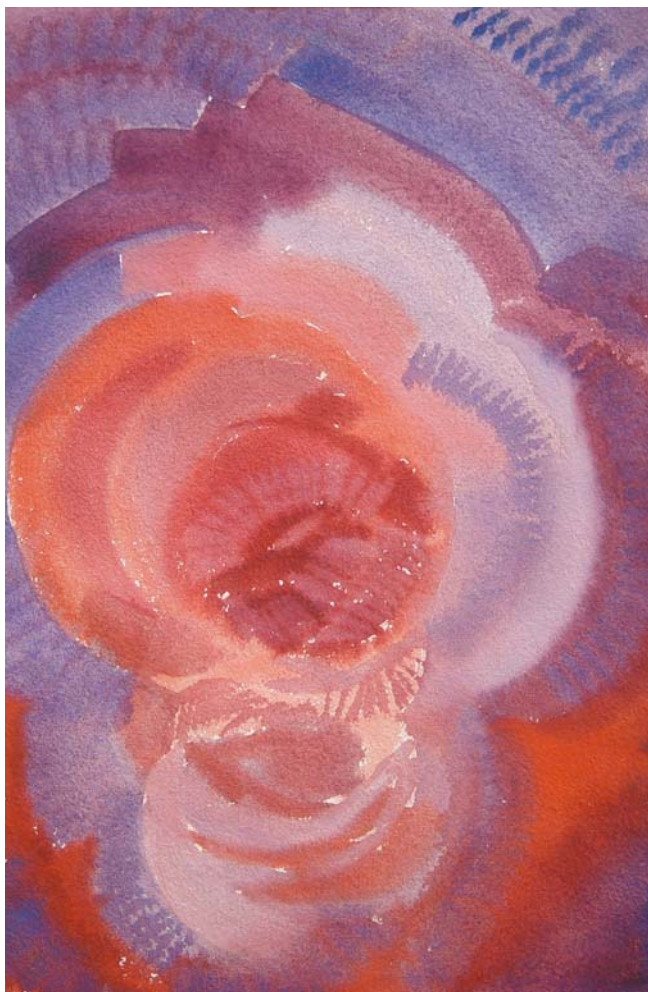
Tükröződés, 1976, akvarell, papír, 24,5x41 cm, j. j. lent: Csák

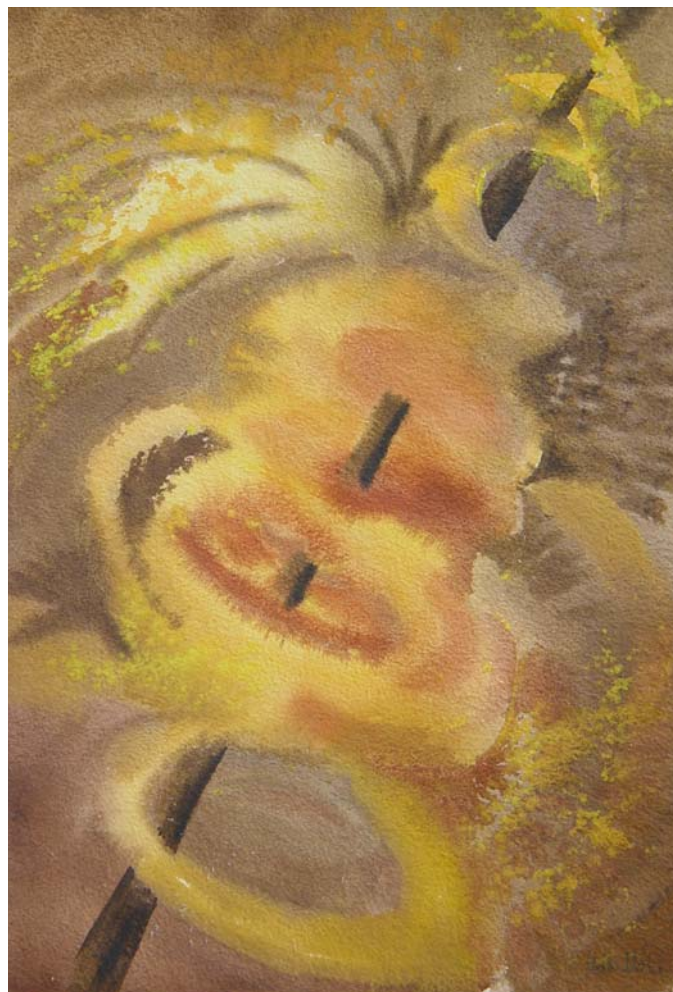
Ősz, 1986, akvarell, papír, 40x30 cm

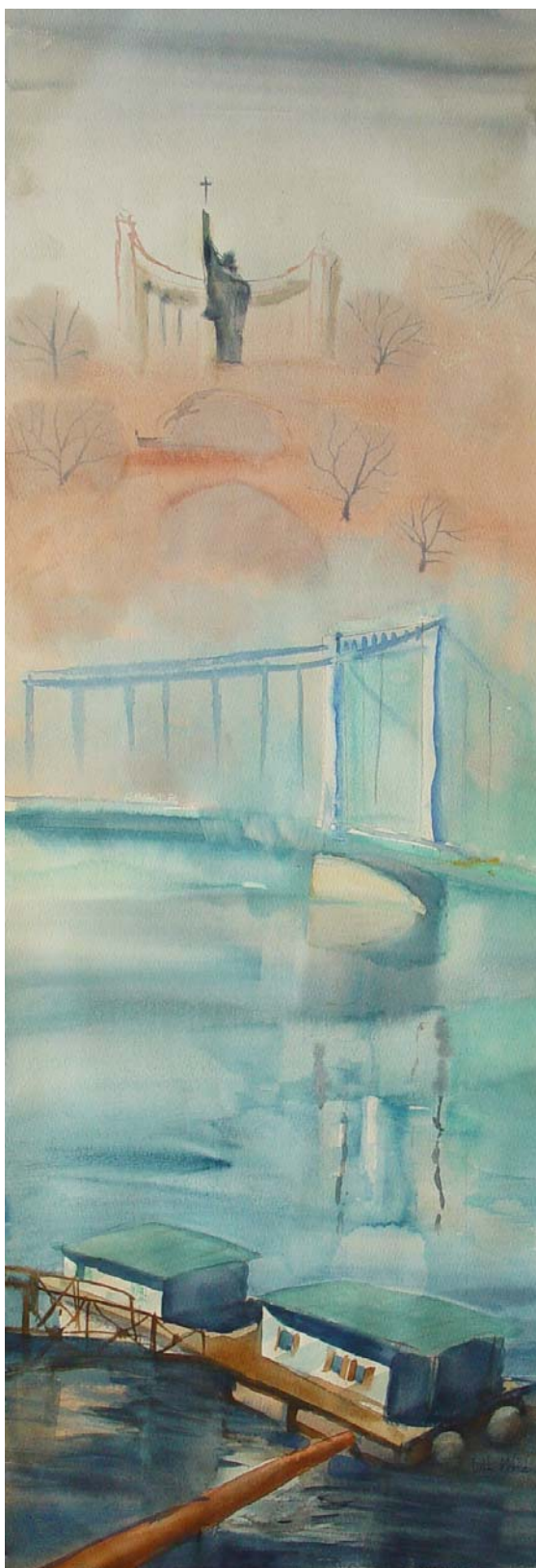
Tél, 1986, akvarell, papír, 40x30 cm

Nyár, 1986, akvarell, papír, 40x30 cm

Tavaszi, 1986, akvarell, papír, 40x30 cm

Szent Gellért, 1989, akvarell, papír, 100x34 cm, j. j. lent

Fent: Délibáb, 1988, akvarell, papír, 40x60 cm

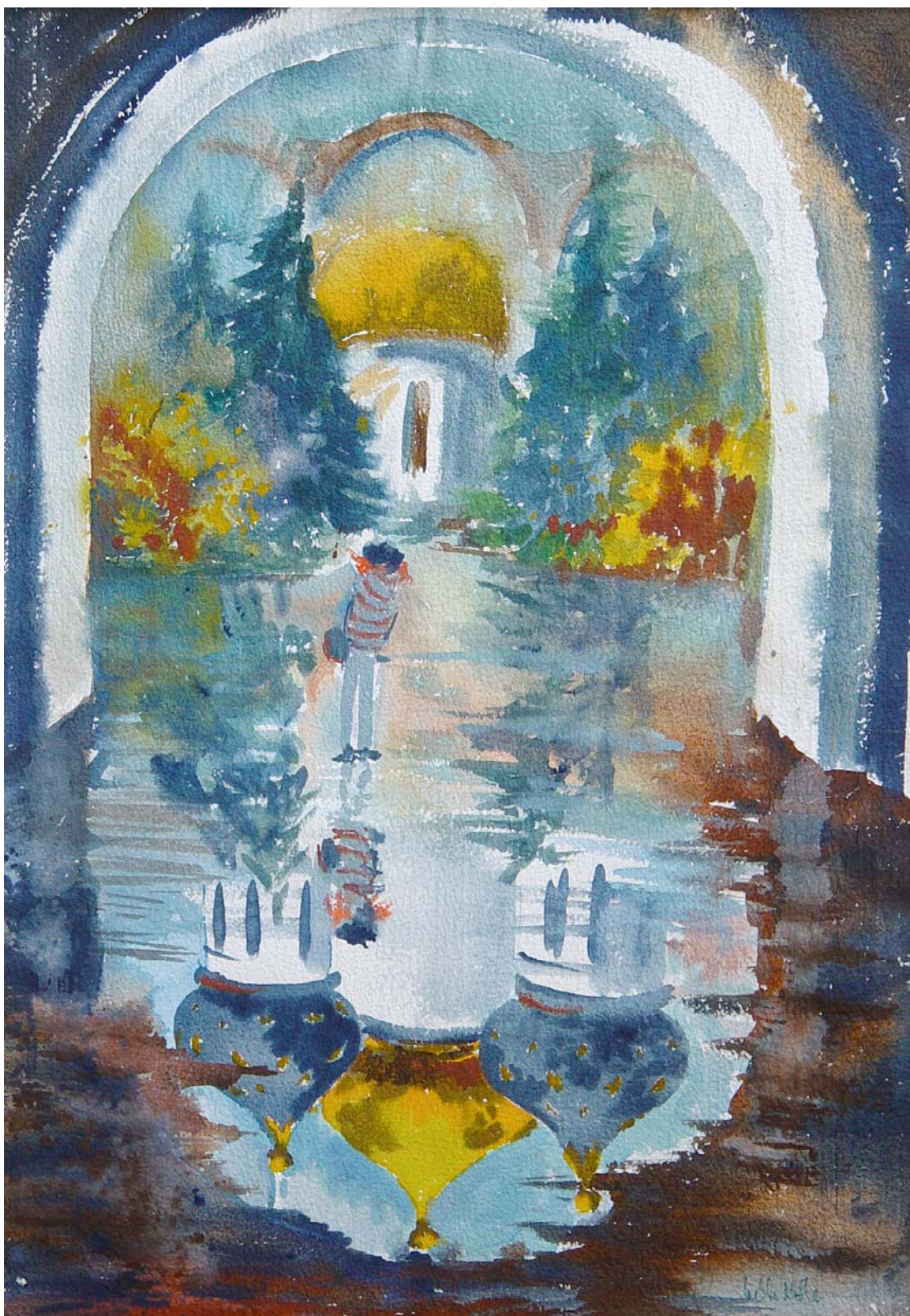
Lent: A Láncid, 1987, akvarell, papír, 53,7x35 cm, j. j. lent

Tálto, 1984, akvarell, papír, 60x40 cm

Kupolák, 1986, akvarell, papír, j. középén: Csák Máté

Önarckép, Zagorszk, 1986, akvarell, papír, 60x40 j. j.lent: Csák Máté

Fent: Pagodák, 1987, akvarell, papír, 40x60 cm, j. j. I. Csák Máté
 Lent: Tokyo, 1987, akvarell, papír, 40x60 cm

Heidelberg, 1988, akvarell, papír, j. b. I: Csák Máté

Choseini-tó, 1987
akvarell, papír, 34x96,5 cm
j. j.l.: Csák Máté

Bonsai,, 1987
akvarell, papír, 33x90 cm
j. j.l.: Csák Máté

Fent: Tárnok utca, 1984, akvarell, papír, 30,5x43,5 cm, j, j, l.: Csák Máté
 Lent: Szentendre, 1994, akvarell, papír, 24x33 cm, j. középén: Csák Máté

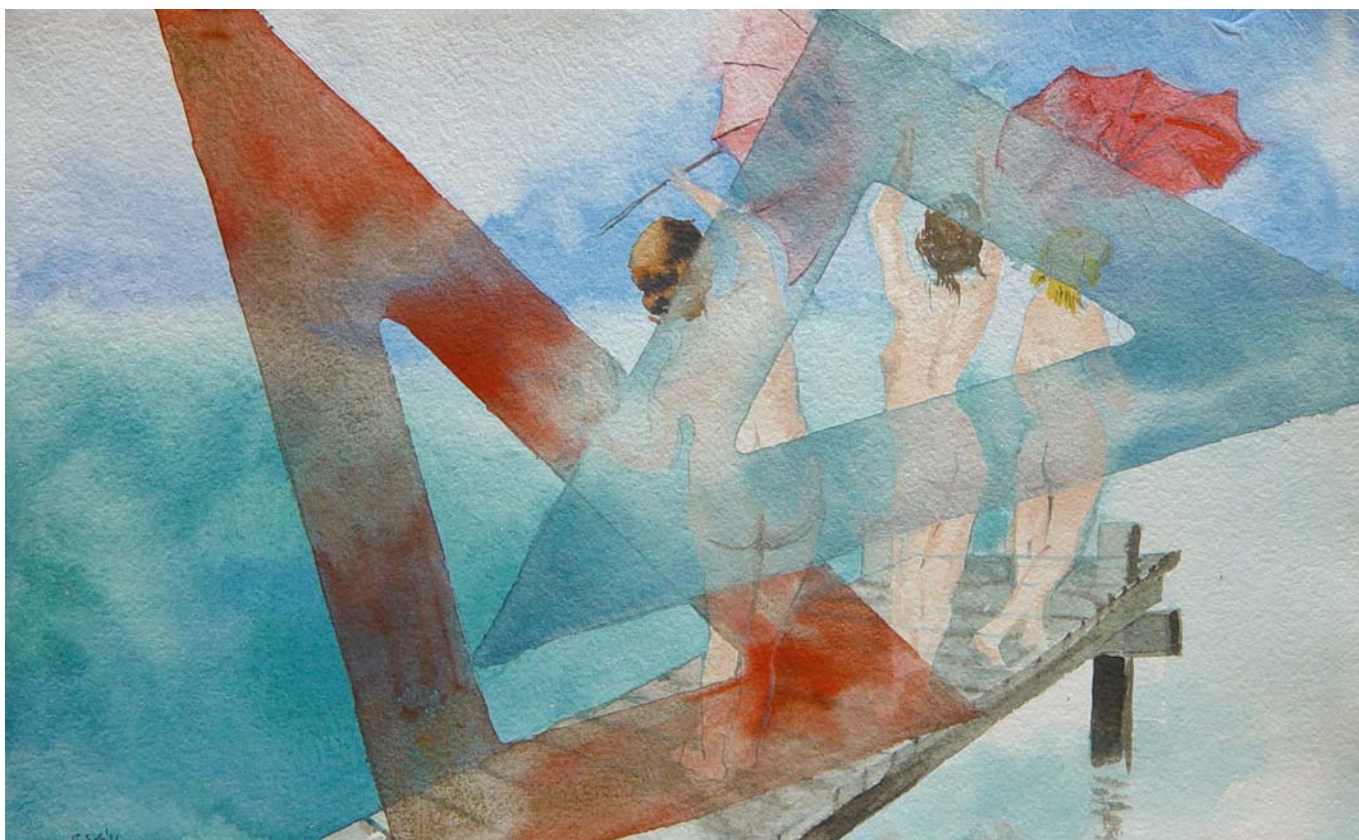
Sopron, Hajnóczy-ház, 2003, akvarell, papír, 54x36 cm, j. j.l.: Csák Máté

Oslo, 1995, akvarell, papír, 41,7x59 cm, j. b. l.:Csák Máté

Genf, Place Molard, 2002, akvarell, papír, 40x61 cm, j. j. l.: Csák Máté

Fent: Esernyők és vonalzó, 2000, akvarell, papír, 26,5x42 cm, j. b. l.: Csák Máté
 Lent: Kitekintés, 2002, akvarell, papír, 17,5x37,5 cm, j. b. l.: Csák Máté

Fent: Zsuzsanna és a vének, 2003, akvarell, papír, 34,5x34 cm, j. j. l.: Csák Máté
 Lent: Az ecsedi láp, 2002, akvarell, papír, 38x55,5 cm, j. hátul: Csák Máté

Az erősebb gyufa, 1996, akvarell, papír, 36x39 cm, j. j. I.: Csák Máté

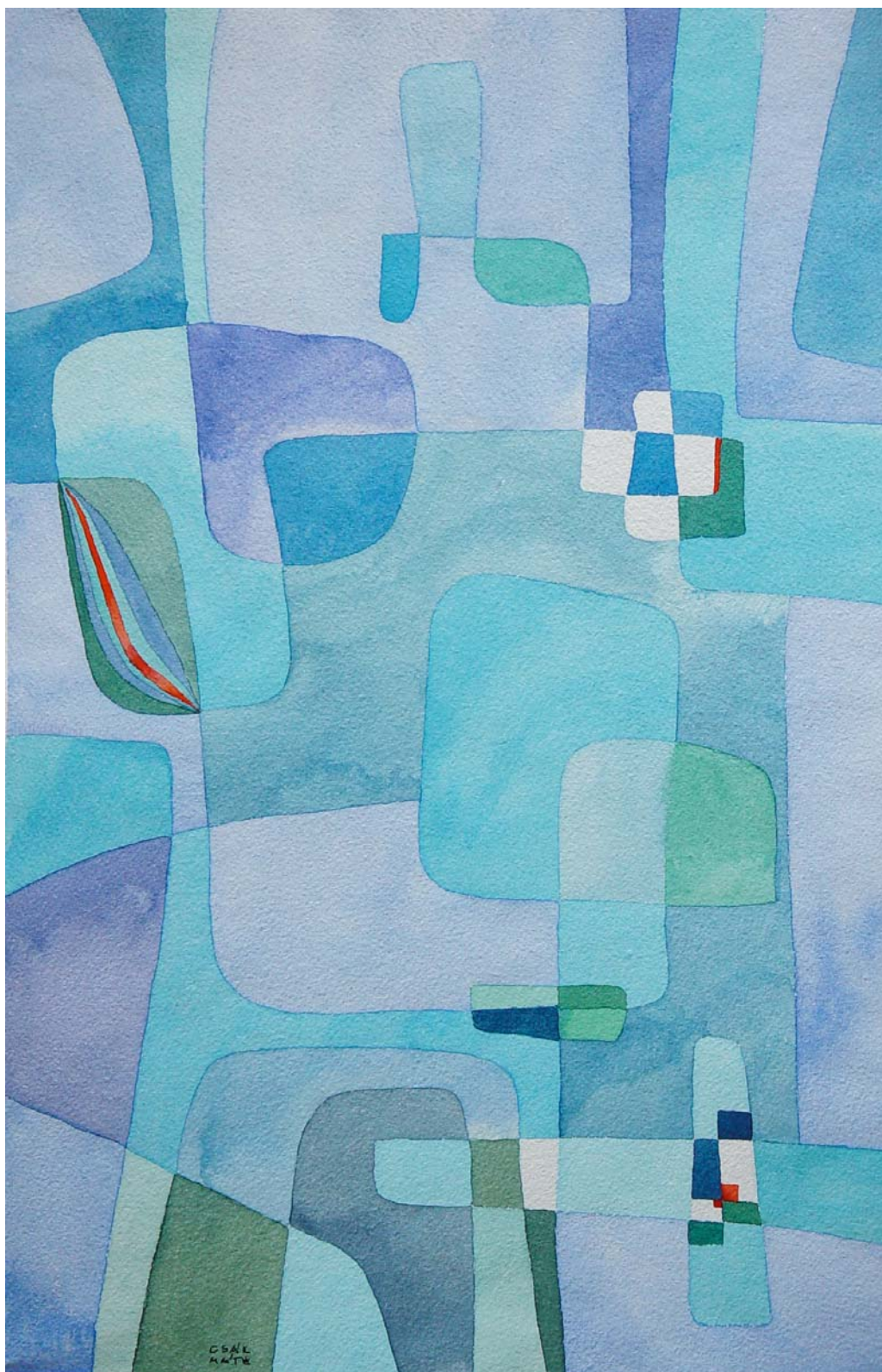
Hitünk Húsvét előtt, 2003, akvarell, papír, 36x56 cm, j. b. I.: Csák Máté

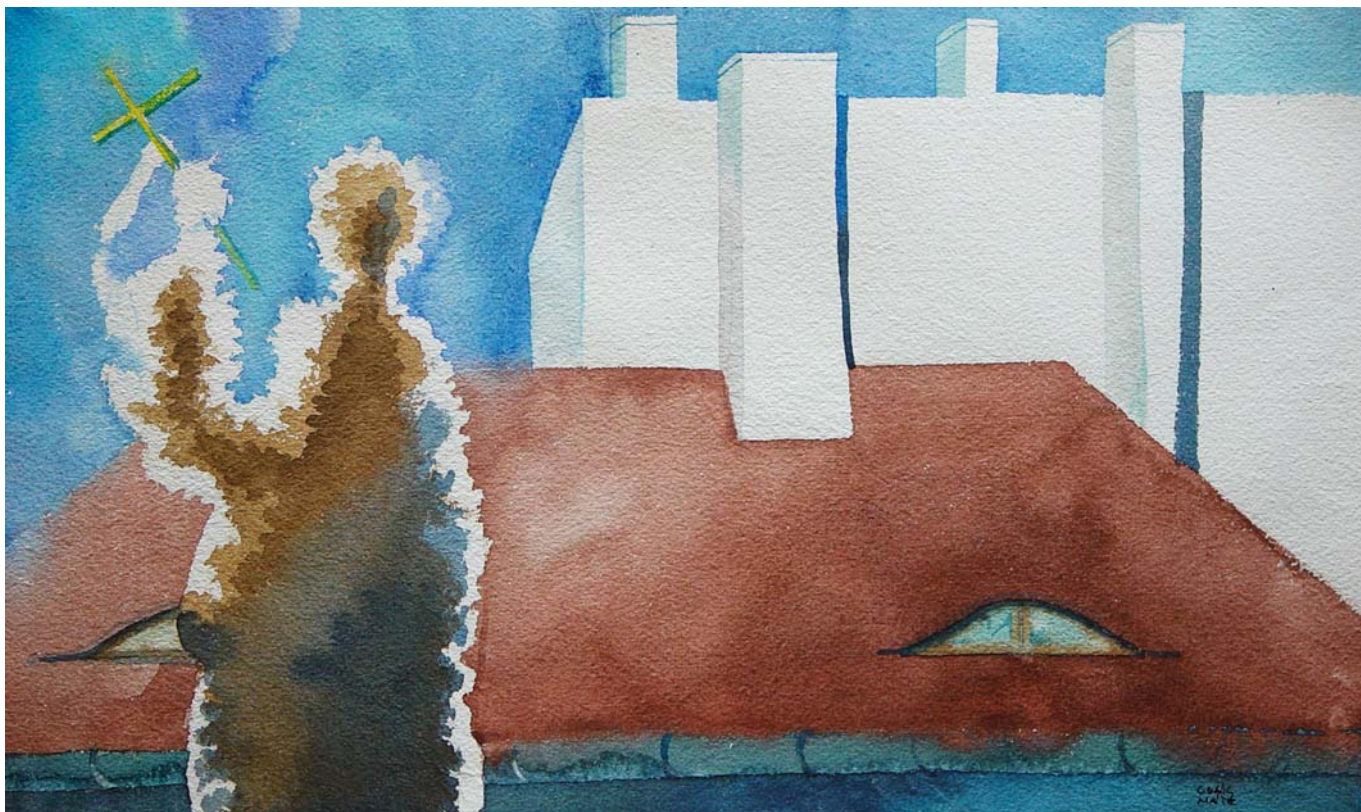
Sárga fények, 2003, akvarell, papír, 53,5x36 cm, j. j. I.: Csák Máté

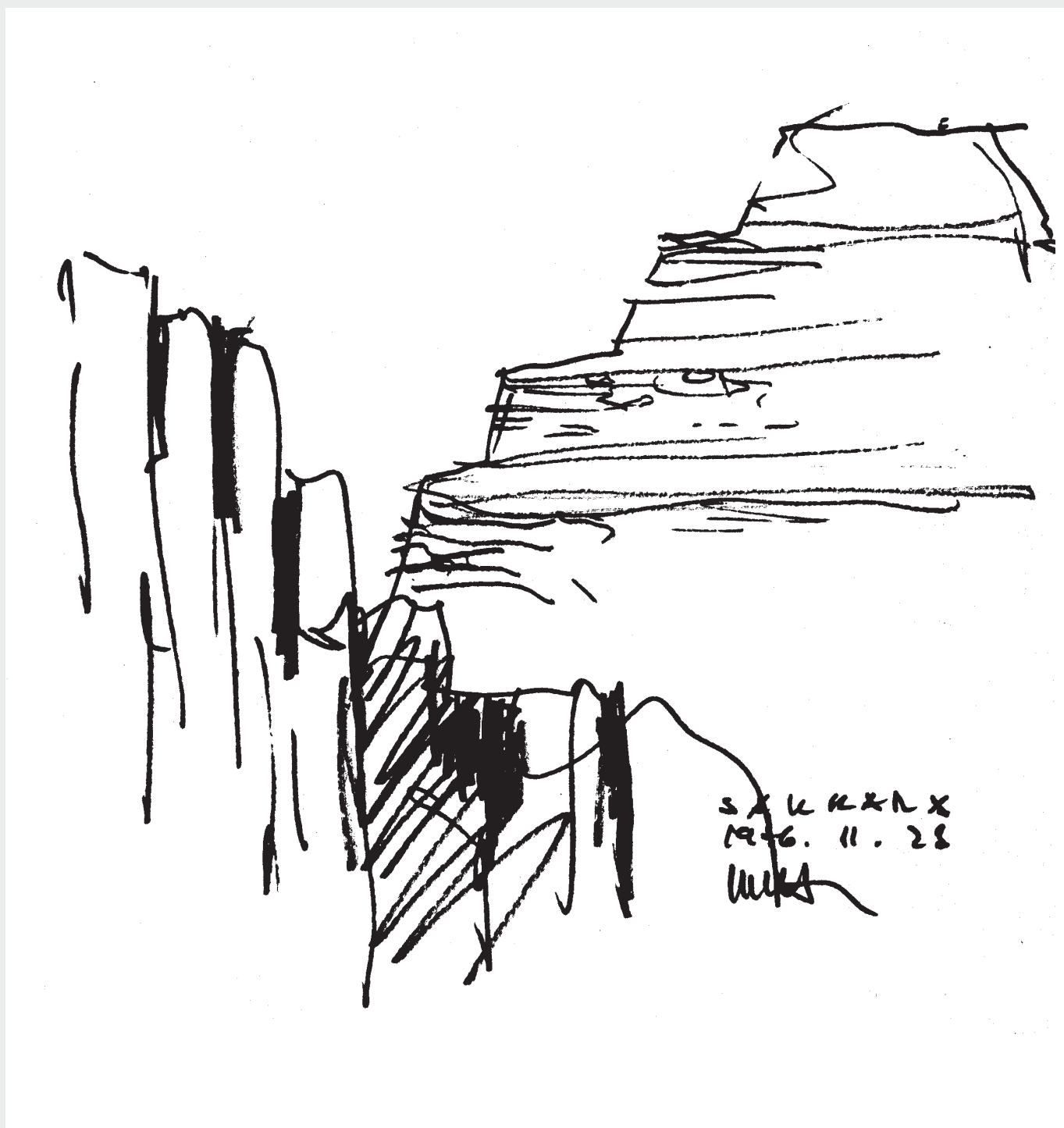
Hitek kergetése, 2003, akvarell, papír, 54x36 cm, j. j. l.: Csák Máté

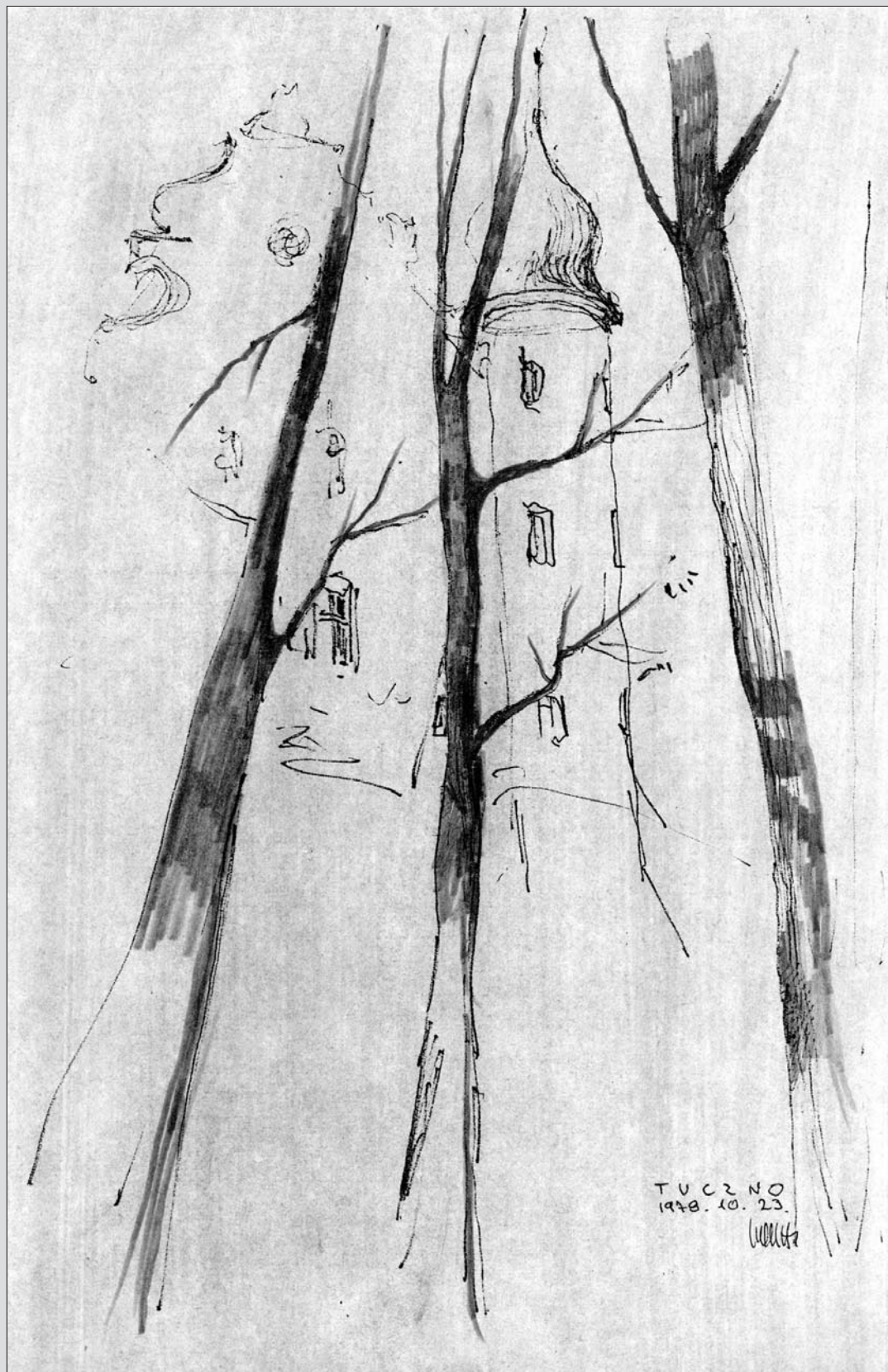

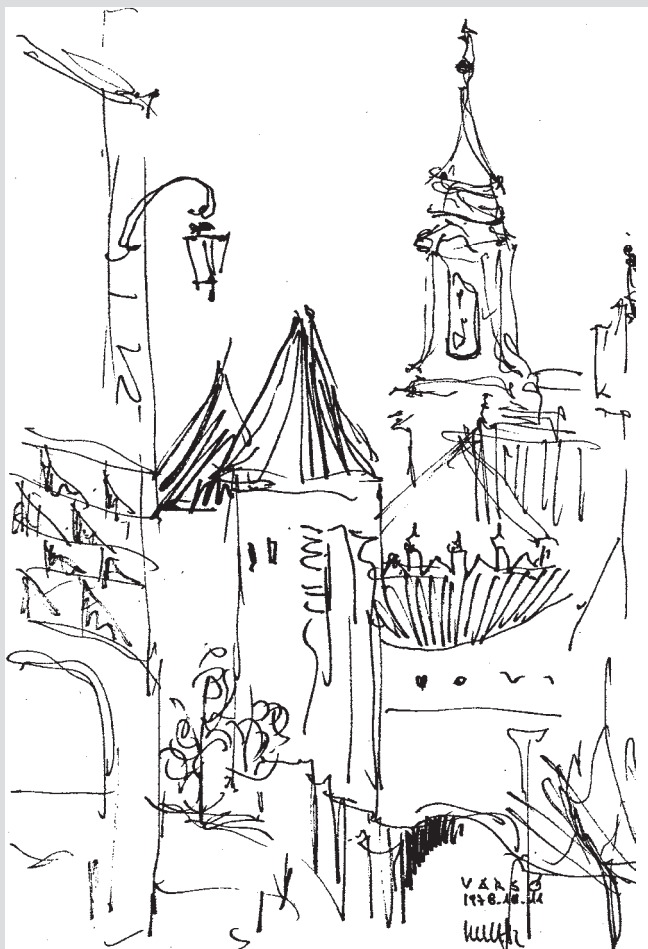
Ciccolina, 2002, akvarell, papír, 55,7x36 cm, j. b. l.: Csák Máté

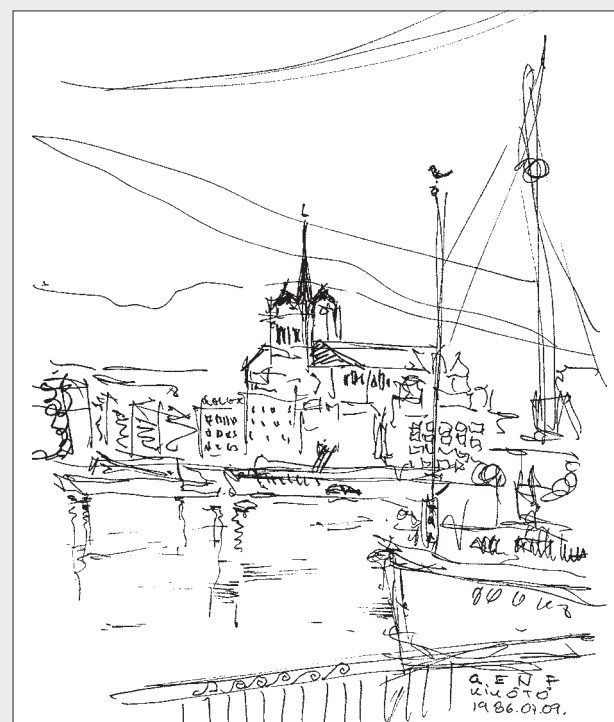
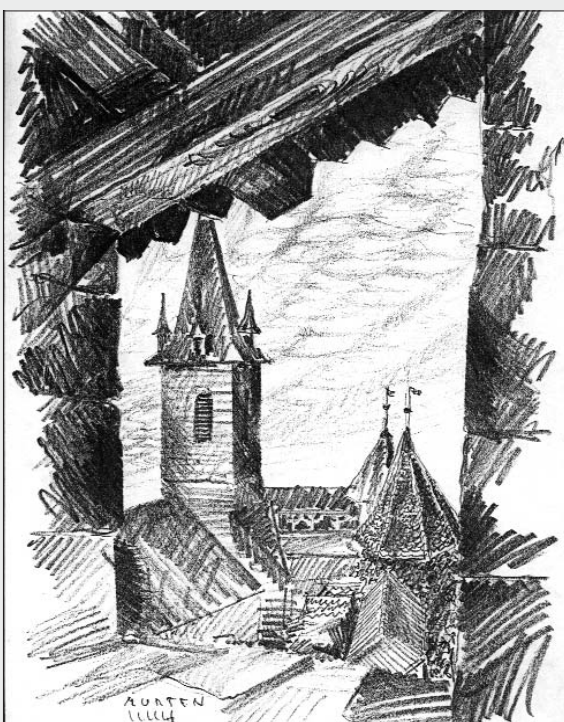
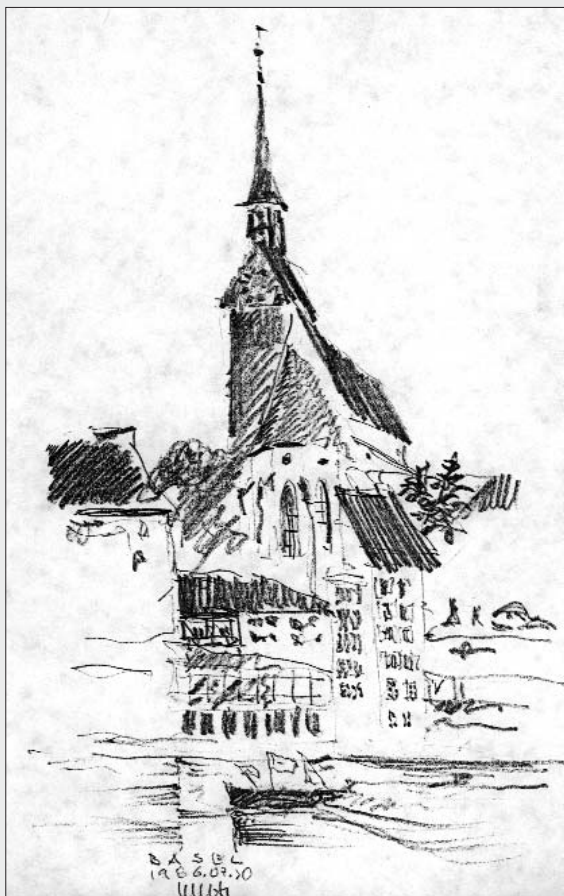

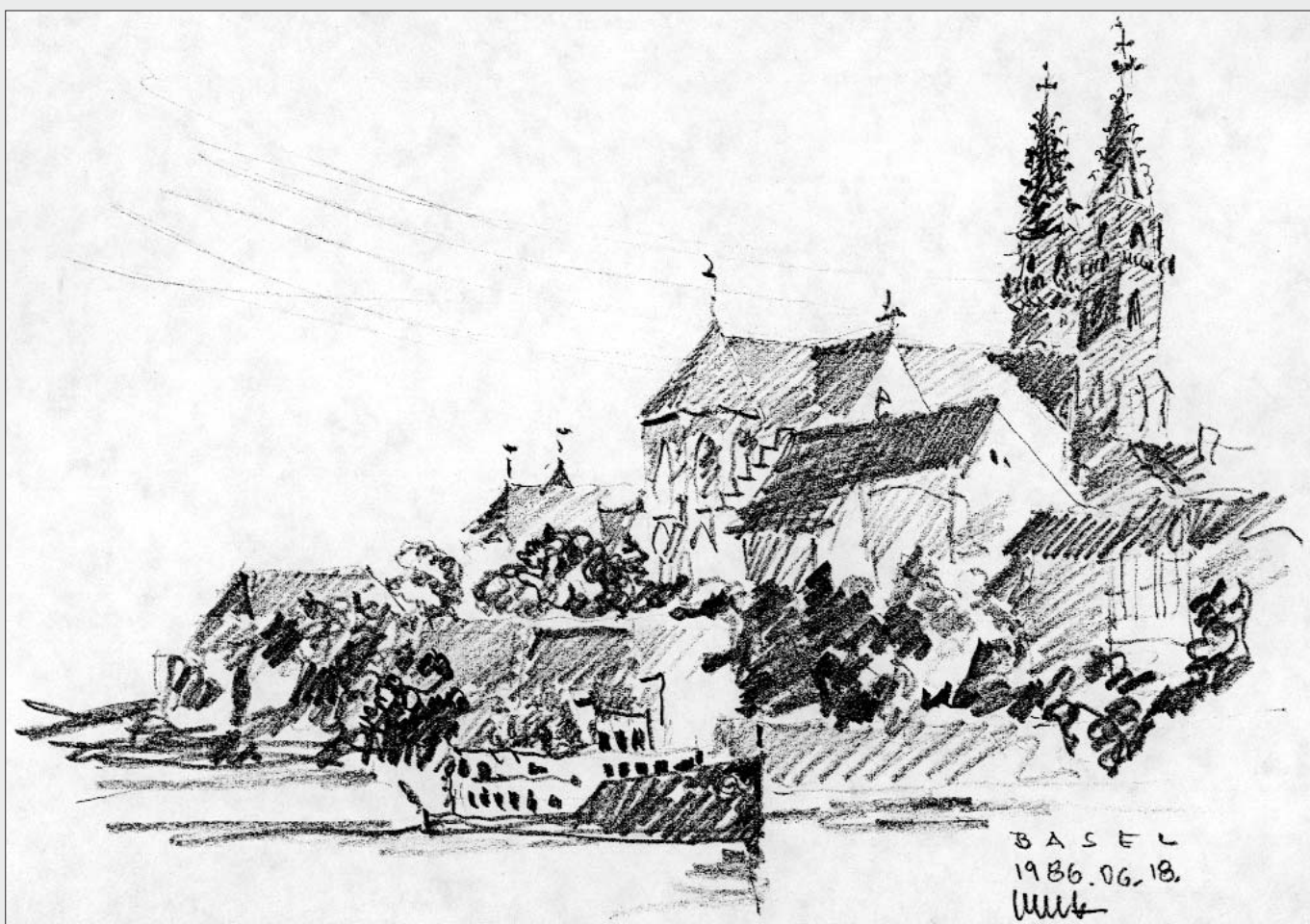
Sopron, Orsolya tér, 2001, akvarell, papír, 33,3x56 cm, j. j. l.: Csák Máté

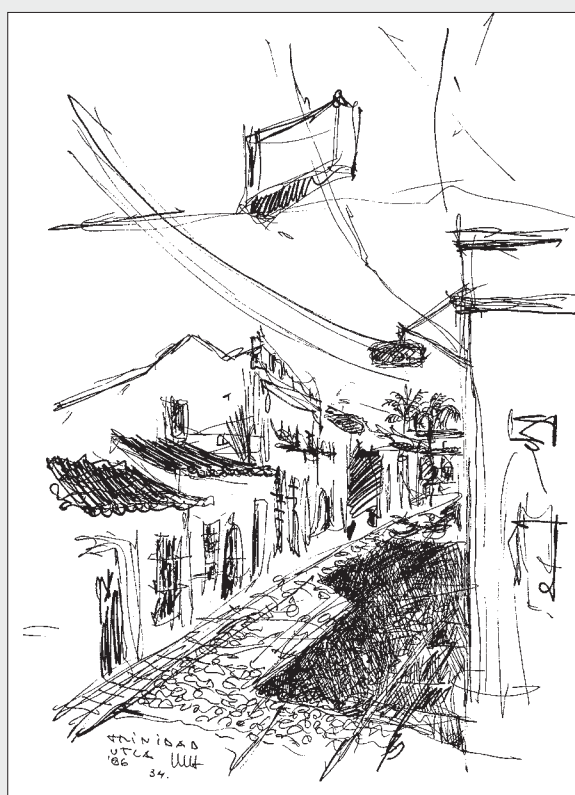
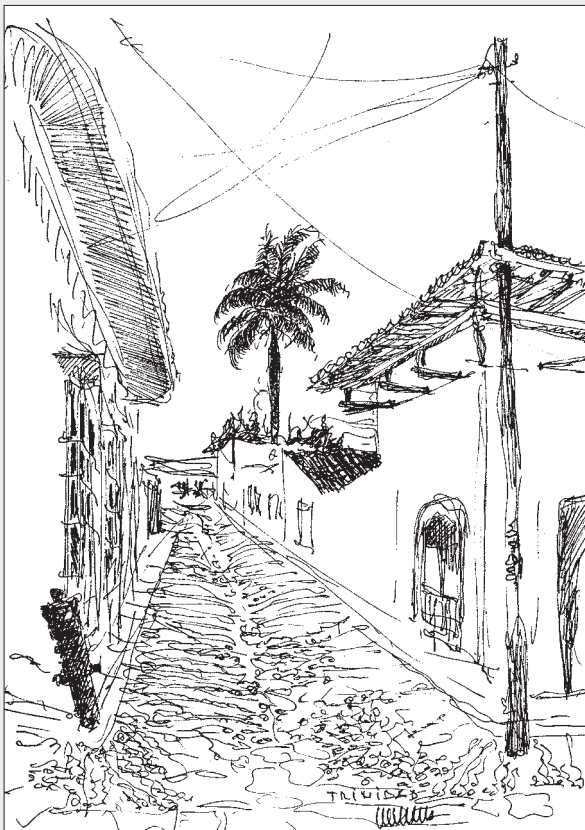

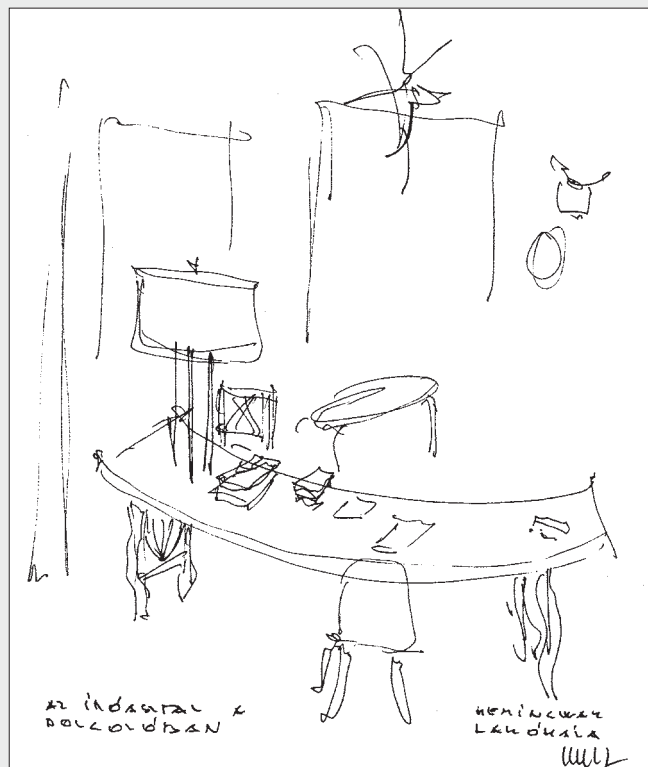
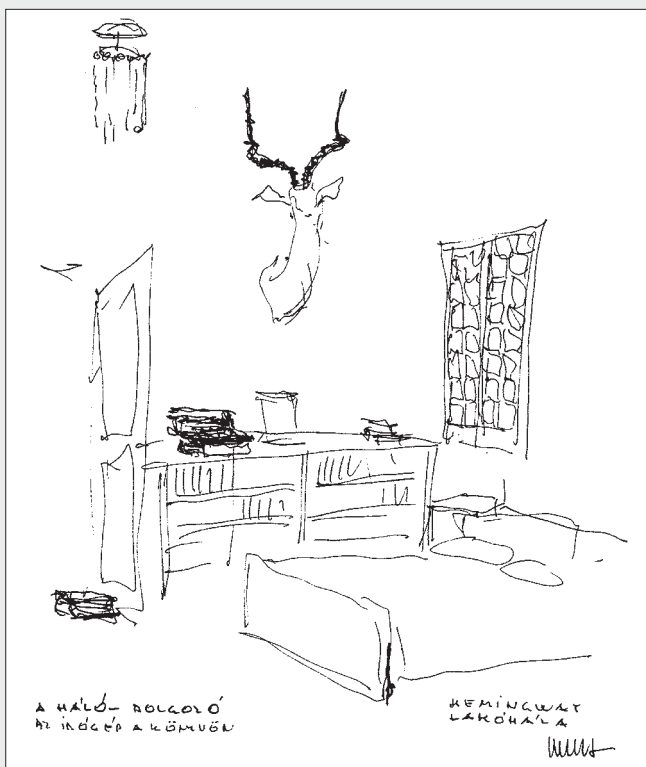
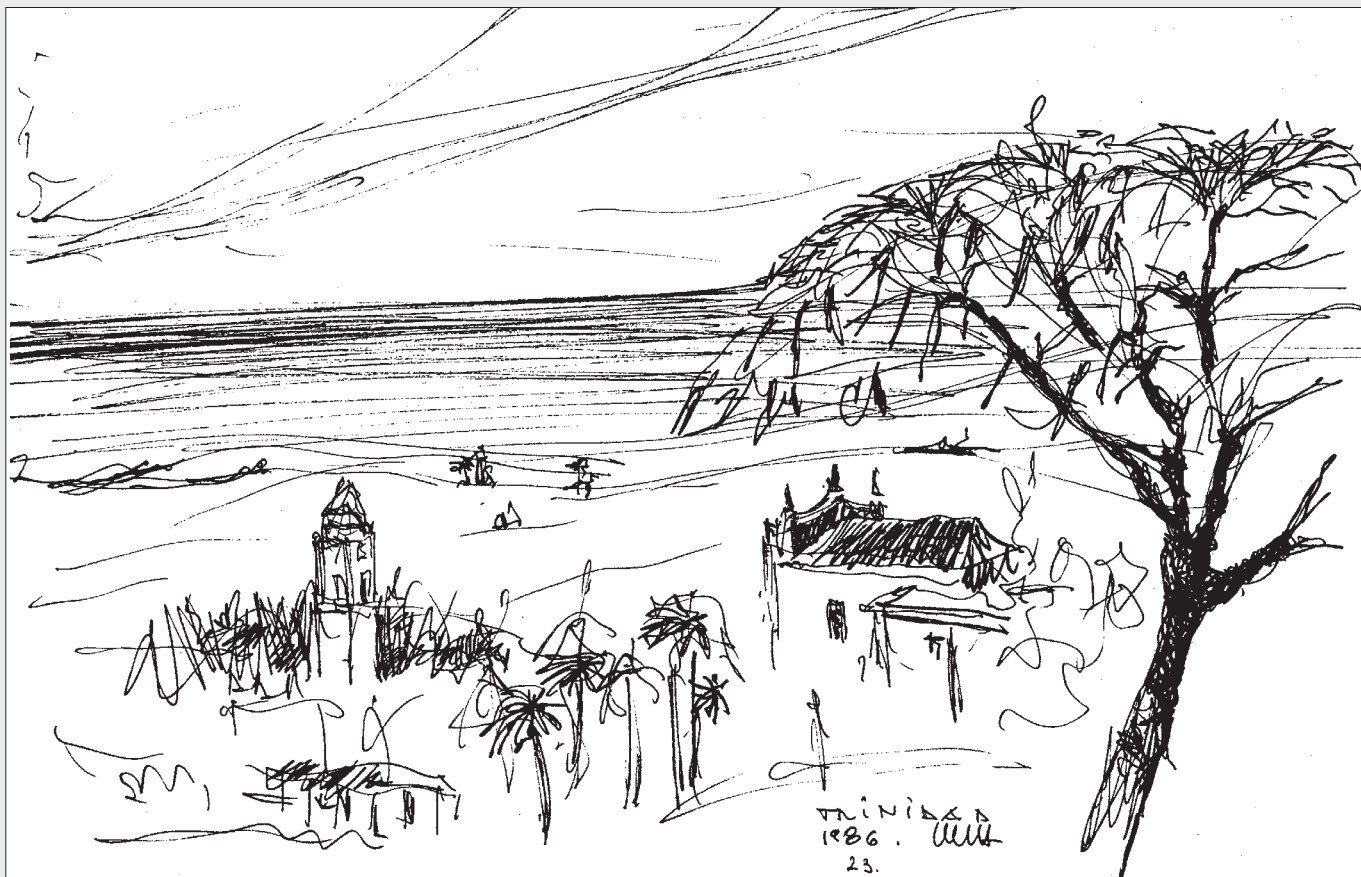

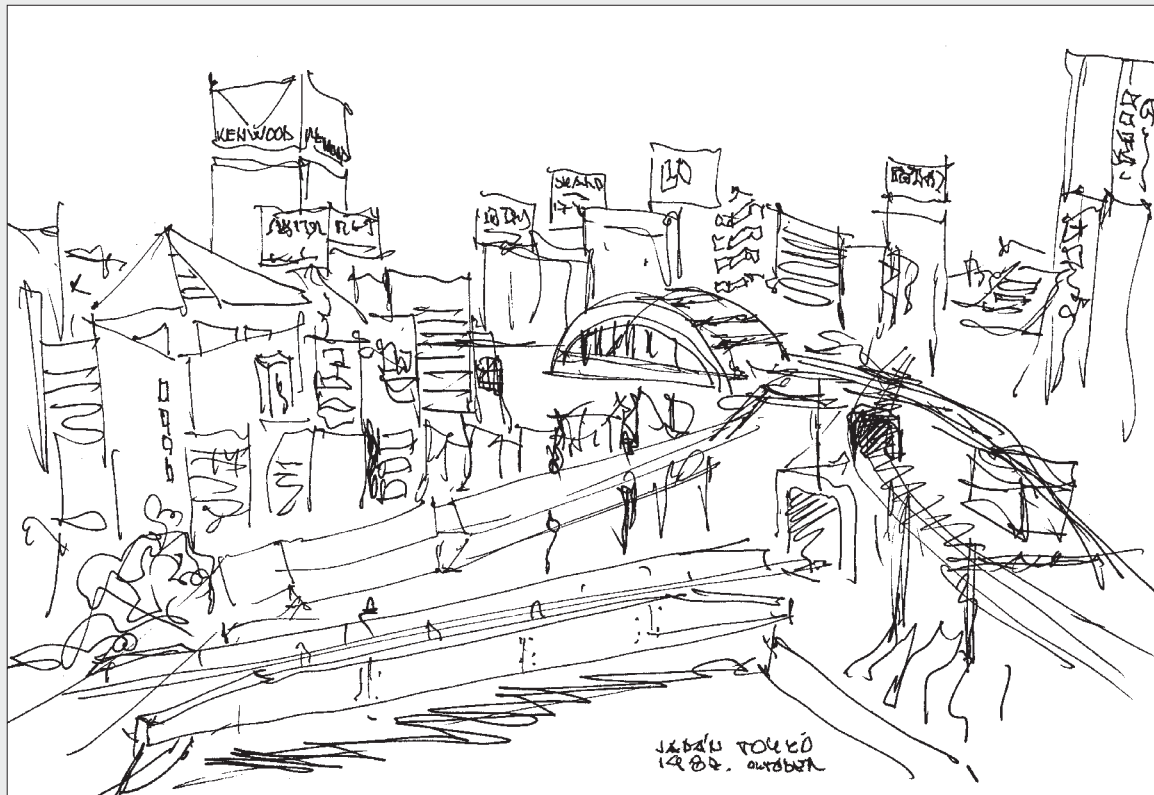
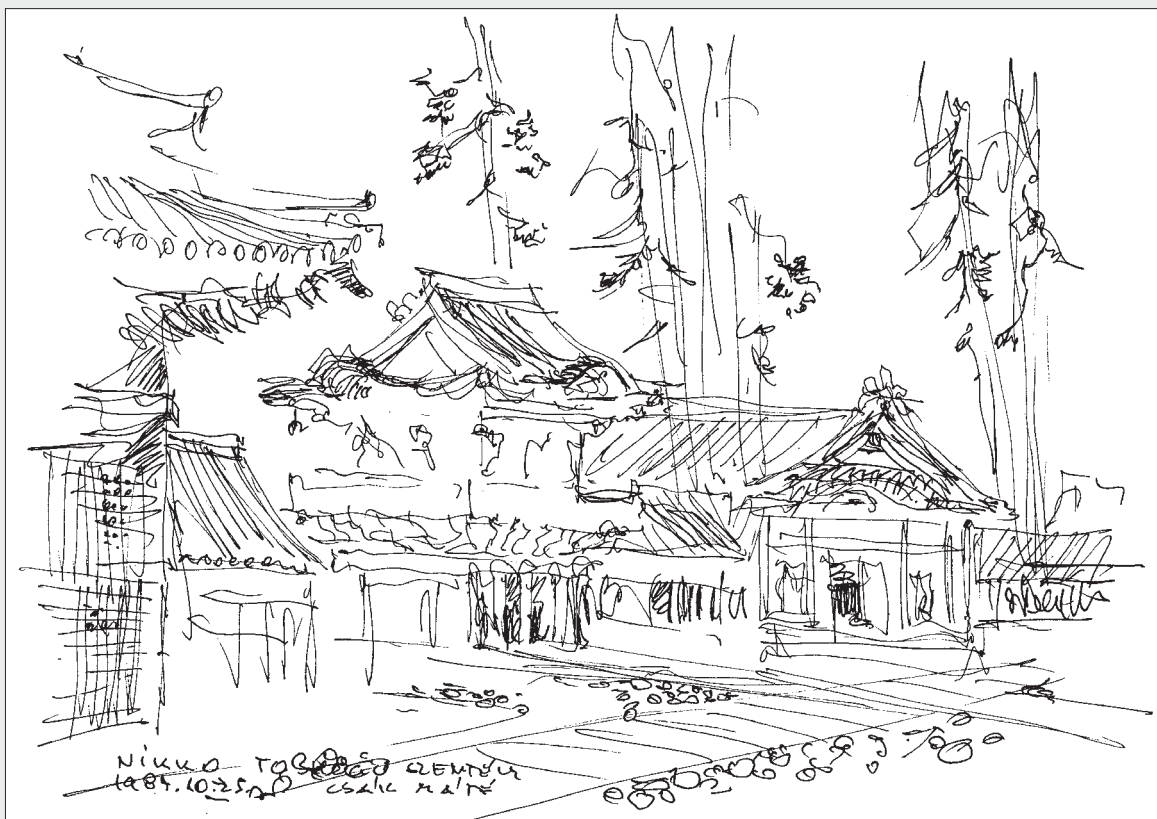

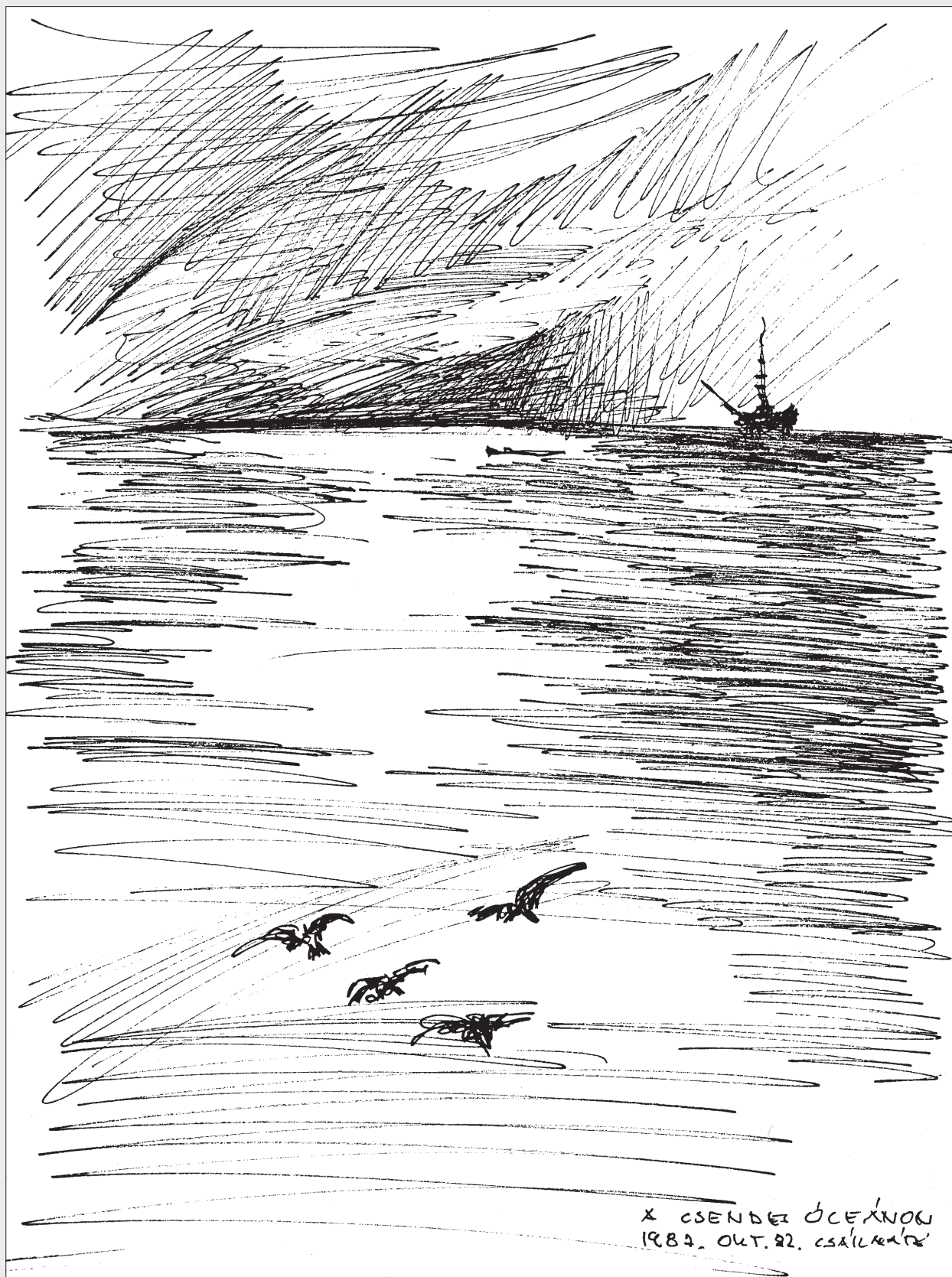

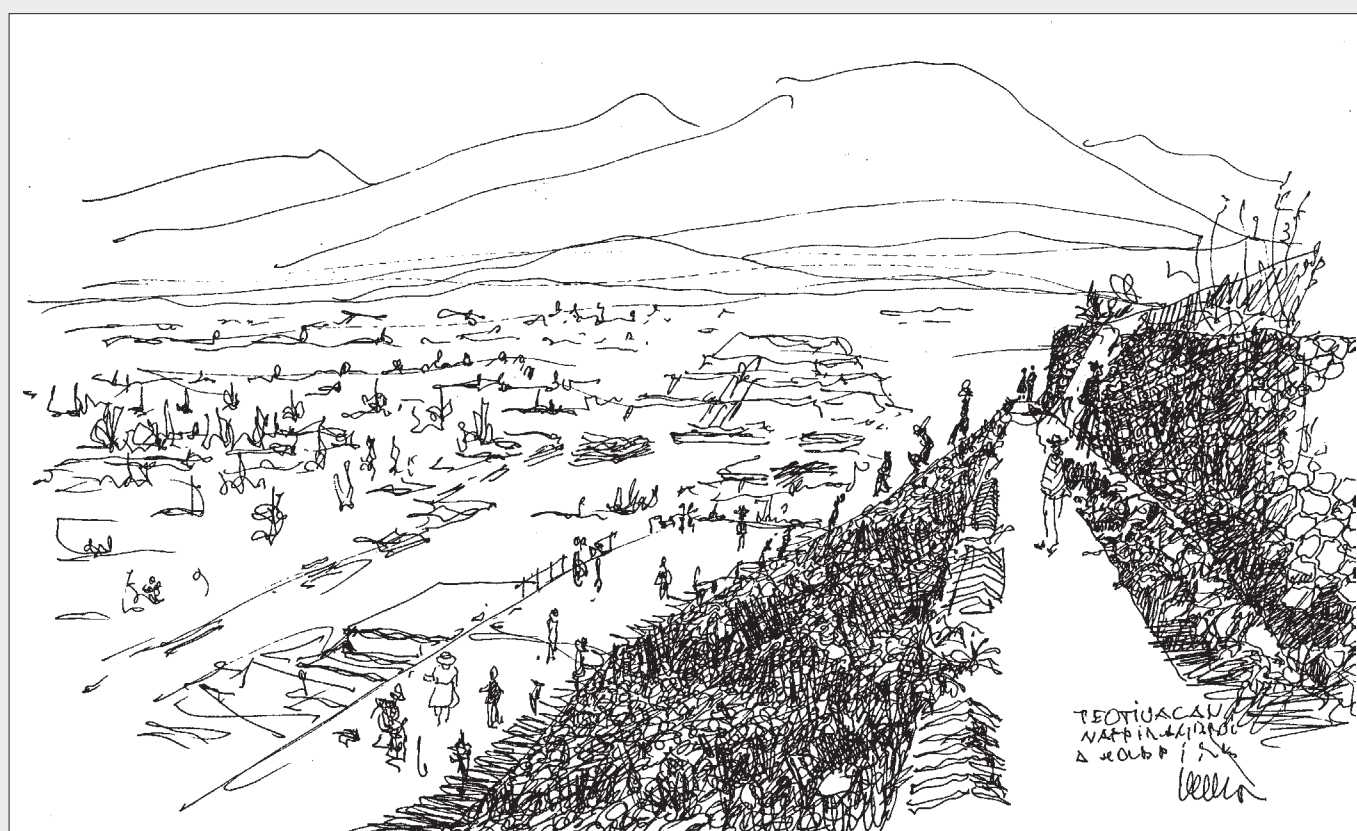

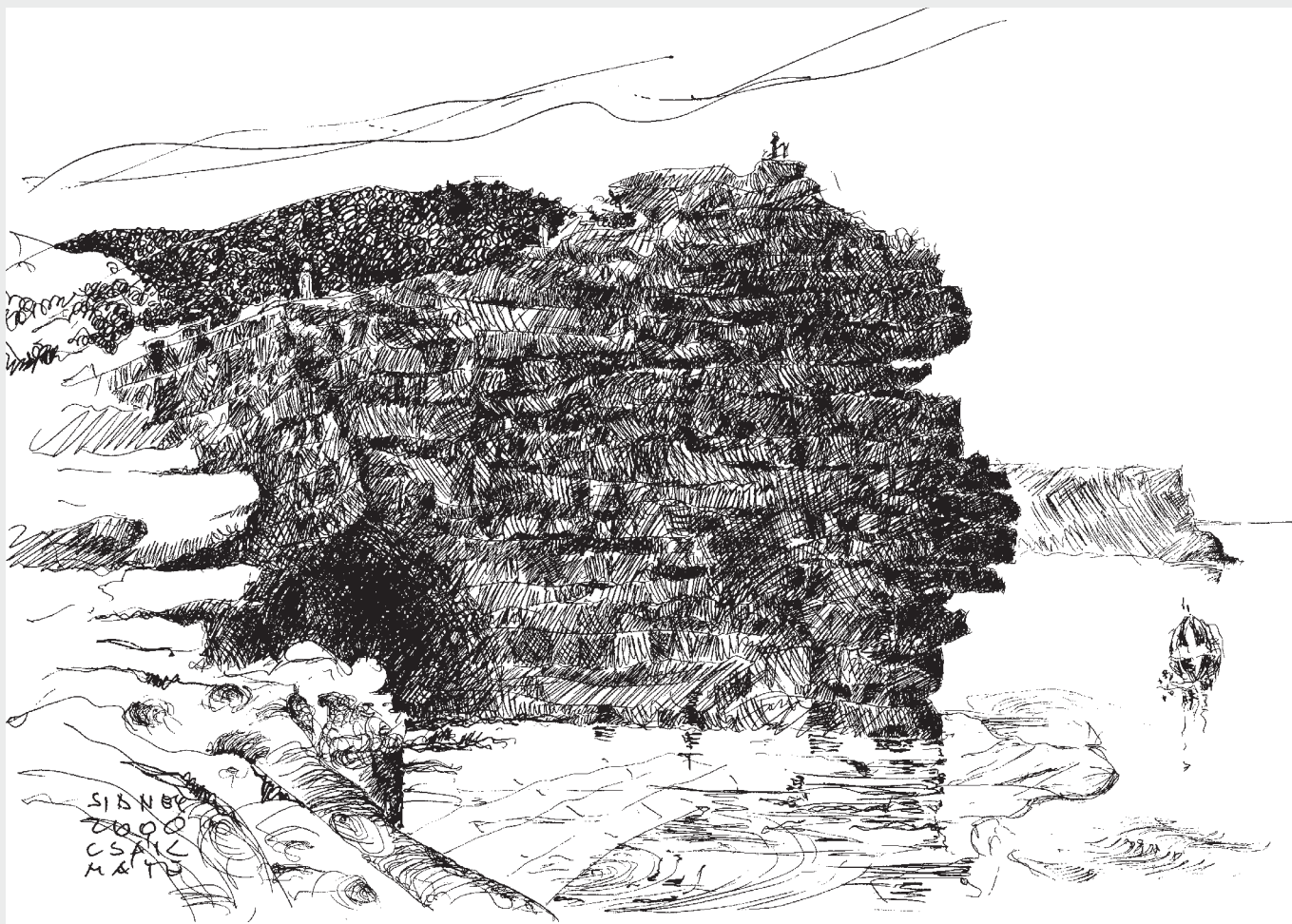

F O T Ó K

A FOTÓ, A FÉNYKÉPEZÉS

Még az egyetemen rákaptam a fényképezésre, szinte csoda számba ment nekem. Megvettem Istvánffy Gyula évfolyamtársam Altix-mb remek fényképezőgépét, majd egy Werrá-t az NDK-ban. Magam laboráltam. A diákszállóban – a Bercsényi utcában –, volt fotólabor, Steffler Imre barátunk vezette. Emlékszem egészen a színes képek kidolgozásáig jutottam. Egy évfolyamtársam Hegyes Tibor adonyi születésű egy fotókiállításon az én felvételeimet tartotta a legjobbnak. Legnagyobb hatással persze Pogány Frigyes professzorom volt ebbéli ténykedésemre, nemcsak ide adta negatívjait pld. a firenzei Loggia Dei Lanzi-ban levő Cellini Perseusáról Michelangelo Dávidja előtt, hanem el-elmagyarázta, hogy hányszor kell egy épülethez odamenni naponta, hogy a legjobb fényhatást megtaláljuk. S ő egyszer titkába avatva azt is elmondta, hogy Prágában a Károly-hídról a Hrad felé készített felvételének negatívjáról hány képet szerepeltetett könyvében. A kimetszés, a képalkotás, a kompozíció nálam az ő tanításán alapul. Én magam is vezettem fotószakkört a Huba utcai iskolában, húgom és öcsém iskolájában. Rengeteget fényképeztem azután építész-életemben, Finnországban több mint kétezer felvételt készítettem, de Európában, Egyiptomban, Kuba, Mexikó, Ausztrália, Kína, Újzéland talán tízezer felvételt is ihletett. Mégis, legutóbb egyszer előre tudván hogy mi következik, szándékosan nem vittem fotóapparátot, a repülőtéren vettem egy eldobható, egyszer használatos filmhez építettet, és a Matchu-Pitchun csak ennyit készítettem. Egy tekercs panorama kép. Ugyanolyan egyszerűsége törekedtem, mint az építészetben, és büszke vagyok egyszerű képeimre. Az inkák ránk sokban hasonlítottak, talán még jobban mint a mák.

Azt láttam, hogy a formák nyelvén jobban kellene beszélnünk, ha már így adódott. Most valaki, aki Mártélyon épít, említette, hogy a magyar paraszt

lépcsőszerkesztését mennyire hasonlónak találja a svéd gazda lépcsőszerkesztésével. Ezt több évtizede tudtam. A fényképekről a formakeresést és találat nagyon egyszerűen át lehetett volna vetíteni a tárgykultúrára, de még a fotózás örömét is nehezen találtuk meg. Konkrét tény viszont a bennünk lévő képrögzítési igény. Akarjuk, hogy a lehetetlenül rövid pillanat is rögzüljön, mert ezzel végül is megáll az idő. Csak így bírjuk küllői közé tenni ujjainkat, és magunknak megállítani.

Szerettem épületfelvételeket csinálni, és nem szívesen használtam állványt. Fiatalabb koromban sportlövést űztem, visszafojtott lélegzettel, nyugodt kézzel sokat lehetett elérni. Nagy sajnálatomra, hogy ez a művészet nem eléggé elterjedt, bár a nagyszámú szaküzlet másról árulkodik. Sajnos már az általános iskolában többet kellene erre fordítani. Állítom, hogy sok tehetség marad rejtve. Fényképezni egyszerre nagyon könnyű és nagyon nehéz. A választásunk bennünk mindnyájunkban van. Emlékszem, finn barátom Lasse Laaksonen, amint Magyarországra jött, eladta otthon Mercedesét, hogy egy Hassellbladot vegyen, mert úgy érezte, hogy itt a fényképezésnek olyan jelentősége van, lévén hogy Rácz, a magyar származású finn fotós világhírű. Odáig bátorkodtam, hogy kedvenc műemlékes fényképészünknek, Boros Lajosnak a finn műemlékfelügyelőségen Helsinkiben kiállítást szerveztem és rendeztem.

Látáskultúránkat a fényképezés gyakorivá válása jelentősen fejlesztené.

Fejből írom, mert kívülről tudom Kölcsey sorait a Parainesisből:

„Törekedjél ismeretekre. De ismeretekre, amelyek ítélet és ízlés által vezéreltetnek. E vezérlét híjával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlóak lesznek a szertelen sűrű vetéshez, amely gazdag növésű szálakat hoz mag nélkül”.

Csák Máté

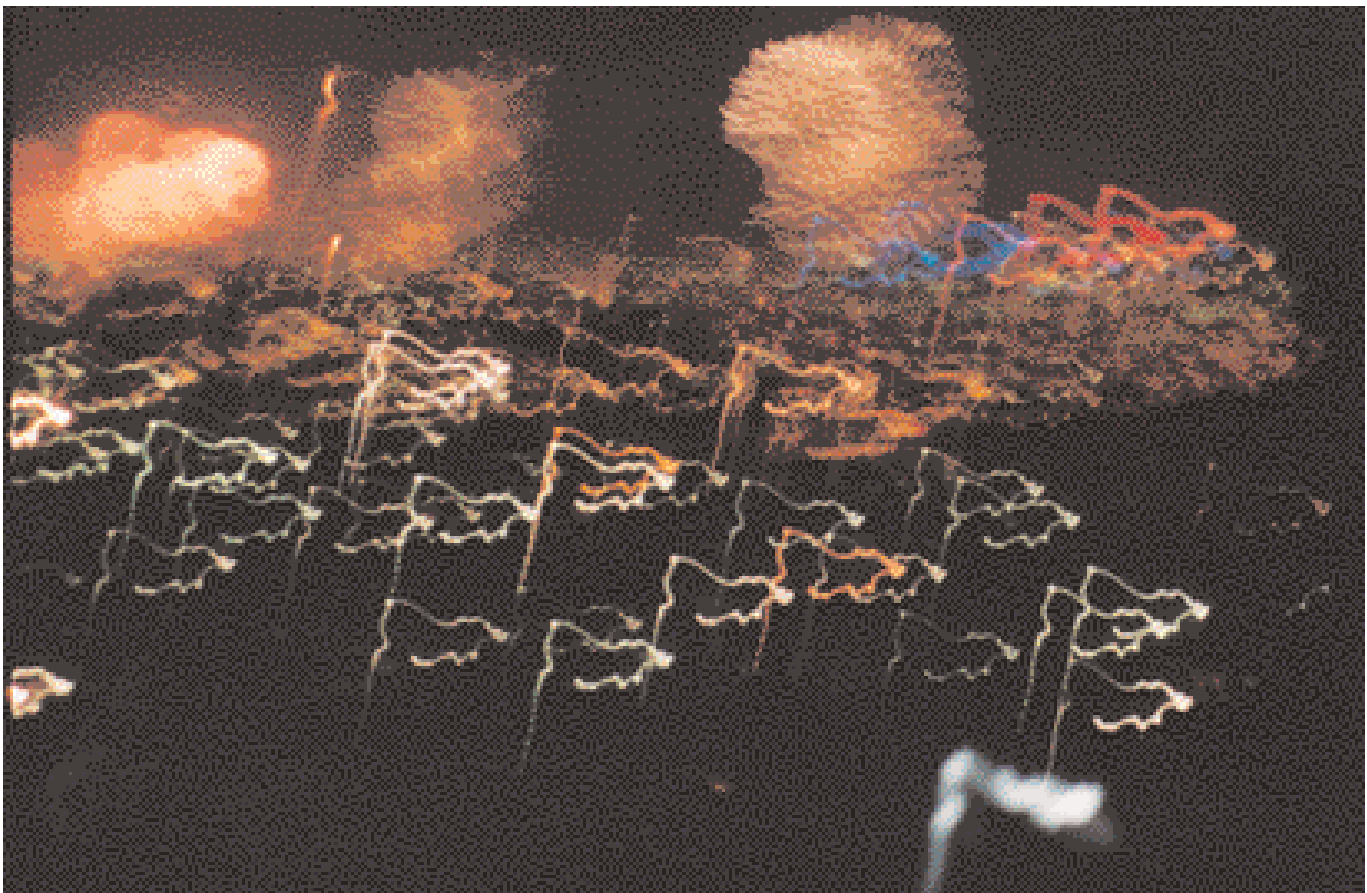

+ helikopteres

Csák Máté építész

Körmendi Galéria Budapest, 2003

A könyvet szerkesztette:
Csák Ferenc művészettörténész

Képszerkesztő:
Tőkeyné Egry Margit művészettörténész

Fényképek:
Csák Máté
Csák Ferenc

ISSN 1219 4506 - 21. kötet
ISBN 963 206 811 4

Kiadja a Körmendi Galéria
(Color Team Kft.)
H-1055 Budapest, Falk Miksa u. 7.
T.: (06-1) 269-0763, (06-1) 269-5348
H-1146 Budapest, Thököly út 41.
T.: (06-1) 467-0401, Fax: (06-1) 467-0400
H-9400 Sopron, Templom u. 18.
T.: (06-99) 524-012 Fax: (06-99) 524-013
e-mail: kormendigaleria@mailk.datanet.hu
www.kormendigaleria.hu

A kiadásért felel:
Dr. Körmendi Anna

Tipográfia: Pálmai Rita

Előkészítés és nyomás:
Codex Print Nyomda Kft.
Budapest
Felelős vezető: Rohm Sándor

A borítón:
Csák Máté – Budapest II, Fullánk utcai átrium ház és
Hitünk Húsvét előtt, 2003, akvarell, papír, 36x56 cm (részlet)